

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA HUŞU KAVRAMININ
SEMANTİK ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

HAZIRLAYAN
Necmettin KAYA

ELAZIĞ – 2013

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA HUŞU KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

HAZIRLAYAN
Necmettin KAYA

Jürimiz,09/2013 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulmuştur.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI**
2. **Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN**
3. **Prof.Dr. Âdem TUTAR**

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kur'an'da Huşu Kavramının Semantik Analizi

Necmettin KAYA

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Elazığ - 2013, Sayfa: IX+97

Huşû, Kur'an'da mü'minlerin özelliği anlamında kullanılmış bir kavramdır. Kök olarak korku alanına ait olan bu kavram, saygı ve sevgi içeren bir korku olmakla diğer korku kavramlarından ayrılır. İnanan insanın Rabbi karşısında boyun bükerek tam bir teslimiyetle itaatini anlatan bir kelimedir. Âhiret hayatında ise tamamen inanmayan insanların içine düştüğü aşağılanmış halini anlatmak için kullanılır. Bu çalışmada huşû kavramı Kur'an'daki bütünlüğü içerisinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Huşû, Semantik, Mü'min, Namaz.

ABSTRACT

Master Thesis

Semantic Analysis of the Concept of Awe in the Qur'an

Necmettin KAYA

Firat University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Department of Interpret

Elazig-2013; Page: IX+97

Awe, is a concept used in the meaning of the feature of believer. As the root that concept in the field of the fear, seperated from the other with a fear of being within respect and love. It is a word describing obedience with a full nonresistance that people who belive in the presence of God by bending the neck. It is used to describe the form of the people who do not believe certainly in the afterdeath life has fallen into humiliated. The concept of the awe is discussed within the integrity of the Qur'an in this study.

Keywords: Qur'an, Awe, Semantics, Believer, Salaat

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Metodu.....	2
4. Araştırma İle İlgili Temel Bilgiler	3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HUŞU KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ	9
1.1. Huşu Kavramının Lügat Anlamı	9
1.2. Huşu Kavramının İstılahi Anlamı.....	11
1.3. Huşu Kavramı İle Yakın Anlamlı Kelimeler.....	15
1.3.1. Zillet.....	16
1.3.2. Tevâzu.....	18
1.3.3. Hudu	20
1.3.4. İhbat	21
1.3.5. Tazarru	22
1.3.6. Haşyet	24
1.3.7. Havf	28
1.3.8. Vecel	31
1.3.9. Sükûn-Sekînet.....	32
1.3.10. Kunut	34
1.4. Huşu İle Zıt Anlamlı Kelimeler	35
1.4.1. Kasvet	36
1.4.2. Tekebbür	39
1.4.3. İsyan.....	41
1.5. Genel Değerlendirme.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

2. HUŞÛ' KAVRAMININ KUR'ÂN'DAKİ KULLANIM ALANLARI	44
2.1. Cansız Varlıklarda Huşû	45
2.1.1. Yerin Huşûsu	45
2.1.2. Dağın Huşûsu	48
2.2. İnsanda Huşû	50
2.2.1. Âhirette Huşû	51
2.2.1.1. Gözlerin Huşûsu	51
2.2.1.2. Yüzlerin Huşûsu	56
2.2.1.3. Seslerin Huşûsu	57
2.2.1.4. Cehennemliklerin Huşûsu	60
2.2.2. Dünya Hayatında Mü'minlerin Bir Özelliği Olarak Huşû	62
2.2.2.1. Huşû Sahipleri Rablerine Döneceklerine Kesin İnanırlar	63
2.2.2.2. Huşû Sahiplerinin Kalbi Allah'ın Zikrine Teslim Olur	66
2.2.2.3. Kur'an Huşû Sahiplerinin Huşûsunu Arttırır	69
2.2.2.4. Huşû Sahibi Olmak Mü'minlerin Bir Çok Sıfatından Biridir	72
2.2.2.5. Mü'minler Salâtlarında Huşû Halindedirler	72
2.2.2.6. Huşû Sahibi Olmak Elçilerin de Özelliğidir	75
2.3. Genel Değerlendirme	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SÜNNETTE VE FIKIHTA HUŞU KAVRAMI	78
3.1. Sünnette Huşû	78
3.2. Fıkıhta Huşû Kavramı	80
3.2.1. Namazda Huşû	80
3.2.2. Namazda Huşû İçin Dikkat Edilecek Hususlar	81
3.2.2.1. Kıraatte Tefekkür ve Tedebbür	81
3.2.2.2. Rabbinin Huzurunda Olduğunun Bilincinde Olmak	83
3.2.2.3. Namazda Başka Şeylerle İlgilenmemek	84
3.2.2.4. Namazda Gereksiz ve Fazla Hareket Etmek	86
3.2.2.5. Namazda Gözleri Secde Yerinden Ayırıp Etrafa Bakmamak	86
3.2.2.6. Huşû Sahibi olmayanlara Namaz Ağır Gelir	87
3.3. Genel Değerlendirme	89

SONUÇ	90
BİBLİYOGRAFYA	92
ÖZGEÇMİŞ	97

ÖNSÖZ

Kur'an- Kerim Âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ tarafından nebilerin sonuncusu olan Muhammed a.s. aracılığıyla insanlara son defa ulaştırılmış rehberin adıdır. Bundan önce gönderilmiş olan kitapların tasdik edicisi ve aynı mesajı insanlara ulaştıran Allah Teâlâ'nın kelimidir. Bizlere dünya ve âhiret hayatının nasıl anlamlandırılması gerektiğini ve Allah Teâlâ'ya nasıl kulluk edeceğimizi bildiren bu kitap, Allah ile kulu arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini de öğretmektedir.

Kur'an kendisinin getirdiği mesaja inanan insanlara Mü'min adını vermektedir. İman inanmak ve kabul etmekle birlikte emin olma ve hiç şüphe duymamayı da içerisinde barındıran bir olgudur. Kendisine iman eden insanları tanımlayan Kur'an onların neler hissedeceklerini ve bu hisler sonucunda nasıl davranışlar sergileyeceklerini de anlatan bir kitaptır. Bu anlamda bir bilgiden kaynaklanan his ve duygulardan beslenmeyen davranışları Kur'an bir değer olarak kabul etmez hatta inanmadığı halde davranış sergileyenleri münafık olarak niteler ve onlara ödül değil bir cezanın olduğunu haber verir.

İman eden insanı bir bütün olarak ele alan Kur'an, her seferinde bu insanları başka bir yönüyle ele almaktadır. Bir konuyu açıklaması farklı surelerdeki ayetlerin bir araya getirilmesiyle anlaşılabilir olan bu kitap inanan insanların özelliklerini de birbirinden farklı kavramları farklı yerlerde kullanmak suretiyle anlatır.

İnanan bu insanların özelliklerinden biri olarak sunduğu kavramlardan biri de huşûdur. Kur'an'ın mü'minlerin özelliği olarak sunduğu bu kavram; inanan insanın Rabbini tanımasının kendisinde oluşturduğu haşyet ve saygının sonucunda kalbinde oluşan boyun eğme ve severek itaat etme duygusu anlamında kullanılmaktadır. Temelde korku temelli bir kelime olan huşû, tanıma ve saygıdan kaynaklanan bir korkudur. Bu korkunun sonucunda, kelimenin temel anlamlarından biri olan yukarıdan aşağı doğru eğilme gerçekleşir ve kişi boyun eğer. Tüm bedeniyle ve azalarıyla yüreğinde gerçekleşmiş olan bu hali davranışlarına yansıtır. Bu yansımanın önemli tezahürlerinden biri de namazda gerçekleşir ve bu mü'minin felaha ulaşmasına vesile olan bir duruş olur.

Çalışmamızda Türkçe ayet mealleri verirken genellikle Diyanet Vakfı "*Kur'an-ı Kerim Meali*"ni ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "*Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*" aldı eserini kullanmaya çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde huşû kelimesinin lügat ve ıstılah anlamını ortaya koymaya çalıştık. Lügatçiler ve tefsircilerce bu kelimenin nasıl anlaşıldığı konusunu detaylıca ortaya koymaya çalıştık. Daha sonra bu kelimenin daha iyi anlaşılması için anlam sahası içerisindeki kendisiyle yakın anlamlı ve uzak anlamlı kavramları aynı yöntemle tanıtmaya çalıştık çünkü kelimelerin yakın ve zıt anlamlılılarıyla beraber daha net anlaşılacağını gördük.

İkinci bölümde huşû kavramının Kur'an'da kullanımını inceledik ki burada ahiret hayatının sahneleri anlatılırkenki kullanımları ve dünya hayatında yaşam içerisindeki tezahürleriyle anlatımları olarak iki başlıkta ele aldık. Bunun önemli bir ayrım olduğunu düşünüyoruz çünkü imtihan dünyası için tamamen inananların bilinçli ve istekli bir davranışı olarak sunulup övülürken, âhiret hayatında tamamen inanmayan insanların mecburi olarak boyun eğip zillate düşmeleri olarak sunulup bu durumun yerildiğini gördük.

Üçüncü bölümde ise huşunun sünnette ve fıkhıta kullanım ve yansımalarını ele almaya çalıştık. Bu bölümde özellikle namazda huşûyu işledik.

Tezin hazırlanması esnasında bizden her türlü desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI Bey'e teşekkür ederim.

Necmettin KAYA
ELAZIĞ – 2013

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
b.	: bin
bs.	: Basım
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
mad.	: Maddesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Rabbimizin iman etmemiz ve hayatımıza gerektiği şekliyle uygulamamız için göndermiş olduğu kitap olan Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması için olmazsa olmazlarından biri onun dilinin doğru anlaşılmasıdır. Kullandığı dilin kendi içerisindeki bütünlüğü sağlanmazsa ancak kişi kendi anladığını Kur'an'ın muradıdır diyerek sunmuş ve kendi algısını din olarak dayatmış olacaktır. Bunun için önemli adımlardan bir tanesi de Kur'an kavramlarının doğru anlaşılması ve o kavramın içerisinde geçtiği cümlelerin ve hükmün olduğu gibi kavranmaya çalışılmasıdır.¹

Huşû kavramı da Kur'an'da inanan insanların bir özelliği olarak sunulan² kalbî bir dînî tecrübedir. Kökü kalpte olan bu duygu davranışsal tezâhürleri olan bir kavram olarak Kur'an' da anlatılmış ve inanan insanlarda övülen bir haslet kabul edilmiştir. Müminlerin diğer özellikleri gibi bu kavramında doğru anlaşılması, Rabbimizin muradının doğru kavranması ve emirlerinin doğru bir şekilde yaşanması için gerekli bir zorunluluktur.

Toplum içerisinde huşû dendiğinde sadece namazda huşûnun anlaşıldığını oysa Kur'an bir bütün olarak incelendiğinde huşû kavramının çok daha geniş bir anlam sahasına sahip olduğunu ve daha çok kapsayıcı olduğunu gördük. Bilgi ve kesin kanaatten kaynaklanan huşû, korku ve sevgi duygusu ile karışık bir saygı gösterme durumudur. Huşû kişinin bedeni üzerinde bir sükûnet hali meydana getirir. Gerçek bir huşû halini tecrübe eden kişi, başkaları kendini görse de görmese de, kalbinde huşûyu uyandıran duygu ve düşünceler taşır.³

Huşû kavramının lügatlerdeki anlamları ve müfessirlerin yorumları dikkate alındığında huşûnun farklı tezahürleri ve etkenleri olan bir duyguyu anlatan bir kavram olduğunu görürüz. Örneğin saygı anlamını içeren huşûya korku ve ürperme duygusunun eşlik ettiğini görebiliriz. Huşû içinde olan kimse, ilâhî değerler karşısında büyüklenmeyi bırakır, kalbi yumuşar ve katılığı gider. Allah katında kendi acizliğini kabul eden bir mü'min, boynunu büker ve tam bir teslimiyet gösterir. Bu sadece ibadetler esnasında olabilecek bir durum değildir belki aslında var olan bu duygu ibadetler vasıtasıyla diri

¹ Ünal, Ali; **Kur'anda Temel Kavramlar**, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2012, 10.

² Bakara, 2/44-45.

³ El-Muhasibî, Hâris, **er-Riâye**, çev.: Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, 400-401.

ve canlı tutulur. İbadetler bu duyguyu besleyen kaynaklardır aslında. Kur'an'da 16 ayette 17 defa kullanılan ve peygamberler de örnek gösterilerek inanan insanların temel özelliklerinden biri olarak sunulan bu kavramın anlaşılması istenen ve tanımlanan insan olabilmek için önemli bir görev olarak bilinmeli ve bu tanımlama doğru kavranmalıdır. Bu amaçla bu çalışmamızda huşû kavramını Kur'an'da semantik bütünlüğü içerisinde ele almaya çalıştık.

2.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmamızın amacı Kur'an'da önemli bulduğum bir ölçüde inanan insanların özelliği olarak sunulmuş olmasına rağmen genelde dar bir çerçevede sadece namazda ve ayrıca sadece bedensel bazı duruşlarla anlaşılmaya çalışılan huşû kavramını doğru anlamak ve huşûyu Kur'an bütünlüğü içerisinde tanıtmaktır. Gördüğümüz huşû deyince bu konuda biraz bilgi sahibi olan insanların aklına sadece mü'minin suresi 2. Ayetin geldiğidir ve sadece namazla ilgili bir durum olduğu zannedilmektedir. Oysa daha kapsamlı bir kavram olan huşû kavramı doğru anlaşılırsa gereği de yerine getirilebilecektir.

3.Araştırmanın Metodu

Çalışmamızı yaparken temel olarak huşû kavramının Kur'an'da kullanılışını incelemeyi esas aldığımız için çerçevemizi Kur'an'da kullanılış alanları çerçevesinde belirledik. Elbette huşunun farklı alanlardaki kullanımları da mevcuttur. Ancak tezimizin konusu Kur'an'da huşû kavramının kullanımı olduğu için sadece Kur'an merkezli çalışmayı düşündük ancak daha sonradan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Soysaldı'nın tavsiyeleriyle konunun daha geniş bir çerçevede ele alınması için çalışmamıza sünnet ve fıkhîta huşûnun kullanımını da ekledik.

Çalışmamızı yaparken giriş bölümünde çalışmamızın şekli olan konulu tefsir ve semantiğe kısaca değindikten sonra birinci bölümde huşûnun kelime ve kavram anlamlarını inceledik. Bu amaçla en bilinen lügat ve sözlüklerden faydalandık. Özellikle bu kelime anlamlarına verilen sözlüklerdeki anlamlarla beraber tefsirlerde verilen anlamları da göz önünde bulundurduk. Zaten kavram anlamını verirken bunun paralellik arz ettiğini de gördük.

İkinci bölümde huşû kavramının Kur'an'daki anlam sahasını belirlemeye çalışırken gördük ki Kur'an'da huşû bir iradeli bir davranış bir de iradesiz ve zorunlu

olarak gerçekleştirilen bir davranış olarak ele almakta. İradeli ve istekli bir davranış olarak dünya hayatında mü'minlerin bir özelliği olarak, zorunlu bir davranış olarak da ahirette inanmayan insanların bir özelliği olarak sunulmaktadır. Biz de bunu esas alarak ikinci bölümü şekillendirerek ahirette huşû ve dünyada huşû şeklinde inceledik. Âyetleri incelerken, aynı konudan bahseden ayetleri beraber değerlendirmeye ve özellikle ayetlerin birbiri içerisindeki bağlantılarını göz önünde bulundurarak sıralı bir şekilde incelemeye özen gösterdik. İlk dönem müfessirler ile son dönem müfessirlerin ayetlere getirdiği yorumları yazardan örnekleri sunduktan sonra sonuç olarak da kendi değerlendirmemizi ekledik.

Üçüncü bölümde ise sünnet ve fıkhıta huşûyu inceledik. Öncelikle Resûlullahtan a.s. gelen rivayetler çerçevesinde huşûya kısaca değindikten sonra sünnet çerçevesinde gelişip şekillenmiş olan fıkhıta huşûya geçtik. Bu başlık atında da özellikle namazda huşû konusunu ele alarak âlimlerin bu konuya nasıl yaklaştıklarını anlattıktan sonra namazda huşûnun sağlanabilmesi için gerekli olan unsurları yazmaya çalıştık.

4. Araştırma İle İlgili Temel Bilgiler

Çalışmamızda Kur'an'da huşû kelimesinin semantik analizini yapacağımız için bu bölümde kısaca semantik hakkında bilgi vermemizin faydalı olacağı görüldüğü için genel hatlarıyla semantik hakkında bilgi verilecektir.

İndirildiği günden beri Kur'an anlaşılmaya çalışılmış ve bu amaçla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bilindiği gibi kelimeler dilin yapı taşlarıdır. Eğer kelimelerin doğru anlamları iyi tespit edilemezse cümleler anlaşılamaz. Dolayısıyla okunan metin de doğru anlaşılmaş olur. Özellikle insanların dünya ve ahiret saadetini temin etmek için gönderilen Kur'an'ın, Yüce Allah'ın indiriş gayesine uygun olarak doğru anlaşılması çok önemlidir. Bu ise, ancak, Kur'an kelimelerinin delâlet ettiği manaları ortaya çıkarmakla mümkün olur.⁴

Kur'an ilimleri arasında öncelikle, lafız ile ilgili ilimler üzerinde durmak, çalışma yapmak gerekir. Lafızla ilgili çalışmalarda kelimelerin kök mana ve etimolojilerini incelemek lazımdır. Kur'an'ı anlamada, Kur'an kelimelerinin kök manalarını bilmek, bir bina inşa etmek isteyen kimsenin öncelikle tuğla ve kerpiç gibi

⁴ Soysaldı, Mehmet, "Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı", İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:18, Sayı: 1, 2005, 61-75.

gereçlere ihtiyaç duymasına benzer. Üstelik bu sadece Kur'an ilimlerini anlamak için değil şariat ilimlerinin hepsini anlamak için yarar sağlayacaktır.⁵

Bu amacı gerçekleştirmek için de tarih içerisinde birçok teknik ve yöntem geliştirilmiştir. Son yüzyılda bu amacı gerçekleştirmek için ortaya konmuş ve geliştirilmiş yöntemlerden biri de semantiktir. Konuyla ilgili araştırma yapan bilim adamlarının ortak ifadesiyle ülkemizde semantik çalışmaları yenidir ve özellikle Japon bilim adamı Toshihiko İzutsu'nun konuyla ilgili eserlerinin Türkçeye tercümesinden sonra ülkemizde yapılan çalışmalarda semantik metot ön plana çıkmış, Kur'an'da yer alan farklı kelime ve kavramlar semantik metot esas alınarak incelenmeye başlanmıştır. Son yıllarda tefsir alanında yapılan çalışmalara göz atıldığında, semantik analiz metoduyla yapılan çalışmaların arttığını söylemek mümkündür.⁶ Son yıllarda Türkiye'de tefsir alanında semantik yöntemin kullanılmasında belirgin bir artış dikkati çekmektedir. Bunun sebebi sadece bir etkileşim ve konunun popülerliği değil, semantik yöntemin, Kur'an'ı anlamada sunmuş olduğu objektif kriterlerdir.⁷

Semantik Grekçe “semantike-semantikos” tan gelme bir kelime olup, “anlam veren, anlamlayan, anlamı belirten” demektir. Buradan hareketle bir disiplin olarak “semiologie-anlam bilimi” anlamına gelir ki Arapçada bunun karşılığı ilmu'd-dilale veya ilmu'l-meânidir. Türkçede ise semantik, mana ilmi veya anlambilim olarak kullanılmaktadır.⁸ Arapçaya “delâletü'l-elfâz” olarak da geçmiştir.⁹ Anlama çalışma ve araştırmalarına işaret etmek üzere teknik bir terim olarak kullanılan semantik, “şu ya da bu anlama gelmek, anlam aktarmak kök anlamından türetilmiştir.”¹⁰

Semantik kelimesinin fiil kalıbı “semainein” olup “göstermek, mana vermek, kastetmek, yönelmek” manalarına gelir. İhtiva ettiği bu anlamlardan hareketle, “semantikos” kelimesine, “dilde bir manayı gösteren” anlamı yüklenmiştir. Aslında sémantiké (Fr. Sémantique) kelimesi, ‘anlam’ın sıfatıdır, anlamla ilgili demektir. Bu kelime zamanla anlam incelemelerini anlatmak için kullanılan bir terime dönüşmüştür.¹¹

⁵ Ragıp el-İsfehani, Ebu'l-Kasım el-Huseyn bin Muhammed, **el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an**, Daru'l-Kalem, Beyrut, h.1412, 54.

⁶ Çöllüoğlu, M. Sami, “**Kur'an'ı Kerim'de KDY Kökünün Semantik Yapısı ve Türkçeye Aktarımı**”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi IV, (2012):67-97.

⁷ Kasapoğlu, Abdurrahman, “**Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem**”, Hikmet Yurdu Dergisi, VI, 2013/1, 105-178.

⁸ Soysaldı, Mehmet, a.g.m., a.y.

⁹ Kasapoğlu, a.g.m., a.y.

¹⁰ Çöllüoğlu, a.g.m., a.y.

¹¹ Kasapoğlu, a.g.m., a.y.

Çok özet olarak, Karşılaştırmalı olarak kelimelerin manalarıyla ilgilenen ve bu manalarda zaman içindeki gelişim ve değişiklikleri inceleyen bir ilim dalı şeklinde tanımlanabilecek olan Semantik¹² (anlambilim) farklı biçimlerde de tarif edilmiştir: Semantik; insanların kelimelere ve diğer sembollere nasıl karşılık verdiklerinin incelenmesidir. Semantik; göstergeler ya da sözcükler ve önermelerle, onları dile getirdiği anlam arasındaki bağlantıyı inceleyen bilim dalına denir. Semantik; bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Semantik analizin ilgi alanı, o dildeki kelimelerdir. Semantik analiz, dilin yapısal bütünlüğünü dikkatimize sunar. Böylece mantıksal formülüzasyon için dilin potansiyel halinin sınırlanmasına işaret eder. Semantik analiz, hiçbir küçük parçayı (sözcüğü), ihmal etmeden her kelime veya işareti parça parça analiz eder. Aslında semantik analiz, kelimelere dönüşen görüş açılarının tahlile dayalı bir incelemesidir. Semantik analiz yöntemiyle, köklerin sahip olduğu esas anlamlara, -tespit edilebildiğince etimolojik anlamlarından başlayarak- ulaşılarak köklerden türemiş kelimelerin doğru bir şekilde anlaşılması amaçlanmaktadır.¹³

“Semantik”, etimolojisinin işaret ettiği gibi, mana ile ilgilenen geniş kapsamlı bir bilimdir. Manası olan her şey semantiği konusu olabilir. Bununla birlikte semantik, yalnızca dilbilimsel anlamlarla ilgilenen bir bilim dalıdır. Bütün anlam araştırmalarının semantikle karıştırılmaması gerekir. “Bir bulutun tahmini yüksekliği”, “bir hastanın ateş grafığı” gibi genel manada anlam ifade eden konular semantiğin muhtevası içerisinde değerlendirilir. Semantik özellikle sözcüklerin çeşitli anlamlar kazanışıyla ilgili tarihsel araştırmadır. Biçimsel araştırmaya yönelmeyen, ses düzenini incelemeyen anlambilim, yalnızca anlamı ve onun tarihsel gelişimini konu edinir.¹⁴

Semantik genel olarak üç ana bölüme ayrılır: Linguistik (dilbilimsel) semantik, Felsefi semantik, Genel semantik.¹⁵

İzutsu, “Semantik, etimolojisinin gösterdiği gibi mana ile ilgilenen geniş kapsamlı bir bilimdir. Manası olan her şey semantiğin konusu olabilir. Bu anlamıyla semantik (kelimenin anlam dereceleri), bugün birçok önemli sorunlar ortaya çıkarıyor. O kadar ki mana incelemesi olarak “semantik” tamamıyla yeni bir oluş ve varlık kavramına dayalı olan ve henüz mükemmel bir sentez idealini başarmaktan uzak, çeşitli

¹² Kasapoğlu, a.g.m., a.y.

¹³ Çöllüoğlu, a.g.m., a.y.

¹⁴ Kasapoğlu, a.g.m., a.y.

¹⁵ Soysaldı, a.g.m., a.y.

bilim dallarının üzerinden aşan yeni bir “felsefe çeşidinden” başka bir şey değildir.”¹⁶ demiştir.

‘Kur’an’da Allah ve İnsan’ adlı önemli eserinde Kur’an semantiği hakkında da şöyle demiştir: “ ‘Kur’ân semantiği’ cümlemizdeki Kur’ân kelimesiyle, Kur’an’ın dünya görüşü açısından ele alındığı açıktır. Kur’an’ın semantiği, bu kâinatın nasıl meydana geldiği, dünyanın en büyük elemanlarının neler olduğu ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin ne biçimde kurulduğu sorunlarıyla ilgilenmektedir. Bu anlamda semantik, bir çeşit ontoloji olmaktadır. Fakat bu, metafizik soyut düşünce alanındaki filozofun telif ettiği kuru, sistematik bir ontoloji değil; somut, yaşayan dinamik bir ontolojidir. Kur’an ayetlerinden yansıdığı üzere semantik, varlık ve oluşun somut bir ontolojisini teşkil etmektedir.”¹⁷ “Çünkü semantik disiplini, kültürel bir bilimdir. Bunu başardığımız zaman Kur’ân Weltanschauung(Dünyagörüşü)’unu aydınlığa kavuşturmuş oluruz ki; Kur’ân Weltanschauung’u, felsefî açıdan Kur’ân ontolojisinden başka bir şey değildir.”¹⁸ T. İzutsu’nun Kur’anın semantiği dediği ontolojik durum, canlı yaşayan bir duruma işaret eder ve bu durum yine Kur’an’ın kendi kavram alanlarının gösterdiği nesnel bir resimdir. Semantiği felsefenin- düşüncenin bir ontolojik imkânı şeklinde metotsal yorumlayan T. İzutsu, diğer eserlerinde de aynı metodu kullanır. Dolayısıyla Kur’an’ın semantiğinin gösterdiği ontolojik durum, Semantiğin bir ontolojik imkân olma durumundan çıkarılır.

Kelimelerin zaman içerisindeki mana değişiklikleri semantik ilminin konusudur. Bu mana değişikliklerini ancak kelimelerin semantik tahlillerini yaparak bilebiliriz. Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Yani kelimelerin tarihî seyir içerisinde kazandığı manalar bakımından yapılan bir incelemedir. Anlambilim çalışmalarının başlangıcından beri araştırmacılar, genellikle kelimeleri tek tek ele alarak anlam yönünü incelemişlerdir. Daha sonra bu kelimelerden hareket ederek kavrama, kavram çekirdeğine ulaşmağa, anlam değişikliklerini ve bunların nedenlerini belli etmeye çalışmışlardır.¹⁹

Semantik, kelimeleri ve kelime guruplarını anlam bakımından inceleyen bilim dalıdır. Semantik, göstergelerle/işaretlerle ya da sözcük ve önermelerle onların belirttiği, dile getirdiği/yüklediği anlam arasındaki bağıntıyı/ilişkiyi inceleyip betimler.

¹⁶ İzutsu, Toshihiko, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, (Çev. Süleyman Ateş), İstanbul, A.Ü. Basımevi, 1975, 14.

¹⁷ İzutsu, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, 15.

¹⁸ İzutsu, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, 35.

¹⁹ Soysaldı, a.g.m., a.y.

Anlamı dile getirmenin bir aracı olarak gösterge sistemlerini ele alır. Kelimelerin anlamlarını, kullanılışlarını, yapılarını, tarihsel gelişimlerini, insan düşünce ve davranışlarıyla olan ilişkilerini araştırır. Sözcüklerin anlamları üzerinde bilimsel ve eleştirel nitelikte araştırmalar yapar. Anlam düzleminde görülen değişimler, dilsel yapıların içerik açısından ortaya çıkardıkları çeşitli sorunlar semantiğin inceleme alanına girer.²⁰

Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Bu çalışma, o dili kullanan milletin, kendilerini kuşatan cihan hakkındaki görüş ve düşüncelerini öğrenmek için yapılır. Kur'an'ın dünya hakkındaki görüşünün teşekkülünde hayati rol oynayan bütün anahtar terimler, Kur'an'da yeni bir anlam kazanırlar. Bu terimlerin hemen hepsi İslam'dan önceki zamanlarda şu veya bu şekilde kullanılmakta idi. İslam vahyi, bunları kullanmaya başlayınca -kelimelerin kendileri değil, fakat kullanıldıkları genel ilişkiler sistemi- Mekkeli müşriklere hiç duymadıkları, bilmedikleri ve bundan dolayı kabul edilemez yabancı bir şey gibi geldi. Bu kelimeler Miladi yedinci asırda kullanılmakta idi. Yalnız bunlar değişik kavram sistemlerine ait idiler. İslam bunları bir araya getirip, o zamana dek bilinmeyen yepyeni bir kavram şebekesinde birleştirdi. İşte Arapların dünya ve insanlık görüşlerini kökünden değiştirip yükselten başlıca etken bu mana değişikliği ve bunun sebep olduğu ahlakî ve dini inkılâp idi.²¹

Kelimelerimizin her biri, bizim söz konusu kelimeyi içine sığdırdığımız belli bir görüş açısını temsil eder ve «kavram» denilen nesne, böyle öznel bir perspektifin kristalleşmesinden başka bir şey değildir; yani kavram, görüş açısının aldığı, az ya da çok değişmezlik arz eden bir form'dur. Tabii, burada söz konusu ettiğimiz perspektif (görüş açısı) bireye ait olmak anlamında öznel değildir; bireye değil topluma aittir; çünkü tarihi gelenek yolu ile evvelki çağlardan nakledilerek gelmektedir ve tüm bir topluluğun ortak mülkü durumundadır. Ama yine de, bizim dünyayı kavramsal olarak tasvirimizi nesnel gerçekliğin tam bir kopyası olmaktan uzaklaştıran pozitif (aktif) insan ilgisinden bir şeyleri devreye sokmaktadır. Semantik de, işte böyle kristalleşerek kelimeye dönüşmüş görüş açılarının tahlile dayalı bir tetkikidir.²²

Her kelime hazinesi yahut işaretler sistemi, ham deneyim malzemesini anlamlı, tefsir edilmiş bir dünya haline getiren belli bir dünya görüşünü (Weltanschauung) temsil

²⁰ Kasapoğlu, a.g.m., a.y.

²¹ İzutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, 16.

²² İzutsu, Toshihiko **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, (çev. Selahattin AYAZ) İstanbul, Pınar yayınları, 1991, 245.

ve ihtiva eder. Bu anlamda kelime hazinesi tek katmanlı bir yapı değildir. Bir takım alt hazineler içerir ki bunlar yan yana bulunurlar ve genellikle aralarında çakışan sahalara vardır. Ahlâkî terimlerin teşkil ettiği kavramsal örgü de bu tür kendi dünya görüşünü haiz birtakım bağımsız kavramsal dilimlerden oluşan nispeten bağımsız alt hazinelerden biridir. Semantik açıdan bir ahlâkî kurallar bütünü, bu «anamlı bir biçimde tefsir edilmiş» dünyanın bir dilimidir.²³

Sonuç olarak semantik, bir kelimenin ilk kullanıldığı zamandaki anlamı ile zaman içerisindeki kullanımlarına bağılı olarak geçirdiği evreleri inceleyen, anlam alanındaki değişimleri göz önünde bulundurarak anlamlandırmaya çalışan bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kelimeyi incelerken tek başına ele almayıp kelimenin kullanıldığı kültür kodlarıyla inceleyen, benzer ve aynı anlam alanına giren kelimeleri de beraberinde inceleyen semantik, kelimeyi anlam katmanları içerisinde değerlendirmeye çalışır. Bunu yaparken kelimeleri aynı zamanda mütekarib anlamlı kelimelerle karşılaştırır ve zıt anlamlı kelimelerin tanımlamasını da yaparak kelimenin anlam sahasını tamamen billurlaştırmaya çalışır.

²³ İzutsu, Toshihiko **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, 30.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HUŞU KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

1.1. Huşu Kavramının Lügat Anlamı

“Ha-şe-a” kelimesi üç harfli (sülasi) fiil olarak; “itaat etmek¹, boyun bükmek, tevazu göstermek, sakin olmak², sesini alçaltmak³, gözünün feri kesilmek⁴, solmak, kurumak⁵, korkmak,⁶ deve hörgücü yavas yavas eriyip gitmek⁷, balgam tükürmek⁸, güneşin tutulması, batması⁹, yıldızların batmaya yüz tutması¹⁰, güneşin tutulması, batmaya yüz tutması¹¹ yağmursuzluktan yerin kuruması”¹² gibi anlamlara gelmektedir. Sessiz ve sakin durmak, alçak gönüllü olmak, Hakk’a boyun eğmek; yumuşaklık, kolaylık¹³ sükûna ve huzura ermek,¹⁴ gözünü haramdan sakınmak; sesini alçaltmak¹⁵, birinin sakinleşmesi, karar kılması ve tatmin olmaktan başını eğmesi¹⁶, anlamlarına da gelir.

Huşû; nefsin teslimiyetinden ve sükûnetinden kaynaklanan tatminlik halidir. Bu durum korku, muhatabın heybeti, itaat duygusu veya mukavemetten aciz olmasından

¹ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yâkub, **Kâmûsu'l-Muhît**, 8.bs, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2005, 713; Mevlüt Sarı, **el-Mevârid**, Bahar Yay., İstanbul, ty., 407.

² Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, **Esâsu'l-Belâğa**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 248; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem, **Lisânü'l-Arab**, Dâru's-Sâdir, Beyrut, 1414, VIII, 71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., 713; El-Münâvî, Muhammed Abdurrauf, **Et-Tevkîf ala Muhimmati't-Tearûf**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1410, 128; İbn Sîde, Ebu'l-Huseyn Ali b. İsmail el-Endelusî, **el-Muhassas**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1996, IV, 73.

³ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., 713.

⁴ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 71.

⁵ ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, 163.

⁶ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 71.

⁷ ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, 163; İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., 713.

⁸ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., 713.

⁹ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 72.

¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., 713.

¹¹ Ebu Mansur, Muhammed bin Ahmed bin el-Ezherî, **Tehzibu'l-Luğa**, Daru İhyâi Tersai'l-Arabî, Beyrut, 2001, I, 107.

¹² İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 72.

¹³ Sener, Mehmet, “**Huşû**” md. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XIX, 422–423; Ebu'l-Ferec Cemalettin, Abdurrahman bin el-Cevheri, **Nuzhetu'l-Ayni'n-Nevazir**, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1984, 277.

¹⁴ İbn Fâris, Ahmed bin Faris bin Zekriyya, **Mu'cemu Mekayisi'l-Lugat**, Darul fikr, Beyrut, 1979, II, 238.

¹⁵ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 71.

¹⁶ İbn Fâris, **Mu'cemu Mekayisi'l-Lugat**, II, 238.

kaynaklanabilir.¹⁷ Huşû ses ve bakış için sükûn veya kısma, yıldızlar için batmak için alçalma anlamında kullanılır. “ kelimesi yerde sabit kaya parçası demektir.¹⁸

Huşûnun kök anlamında eğilme-meyl anlamı vardır ki bu “ ” yıkılmaya yüz tutmuş yere kadar eğilmiş duvar kullanımında görülmektedir. bu eğilme tüm kullanımlarda etkindir, yan anlamı da korkudur. Huşûnun tam anlamı korkudan eğilmek boyun bükmeğdir.¹⁹

Bunun yanında “ ” harfi cerriyle, yere bakmak, gözleri indirmek²⁰; “ ” harfi cerriyle, birisinin önünde eğilmek, saygılı olmak anlamında kullanılmaktadır²¹.

Yerin huşûsu dendiğinde, kurumaktan parçalanmış ve şekli değişmiş yer kastedilir ki kastedilen kuraklıktan harap olmuş bitki örtüsüdür. Yaprak kuruduğu zaman da “haşea” fiiliyle kullanılır.²² Bir yer yağmur yağmadığı için kurudu ve yeşillik kalmadıysa oraya huşûlu yer denir.²³ Duvar için de yıkılmış veya yer seviyesine gelmişse kullanılır.²⁴

Bilindiği gibi toprak kuruduğu ve susuz kaldığı zaman sanki boynunu bükerek üzüntülü bir tavır takınır ve mütevazı bir hal alır. Duvarın yıkılışı da, kederli bir hali ifade eder ve âdeta acınacak bir durum sergiler. Dolayısıyla bu kelime câhiliye döneminde de kullanılmıştır.²⁵

Huşû kelimesi Kur'an'da; ses için kısılmak, (Taha suresi 20/43) göz için yere doğru bakmak, yer için kurumak dolayısıyla hareket etmemek (Hac, 22/5, Fussilet, 41/39) yıldızlar için batacağı yere doğru alçalması anlamlarında kullanılır.

¹⁷ Et-Tunusi, Muhammed Tahir bin Muhammed bin Aşur, **et-Tahriru ve't-Tenvir**, Daru't-Tunusiyyeti li'n-Neşr, Tunus, 1984, XXV, 127.

¹⁸ Bintu's-Şatii, Aişe Muhammed Ali Abdurrahman, **Tefsiru'l-Beyani li'l-Kur'ani'l-Kerim**, 7.bs, Daru'l-Mearif, Kahire, ty., I, 132.

¹⁹ Kara, Ömer, **İzutsunun Kuran Semantiğinde Mühmel Boyut: El-furuku'l-luğaviyye**, islami Araştırmalar Dergisi, XVIII, sayı 1, 2005, 16-60.

²⁰ El-Cevherî, İsmail b. Hammad, **es-Sıhah Tacu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, III, 1204; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, 163; İbn Manzur, a.g.e., VIII, 71; Er-Râzî Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir, **Muhtaru's-Sıhah**, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1415, 74; Firûzâbâdî, a.g.e., 713.

²¹ İbn Manzur, a.g.e., VIII, 71; Firûzâbâdî, a.g.e., 713; el-Münâvî, **et-Taâruf**, 128.

²² Ez-Zebîdî, Muhammed b. Abdurrezzak el-Murtaza, **Tacu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Daru'l-Hidaye, Beyrut, ty., XX, 506.

²³ Ebu Mansur, a.g.e., I, 107.

²⁴ Ebu mansur, a.g.e., I, 107.

²⁵ Soyalan, Mehmet Yaşar, **Elmalılı Tefsirinde Kur'anî Terimler ve Deyimler**, Ağaç yayınları, İstanbul, 2003, 157.

Ziyadeli Fiil Olarak Anlamları:

Haşea fiili

— **İf'al** babunda; küçük düşürmek, alçaltmak, alçalmak,²⁶

— **iftiâl** bâbında; yere doğru bakmak,²⁷ gözüyle yere bakmak, birinin önünde eğilmek, mütevazılık göstermek, sesi alçaltmak²⁸

— **tefe'ul** bâbında; yalvarmak,²⁹ itaat etmek, boyun eğmek,³⁰ yere bakmak, alçak gönüllülük, tevazu göstermek, sesi alçaltmak³¹ anlamlarında kullanılmaktadır.

1.2. Huşu Kavramının İstilahî Anlamı

Huşû kelimesi yukarıda tanımlanan sözlük anlamının yanında bir de kaynaklarda istilâh anlamı kazanmıştır. Müfessirler ve lügat âlimleri birbirinden farklı tanımlamalar yapmışlar ve genelde sadece kalpteki huşûya vurgu yapanlar, bedendeki huşûya vurgu yapanlar ve her iki huşûya da vurgu yapanlar şeklinde üç ayrı yaklaşım ortaya çıkmıştır.

İbn Abbas huşû kelimesini; korkmak, Yaratıcı karşısında acizliğini bilerek sakin olmak³²; Ebu'd-Derda, Allah'ın makamının yüceltilmesine bağlı olarak namazda söylediklerinde ihlâslı olmak, bütün dikkati toplamak ve sağa sola bakmayı terk etmek;³³ Mücahid, gözü yummak, sesi kısmak ve organların sakin olması; Hasan Basrî ve Katâde, korkmak³⁴ İbni Kesir kalbin yumuşaması ve boyun eğmesi³⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Huşu kelimesini, Mevdûdî, korkmak ve güçlü bir sahsın karşısında heybet hissine kapılmak, böyle bir sahsın huzurunda baş eğmek, bakışları aşağı çevirip, sesi alçaltmak;³⁶ Muhammed Hamdi Yazır, Rabbin azamet ve celali karşısında kulun büyük bir saygı hissiyle edep haline geçmesi ve bu duygunun organlara yansımalarıyla bir

²⁶ İbn Sîde, a.g.e., IV, 73.

²⁷ El-Ferâhidî, Halil b. Ahmed, **Kitâbu'l-Ayn**, Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât, Beyrut, 1988, I, 112; es-Sâhib, İsmail b. Abbad, **el-Muhit fi'l-Luga**, y.y., Beyrut, 1994, I, 120; el-Cevherî, a.g.e., III, 1204; İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 71; er-Râzî, a.g.e., 74.

²⁸ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 71.

²⁹ Fîrûzâbâdî, a.g.e., 713.

³⁰ Ez-Zemahserî, **Esâsu'l-Belâga**, 163.

³¹ Kahire Arap Dili Kurumu, **el-Mu'cemul Vasit**, Daru'd-Da'veh, Kahire, ty., I, 286; İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 71.

³² Et-Tâberî, Ebu Câfer Muhammed b. Cerir, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1405, I, 261.

³³ Âlûsî, Ebu'l-Fadl Mahmud, **Rûhu'l-meâni**, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ty., XVIII, 3.

³⁴ El-Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1405, V, 91.

³⁵ İbni Kesir, Ebul Feda İsmail bin Ömer, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru't-Tayyibeti li'n-Neşri ve't-Tevzi, Riyad, 1999, XVIII, 480.

³⁶ El-Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ; **Tefhimu'l-Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, III, 399.

durgunluğun meydana gelmesi, gözlerin secde yerine bakıp sağa sola iltifat etmemesidir³⁷ diyerek tanımlamışlardır

İbn Teymiye'ye göre huşû kavramının iki temel anlamı vardır:

Birincisi: tevazu ve alçalma, İkincisi: sükûnet ve mutmainliktir. Bu da kalp için katılaşmanın zıddı olan yumuşamayı gerektirir. Kalbin Huşû da Allah'a kulluğu ve kalbin sükûnetini içerir.³⁸ Huşû çoğu zaman insanın kalbinde bulunan duyguları anlatmak için kullanılır. Bu nedenle rivâyette şöyle denmiştir: Kalp huşû içinde olunca azalar da huşû içinde olur.³⁹

Bu konuda İbn Kayyım'da şöyle demektedir: İmanın Huşûsu, kalbin tazim, saygı, vakar ve hayâ ile huşû duymasıdır. Böylece kalp; utanma, sevgi, hayâ ve rabbinin nimetlerine şahit olmasına rağmen işlediği günahlar karşısında pişmanlık duyar ve huşû oluşur. Organlar da kalbin Huşûsuna tabi olur. Bazı sahabeler nifak Huşûsundan Allah'a sığınırım derdi. O nedir diye kendilerine sorulduğunda: kalbi huşû içinde olmadığı halde bedeninin huşû içinde olmasıdır şeklinde cevap vermişlerdir. Huşû içinde olan kişi, şehvetinin ateşini söndüren ve şehvetin dumanını içinden temizleyen böylece azametinin nuru yüreğinde ışık saçan kuldur. Böylece Allah'a duyulan haşyetten dolayı kalp O'nun zikri ile sükûna erer. Huşû duyan bir kalp kuru bir toprağa benzer ki ona akan su onda durur.⁴⁰ Suyuti de tefsirinde huşûnun kalbin bir hali, namazda hareketsizlik, sağa sola bakmamak, teslimiyet gibi daha birçok anlamı aktardıktan sonra yukarıdaki anlamı destekleyen ve diğer birçok tefsirde de geçen şu hadisi rivâyet eder. Resulullah nifak Huşûsundan Allah'a sığınım dedi. Dediler ki nifak Huşûsu nedir ya Resûlallah? Dedi ki; bedeninin huşûda kalbin nifak halinde olmasıdır.

Huşû, korku ve sevgi duygusu ile karışık bir saygı gösterme durumudur. Huşû halinde kişinin bedeni üzerinde bir sükûnet ortaya çıkar. İhtiyaç halinde huşû gösterip, ihtiyaçsızlık durumunda büyüklenmek huşû sayılmaz. Gerçek huşû ikiyüzlülükten değil, samimi bir imandan kaynaklanır. İmandan kaynaklanan huşû kalbin Allah'ı yüceltmesi, O'na karşı duyulan sevgi ve ürperti ile incelmesidir. İkiyüzlülükten gelen huşûnun kalple ilgisi yoktur, çünkü o, sadece davranışlarda yapay olarak ortaya çıkar. Gerçek huşû Allah'ı anmaya ve âhireti her zaman hatırdan tutmaya götürür. Hakiki huşû halini

³⁷ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Merve Yayınları, İstanbul, 2001, V, 323.

³⁸ İbn Teymiye, Ebu'l-Abbas Ahmed bin Abdülhalîm, **el-İman**, el-Mektebu'l-İslamî, Amman, 1996, 27.

³⁹ Ragıp el-İsfehâni, **el-Müfredat**, 283.

⁴⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed bin Ebibekr, **er-Ruh**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty, 232.

tecrübe eden kişi, başkaları kendisini görse de görmese de, kalbinde huşûyu uyandıran duygu ve düşüncele taşır. Huşû halinde değilken de huşu halindeymiş gibi gözükmez.⁴¹

İnsan benliğinin samimiyet, sevgi, teslimiyet, iyi niyet, hür irade gibi unsurlarla doldurulması halinde ortaya çıkan ve insanın yaratıcı karşısındaki karakteristiklerinden biri olan huşû⁴² ; Allah'ın huzurunda olduğu bilinciyle tevazu gösterip boyun eğmeyi ifade eder.⁴³ Huşû; nefsin teslimiyetinden ve sükûnetinden kaynaklanan tatminlik hali. Bu durum korku, muhatapın heybeti, itaat duygusu veya mukavemetten aciz olmaktan kaynaklanabilir.⁴⁴ Huşû, aslı sükûnet ve zillate dayanan bir tevazu halidir ki huşû içerisinde olan zillet ve boyun eğişin eserlerinin üzerinde görüldüğü kimsedir.⁴⁵ Huşûda olanlar severek itaat eden ve bu halleri de Allah'ın zikri ile mutmain olmuş bir kalbe dayanan kimselerdir.⁴⁶

Huşû: kalp huzuru ve uzuvların sükûnudur⁴⁷. Korku ve muhatap karşısında zavallılığının farkında olmaktan kaynaklanan bir haldir.⁴⁸ Huşû, hakka bağlılık ve içinde sürekli bir korku hissetmektir. Bir eziklik ve tevazu halinde olmaktır ki bu hem ruhen hem de bedenen olur.⁴⁹

Kelime kalp ile “korkmak”, ses ile “korkudan sesi kısılmak”, göz ile “korkudan gözlerini yummak ve yere dikmek” yüze nisbet edilince “korkudan yere eğik”, mutlak olarak kullanıldığında ise “korkudan boyun eğmek ve tevazu göstermek” anlamlarında kullanılmaktadır. Ayetlerdeki huşû kelimesi genelde müfessirlerce de korku yan anlamıyla tefsir edilmiştir. huşû bu yapısıyla diğer korku kelimelerinden ayrılmaktadır.⁵⁰

Huşû kelimesi inzivaya çekilmek ve alçakgönüllülük anlamlarında da kullanılır. Ayrıca huşû; nefsin başkaldırı ve isyandan tiksiniş ve bunlardan uzak kalması anlamında da kullanılır.⁵¹

⁴¹ el-Muhisibî, a.g.e., 400-401

⁴² Öztürk, Yasar Nuri, **Din ve Fıtrat**, 4.bs, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, 103–104.

⁴³ Şener, “**Huşû md.**”, DİA, 422–423.

⁴⁴ et-Tunusi, a.g.e., XXV, 127; Bintu's-Şatii, a.g.e., I, 132.

⁴⁵ Es-Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefasir**, Daru's-sabuni, Kahire, 1997, II, 47.

⁴⁶ Komisyon, Ezher Âlimleri Komisyonu, **el-Muntehab fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim**, 18. bs, el-Meclisu'l-e'la li Şuuni'l-İslamiyye, Kahire, 1995, I, 12.

⁴⁷ El Cezairi, Cabir bin Musa bin Abdulkadir bin Cabir Ebubekir, **Eyseru't-Tefasir li Kelami'l-Âliyyi'l-Kebir**, Mektebetu'l-Ulumi ve'l-Hikem, Medine, 2003, I, 50.

⁴⁸ Et-Tunusi, a.g.e., XXV, 127.

⁴⁹ El Münavi, a.g.e., 314.

⁵⁰ Kara, a.g.m., a.y.

⁵¹ Et-Tunusî, a.g.e., 1, 353 .

Huşû; konumunun yüksek olması veya düşük olmasını hakta eşit görmektir. Bu Allah'tan duyulan korkuya dayanır ki korku kalpte yerleşince görünen kısımlarda da huşû zorunlu olarak ortaya çıkar. Bu huşûnun sahibi görünürdeki halleri engelleyemez. Huşû sahibini az konuşan, edepli ve mütevazı görürsün.⁵²

Bu yaklaşımı destekler mahiyette bir tanımlama da Ali Ünal yapmaktadır; Kalp ma'rifet'ullah'a erdiğinde O'nun zikriyle titrer durur; O'na karşı duyduğu havf ve haşyet, kendini sürekli itaate ve imandan kendisine yüklenen marifet'i sürekli arttırmaya, tasdiki güçlendirmeye yöneltir. Kalbin bu eylemine 'tezarru' ve bu haline 'zaraa' denilir. Kalbin tezarruda bulunması onun emrinde çalışan diğer organları da aynı şekilde davranmaya sevk eder; işte bedenın kalbin dışındaki azaları da imandan kendilerine düşen görevleri tam bir teslimiyetle yerine getirmeğe koşarlar ki, onların bu hali de huşûdur. Huşû tam bir boyun eğişi ve bu boyun eğişin gerektirdiği hareketleri haşyetle yerine getirmeği ifade eder; bu yerine getiriş bir hareket olduğundan sanki yerin sarsıntısı, dağların yerinden oynaması, bulutların akıp gitmesi gibidir.⁵³

Hudû" da aynı mânaya gelmekle birlikte bu kelime daha çok bedenle gösterilen alçalmayı ve boyun eğmeyi, huşû ise bu nevi hareketlerle dışa yansıyan kalpteki sükûnet ve tevazu halini ifade eder. Huşûnun esas itibariyle içten gelen ve muhatabın heybetinden kaynaklanan manevî ve ahlâkî bir hal olmasına karşılık hudû' zorlama sonucunda mecbur kalınan bir boyun eğme de olabilir. Nitekim kelime Kur'an'da bu anlamda geçmektedir⁵⁴

Huşû hududan huşû duyduğumuz kimsenin yüceliği kesin bilgisinin heyecanıyla ancak huşû duyabileceğimizle ayrılır. Hudu bazen münafıklık veya korkudan, bazen de sakınmak ve kandırmaktan dolayı yapmacık olabilir. Bu yüzden Arap kalbi huşû duydu der ama mecaz dışında kalbi hudu duydu demez.⁵⁵

Allah karşısında duyulan saygı ve tazimden dolayı her türlü benlik iddiasını terk ederek O'na boyun eğme ve bunun hareketlere yansıyan tezahürü" şeklinde belirlemek mümkündür. İslâm âlimlerinden bazıları huşûnun korku gibi sadece manevî (kalbe mahsus) bir hal, bazıları sakin ve vakur olmak gibi beden ve organlara ait bir tavır,

⁵² El-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebi Bekir b. Ferah, **el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'an**, 2.bs., Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, I, 375.

⁵³ Ünal, a.g.e., 432.

⁵⁴ Şener, "**Huşû md**" DİA, 422-423.

⁵⁵ Bintu's-Şatî, Aîşe Muhammed Ali Abdurrahman, **el-İcazu'l-Beyan li'l-Kur'an**, Daru'l-Mearif, Kâhire, ty., 226.

bazıları ise hem kalp hem de bedenle ilgili bir durum olduğunu düşünmüşlerdir.⁵⁶ Gerçekte huşû kökleri kalpte, belirtisi bedende olmak üzere bu iki çeşit fiili de kapsamaktadır. Kalple ilgili olan yönü, Allah'ın azameti karşısında kulun büyük bir saygı hissiyle edep haline geçmesi; hariçle ilgili yönü ise bu saygı ve edep duygusunun organlara yansımalarıyla sükûnet ve vakar ifade eden bir görünüş, duruş ve davranış sergilemesidir.⁵⁷

Kur'an'daki "huşu" tam bir boyun eğiş ve bu boyun eğişin gerektirdiği eylemleri sergilemek demektir. Diğer bir ifade ile kalpler Allah korkusuyla dolu, uzuvlar sakin ve mutmain olarak onun emrine girmesidir.⁵⁸

Huşû kavramının Kur'an'da kullanımını inceleyeceğimiz bölümde de anlatacağımız gibi Huşûnun tanımlaması yapılırken belki de insana yönelik kullanımları ile diğer varlıklara yönelik kullanımının birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Kavram olarak huşû insan için kullanılan anlamını ifade etmelidir. Bu anlamda sözlük anlamı göz önünde bulundurulursa huşû: İnsanın, Rabbinin karşısında imandan ve derin bir saygıdan kaynaklanan -özellikle Onu tanımış olmanın kişide oluşturduğu- haşyet ve saygı ile önünde eğilmesi ve vahyinde ne emrediyorsa buna içten hazır olması, özlem ve ihtiyaç duyması hâlidir.

1.3. Huşu Kavramı İle Yakın Anlamli Kelimeler

Sözlük ve tefsirlerde huşû kelimesinin anlamını araştırırken ve Kur'an'da kullanıldığı âyetleri incelediğimizde kelimenin anlaşılmasına yardımcı olacak bazı kelimelerin tanımlamasını yapmak önem arz etmektedir.

Ömer Kara İslami Araştırmalar Dergisinde yayınlanan "İzutsu'nun Kur'an Semantiğinde Mühmel Boyut: El-Furuku'l-luğaviyye" isimli makalesinde huşû kelimesini Arapçada kullanılan 200 kadar korku temelli kelimenin içinde saymaktadır.⁵⁹

Genelde sözlüklerde huşû kelimesi hudu, tevazu, tezellül, havf, haşyet sükûn gibi kelimeler kullanılarak tanımlaması yapılmıştır. Bu kelimeler incelendiğinde saygı ve hürmet kaynaklı bir korku ortak paydasının olduğu görülmektedir. Korku temelli bütün kelimeleri araştırmak çalışmanın kapsamını aşacağından Kur'an'da, sözlük ve

⁵⁶ Fahreddin er-Razi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer bin Hasan, **Tefsiru'l-Kebir**, Beyrut, Daru ihyai't-Turasi'l-Arabî, 1420, III, 490.

⁵⁷ Şener, Huşû md., DİA, 422-423.

⁵⁸ Soyalan, a.g.e., 157.

⁵⁹ Kara, a.g.m., a.y.

tefsirlerde huşû kelimesi ile bağlantılı kullanılan, korku ve saygıyı içeren temel kavramları inceleyeceğiz.

1.3.1. Zillet

Ze-ile kelimesi, hor ve hakir olmak, alçak olmak, zayıf ve güçsüz olmak⁶⁰; ez-Züllü kelimesi, rahmet ve şefkat etmek, hor ve hakir olmak, izzet ve şerefın noksan olması, bayağı, adi⁶¹; zelûl, itaatkâr, boyun egen, uysal, serkeş olmayan hayvan, şimşek ve yıldırım olmayan bulut⁶² gibi anlamlara gelmektedir. Zillet izzetin zıddıdır. “z” harfi dammayla okunursa zillet zorla yapılan şey, kesra ile okunursa bir baskı olmaksızın geçmeyen bir zorluğun ardından oluşan hal anlamına gelir. Zelle fiili alışılmışlıktan dolayı yapılması kolay olan anlamında da kullanılır.⁶³

Kur’an’da zillet izzetin zıddı olarak kullanılmıştır: *De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsın ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, (izzet) dilediğini de alçaltırsın. (zillet) Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadırsın.*⁶⁴ “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (zillet) (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu (izzet) bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah’ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah’ın lütfu ve ilmi geniştir.”⁶⁵ (Ayrıca bkz. 27/34, 63/8)

Mü’minin mü’mine karşı zilleti ona karşı tevazulu olma ve ona merhamet göstermek anlamındadır. Onların ezille olmasından kasıt onların aşağılık bir konumda olmaları anlamında değildir. Bilakis bu anlatımdan murat mü’minlerin yanında sevgi ve kibarlığın anlatımında mübalağa kullanmaktır.⁶⁶

Ali İmran suresi 123. âyette: “*Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir’de de size yardım etmişti. Öyle ise, Allah’tan sakının ki O’na şükretmiş olasınız.*” buyrulurken güçsüzlükleri ezille kelimesi ile anlatılmıştır. Müfessirler buradaki zilleti

⁶⁰ Firuzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhit*, III, 79.

⁶¹ İbn Manzur a.g.e., IX, 256-257.

⁶² Ez-Zemahserî, *Esâsu’l-belâğa*, 207.

⁶³ Fîrûzâbâdî, *Besairu Zeveyi’t-Temyiz fi Letaifi’l-Kitabi’l-Aziz*, el-Meclisu’l-e’la li Şuuni’l-İslamiyye, Kahire, 1996, III, 473.

⁶⁴ Ali imran, 3/26.

⁶⁵ Maide, 5/54.

⁶⁶ Tantavi, Muhammed Seyyid, *et-Tefsirul Vesit li’l-Kur’ani’l-Kerim*, Daru Nehdati Mısır, Kahire, 1997, IV, 197.

azlık, mukavemette zayıflık, güç ve kazanma ihtimalinin azlığı olarak anlamışlardır. Başka bir değerlendirmeye bu âyeti kâfirlerin bakış açısıyla sizler ezille durumdaydınız şeklinde anlamak da mümkündür.⁶⁷ Ezillenin Kur'an'daki diğer kullanımlarına baktığımızda “eizze” nin zıddı olarak geldiğini görüyoruz. (5/54, 27/34, 27/37, 63/8) Üstelik aynı kavramı kâfirler için de kullanmaktadır. Burada ezille kelimesinin anlaşılmasında kelime anlamı esas alınır ve bağlam göz önünde bulundurulursa mü'minlerin savaş ortamındaki durumları açısından ezille oldukları anlaşılır. Savaş ortamında da esas olan sayı, güç ve mukavemet gücü olduğuna ve sonraki âyetlerde meleklerle desteklendikleri kendilerine haber verildiğine göre buradaki ezille olma hali ordu olarak onlardan daha aşağı halde olmaları nedeniyledir. Zaten Kur'an'da zilletin zıddı olan izzetin kime ait olduğu açık bir şekilde açıklanmıştır:

— —

“Onlar: Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.”

Bunun dışında zillet kavramı Kur'an'da mü'minler için birbirlerine karşı zillet halinde olmaları⁶⁸ ve Anne babaya karşı zillet kanatlarını gererek davranma⁶⁹ anlamında kullanılmıştır. Kâfirler içinse hem bu dünyada (ör: 2/21, 3/112, 7/152) hem de ahirette (ör: 42/45, 68/43, 70/44) bir zillet halinin olduğunu haber verir. Özellikle ehli kitabın dünya hayatlarında zillet damgası yedikleri konusunda âyetler mevcuttur. Ve bu onlar için bir ceza ve kötü durum olarak sunulmuştur. (2/61, 3/112, 7/152) Zillet halinin ahirette kâfirler için olduğu açıkça vurgulanırken (10/27) mü'minler için olmayacağı söylenir. (10/26)

Kâfirlerin ahiretteki hallerini anlatan âyetlerde zilletle beraber huşû kavramı da kullanılır⁷⁰ ancak kâfirlerin huşûsunun zilletten kaynaklanan bir huşû olduğu haber verilir. Zillet mü'minler için kullanıldığında övülen bir özellik olurken kâfirler için kullanıldığında alçalmış olma ve mevkilerinin ne kadar aşağıda olacağını anlamaları için tasvir yapan bir anlatıma dönüşmektedir.

⁶⁷ Fahrettin er-Razi, a.g.e., VIII, 183.

⁶⁸ Maide, 5/54.

⁶⁹ İsra, 17/24.

⁷⁰ Kalem, 68/43, Mearic, 70/40.

1.3.2. Tevâzu

“ve-de-a” sözlükte bir şeyi havaya kaldırmanın zıddı olarak indirmek, kadının doğurması, hadis için uydurmak⁷¹ anlamına gelirken tefaul kalıbında boyun eğmek ve emre amade olmak⁷², kitabın açılması, kadının doğurması⁷³ anlamlarına gelir.

Tevazu ahlak ve açık eylemler için kullanılır. huşû ise kalp ve ondan kaynaklı beden duruşları için kullanılır.⁷⁴ Tevazu kalbin itaat etmesidir. Huşû ise bedenin de buna katılmasıdır. Bu yüzden kalp tevazu ederse (boyun bükerek) beden ve organlar da buna huşû ile katılır denmiştir.⁷⁵

Huşû kelimesi istikbar grubunun mukâbili olarak “tevazu” grubuna ait olup hudû kelimesi bedende; huşû ise kalp ve seste olmaktadır. Öte yandan “da-ra-a” huşû arasında fark, huşûnun çoğunlukla organlarda “dara’a”nın ise kalpte olmasıdır. Bu yüzden denir. Yani kalp tazarru duyduğunda organlar huşûya erer. Diğer tevâzu kelimelerinden ayrıştığı nokta huşû kelimesinin iç dinamiğinde “korku” anlamının bulunmasıdır.⁷⁶

Tevazu Allah’ı bilmekten, onun sıfat ve yüceliklerini, azametini tanımaktan ve aynı zamanda kendi zayıflığını bilip kendinin ayıp ve günahlarının farkında olmaktan kaynaklanır. Tevazu kalbin Allah huzurunda yumuşayıp boyun bükmesidir ki Allah Azze ve Celle onu sevdiği, ikram ettiği ve kendisine yakın olan kullarına verir.⁷⁷

Tevazu kibirlenmenin zıddıdır. Bu yüzden tevazu kulların doğal özelliği olmalıdır. Yaratan ve her şeye malik olan Allah Azze ve Celle karşısında kul: yaratılmış olduğunun ve sahip olduğu her şeyin kendisine Rabbi olan Allah tarafından verildiğinin bilinciyle hareket etmeli ve şu âyetleri hatırında tutmalıdır:⁷⁸ “*Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma çünkü sen (ağırlık ve azametinle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.*”⁷⁹ Şeytan Âdem’e secde etmeyi reddettiğinde sergilediği tavır

⁷¹ Komisyon, **el-Mu’cemu’l-vasit**, II, 1039.

⁷² Ragıp el-isfehâni, **Müfredât**, 874; Komisyon, **el-Mu’cemu’l-Vasit**, II, 1040.

⁷³ Ragıp el-isfehâni, **Müfredât**, 874.

⁷⁴ El Askerî, Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl, **el-Furuku’l-Luğaviyye**, Darul İlmi ve’s Sekafe, Kâhire, ty., 248.

⁷⁵ Rağîb el-İsfehâni, **Tefsiru’r-Rağîb el-İsfehâni**, Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Kahire, 1999, 148.

⁷⁶ Kara, a.g.m., a.y.

⁷⁷ İbn kâyyim el cevziyye, **er-Ruh**, 233.

⁷⁸ Ebu hafs, Siraceddin Ömer, **el-Lübab fi Ulumil Kitab**, Daru’l-Kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 1998, XII, 287.

⁷⁹ İsrâ, 17/37.

tevazunun zıddıdır. Kibirlenen kişi kendi kendi büyüklüğüne çağırır ki o aslında kendisinde olmayan bir şeye saygıya çağırmaktadır.⁸⁰

Tevazu iki kısımdır. Birincisi kişinin Rabbinin emirlerine bağlılığı ve nehiyelerinden kaçınması ile olur ikincisi ise Rabbinin azametine karşı boyun bükme suretiyle olur. Ne zaman nefsi onu hataya sürükleyecek olsa Rabbinin azametini anar ve tevazuyla Rabbine boyun eğer ve kalbi severek buna razı olur.⁸¹

Tevazu gösteren mutlaka yükseltilir. Şu sözde ifade edildiği gibi: Eğer boyunlar bize olan huşûdan eğiliyorsa o boyunların izzeti zilletindendir. Resûlullah'tan da şöyle bir söz rivâyet edilmiştir: “.... “Allah’a tevazu gösteren hiç kimse yoktur ki Allah onu yüceltmesin.” Yine başka bir rivâyette de “birbirinize karşı tevazu gösterin ki kimse kimsenin sınırını aşmasın ve kimse kimseye karşı kibirlenmesin”⁸² Bu manaya delalet eden bir şiirde şöyle denir:

Yüzünü suyun üzerinde gösterse de kendisi yukarıda olan ay gibi tevazulu ol
Kendisi göğe yükselse de aslında orada emanet duran duman gibi olma.⁸³

Şöyle bir söz vardır. Dört şey olmadan dört şey olmaz: takvasız din, eylemsiz söz, tevazu olmadan mertlik, amel olmadan ilim olmaz. Takvasız din tehlikededir, eylemsiz söz saçmalıktır, tevazusuz mertlik meyvesiz ağaç gibidir, amelsiz ilim de yağmursuz bulut gibidir.⁸⁴

Bu fiilin Kur'an'daki kullanımları incelendiğinde genellikle aşağı doğru yapılan bir eylem için kullanılmıştır. (Silahı yere bırakma⁸⁵, elbiseyi çıkarıp yere bırakma,⁸⁶ kadının doğurması⁸⁷ insanın üzerindeki ağır yükün insandan aşağı indirilmesi yani alınması⁸⁸ yere bir binanın konulması⁸⁹ Kitabın insanın önüne konması⁹⁰) Ancak her ne kadar sözlüklerde huşû kelimesinin anlamı verilirken en sık kullanılan müteradif kelime olsa da tefaul babında yani tevazu olarak hiç kullanılmamıştır. Huşûnun temel anlamları olan aşağı doğru hareket ve sükûnet hali ile yakın anlamlılık ilişkisi içerisinde olduğu

⁸⁰ et-Tunusi, a.g.e. I, 425.

⁸¹ İbn kayyim el cevziyye, er-Ruh, 234.

⁸² El-Kurtubi, a.g.e. IX, 42.

⁸³ Eş-Şankiti, Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtar, **Edvau'l-Beyan fi İdahi'l-Kurani bi'l-Kuran**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, II, 11.

⁸⁴ El-Nisaburi, Nizamuddin el-Hasan bin Muhammed, **Ğaraibu'l-Kur'an ve Reğaibu'l-Furkan**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1416, I, 235.

⁸⁵ Nisa, 4/102.

⁸⁶ Nur, 24/57, 24/60.

⁸⁷ Ali imran, 3/36, Hac, 22/2, Fatır, 35/11...

⁸⁸ Araf 7/157, İnşirah 94/2.

⁸⁹ Ali imran, 3/96.

⁹⁰ Kehf, 18/49, Zümer, 39/69.

için bu kelimenin daha çok kullanıldığı kanaatindeyiz. Dolayısıyla tevazu ile huşû kişinin karşısındaki kişiye boyun eğme teslim olma bağlamında birbirine yakın anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.3. Hudû

Ha-da-a kelimesi; eğilmek, tevazu göstermek, uysal ve sakin olmak,⁹¹ itaat etmek, boyun eğmek,⁹² değersiz olduğunu kabul etmek, basını yere eğmek⁹³, yıldızın ve güneşin batmaya yüz tutması⁹⁴, meyvesinin çokluğundan dolayı bitkinin eğilmesi⁹⁵, anlamlarına gelmektedir. Boynunda doğuştan aşağıya bir düşüklük veya öne doğru eğilme bulunan erkek deve kuşuna da () denilir.⁹⁶ Daha önce huşû kelimesinin kök anlamlarından birinin “yukarıdan aşağıya doğru bir eğilme” olduğunu ifade etmiştik. Burada da hudû kelimesi aynı anlamı ifade etmek için kullanılmıştır.

Ah-da-a, boyun eğmek⁹⁷; ta-had-da-a, yalvarmak ve son derece itaatkâr olmak; ih-te-da-a, itaatkâr olmak, tevazu göstermek⁹⁸ anlamlarında kullanılmaktadır.

Hudû kelimesi sözlüklerde huşû kelimesinin karşılığı olarak verilmiştir. Huşû kelimesi ile yakın anlamlı bir kelimedir ancak Hudû sadece beden uzuvları için kullanılırken huşû beden için kullanıldığı gibi ses ve bakışlar için de kullanılır⁹⁹ şeklinde değerlendirmeler de yapılmaktadır. Ayrıca huşûnun esas itibariyle içten gelen ve muhatabın heybetinden kaynaklanan manevî ve ahlâkî bir hal olmasına karşılık hudû’ zorlama sonucunda mecbur kalınan bir boyun eğme de olabilir.¹⁰⁰ Örneğin; “Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz de, ona boyun eğmek zorunda kalırlar.”¹⁰¹ Âyet-i kerimesinde hudû kelimesi boyun eğmeyi ifade etmiştir ve dikkat edilirse burada onların isteseler de istemeseler de boyun eğdirileceklerinden bahsedilmektedir.

Huşû hudûdan huşû duyduğumuz kimsenin yüceliği kesin bilgisinin heyecanıyla ancak huşû duyabileceğimizle ayrılır. Hudû bazen münafıklık veya korkudan, bazen de

⁹¹ İbn Manzur, a.g.e., VIII, 73.

⁹² Ez-Zemahserî, **Esâsu'l-belâga**, 166.

⁹³ İbn Manzur, a.g.e., VIII, 72.

⁹⁴ Ez-Zemahserî, **Esâsu'l-Belâga**, 166.

⁹⁵ İbn Manzur, a.g.e., VIII, 74.

⁹⁶ Ragıp el- İsfahani, **el-Müfredat**, 286.

⁹⁷ El-Cevherî, a.g.e., III, 1204.

⁹⁸ Komisyon, **Mucemü'l-Vasît**, a.g.e., 241.

⁹⁹ İbn Manzur, a.g.e., VIII, 72.

¹⁰⁰ Şener, "**Huşû md.**", DİA, 422–423.

¹⁰¹ Şuârâ, 26/4.

sakınmak ve kandırmaktan dolayı yapmacık olabilir. Bu yüzden Arap kalbi huşû duydu der ama mecaz dışında kalbi hudu duydu demez.¹⁰²

Huşû içerisinde korkuyu da barındırır.¹⁰³ Hudû bedeninin tam bir itaatkârlık ve teslimiyetle karara bağlanmasıdır.¹⁰⁴

Hudû kelimesi Kur'an'da iki yerde kullanılır. Birincisi boyunların eğilmesi için kullanılmıştır. “Biz dileysek, onların üzerine gökten bir mucize indiririz de, ona boyunları eğilip kalır.”¹⁰⁵ ki buradaki anlam gerçeği kabul etmek ve bir daha baş kaldırmamaktır.¹⁰⁶ Özellikle toplumun ileri gelenlerinin gelen işaretler karşısında zelil olarak boyunlarının bükülmüş olacağını vurguluyor.¹⁰⁷

İkincisi ise Resûlullah'ın hanımlarıyla ilgili bir yasağın anlatıldığı âyette geçmektedir: “Ey Peygamberin zevceleri! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsinizdir, eğer muttakî bulunuyor iseniz. Lâkardıyı yumuşakça yapmayınız, sonra kalbinde bir fesat bulunan tamaha düşer. Ve maruf söz söyleyin.”¹⁰⁸ Ömer Nasuhi Bilmen'den tercih ettiğimiz bu mealde “tehde'ne” fiili yumuşakça yapmayınız şeklinde tercüme edilmiştir ki hudunun temel anlamlarından birisi de yumuşaklıktır.¹⁰⁹ Ancak bu yumuşama veya kelimenin temel anlamı olan aşağı çekme hali bir değişikliği ifade eder ki o da sesin tonunun daha aşağı bir seviyeye gelmesini anlatır.

1.3.4. İhbat

Hubut tatminlik, aşağı inme, yumuşama ve tevazu anlamındadır. Muhlis olarak Allah'a yönelme, ona huşû ike yaklaşma anlamında kullanılır.¹¹⁰ Hubut boyun eğmek demektir ki Allah'a karşı olursa tevazu ve kalbin yumuşaması anlamındadır.¹¹¹

Hubut kelimesi Huşûnun varlığına delalet eder. Bu kelime de aslen nebatın olmadığı kumlu toprak parçası demektir. Menar tefsirinde -haşiin- kelimesi “muhbitin”

¹⁰² Bintu's-Şatii, a.g.e., 226.

¹⁰³ İbn Manzur, a.g.e., VIII, 72.

¹⁰⁴ Ebul huseyn, a.g.e., II, 238.

¹⁰⁵ Şuara 26/4.

¹⁰⁶ E't-Tâberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, Müessesetu'r-risale, Beyrut, 2000, XIX, 331.

¹⁰⁷ Ez-Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzil*, Daru'l-Kitabil-Arabî, Beyrut, h.1407, III, 299.

¹⁰⁸ Ahzab 33/32.

¹⁰⁹ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III, 537.

¹¹⁰ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, III, 473.

¹¹¹ Ragıp el-İsfehani, *Müfredat*, 272.

olarak tefsir edilmiştir ki o da kalbi ve organları Allah’a boyun eğmiş kişidir. Namazın kul üzerinde oluşturduğu bütün güzelliklerden istifade eden kimsedir.¹¹²

Bu kavram Kur’an’da ef-a-le kalıbında 2 defa fiil bir defa da ismu’l-fail olarak kullanılmıştır. Birincisinde Allah’a karşı bir duruş,¹¹³ ikincisinde ilim sahibi insanların kalplerinin Allah’ın kitabına karşı duruşu¹¹⁴ üçüncüsünde de Allah’a teslim olmuş ve ondan başka ilah edinmemiş insanların ismi olarak kullanılmaktadır.¹¹⁵ İlerde de anlatılacağı gibi huşû kavramı da bütün bu anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kelime de Huşûnun temel anlamları olan aşağı doğru hareket ve sükunet hali ile yakın anlamlılık ilişkisi içerisinde olduğu için sözlüklerde huşû kelimesinin müradifi olarak verilmiştir ki bu anlam aralarındaki nüans farklılıkları ile beraber doğru bir anlam gibi görünmektedir.

1.3.5. Tazarru

“ed-ra-a”, boyun eğdirmek, zelil ve hakir kılmak¹¹⁶ doğurmadan önce deve ve koyunun memesine süt gelmesi¹¹⁷ Dırâ’a, sözlükte zelil olmak, boyun eğmek, dua ve niyazda bulunmak, zelil ve zayıf olmak, tazarru ise bu halini göstermek açığa vurmak anlamında kullanılmıştır.¹¹⁸ kelimesi aşağı doğru baktığı için deve koyun veya ineğin memesi için kullanılmıştır.¹¹⁹

Tazarru bir kimsenin senden bir ihtiyacını istemek için geldiği zamanki halidir. En’am suresi 42. âyette geçen “ “cümlesi bu anlamdadır. Yani umulur ki dualarında sadece ona zilletle yaklaşırlar. Aynı surenin 63. âyetinde de kullanılmıştır: “ De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır ki? (O zaman) O’na gizli gizli yalvararak «Eğer bizi bundan kurtarırsan andolsun şükredenlerden olacağız» diye dua edersiniz.” Çünkü tazarru hali ona olan ihtiyacının bilincinde olma halidir. Ve onun aslı huşûdur. Tazarru boyun eğmek ve kendini kabul ettirme çabası anlamında fiilden türemiş isimdir.¹²⁰

¹¹² Reşit rıza, Muhammed bin Ali bin Muhammed bin Şemseddin, **Tefsiru’l-Menar**, Heyetu’l-Misriyyetu’l-Ammeti li’l-Kitab, Kahire, 1990, I, 250.

¹¹³ Hud, 11/23.

¹¹⁴ Hac, 22/54.

¹¹⁵ Hacc, 22/34.

¹¹⁶ İbn Manzur, a.g.e., VIII, 221.

¹¹⁷ Rağıp el-İsfehani, **Müfredat**, 506.

¹¹⁸ Rağıp el-İsfehani, **Müfredat**, 506.

¹¹⁹ Rağıp el-İsfehani, **Müfredat**, 506.

¹²⁰ Fîrûzâbâdî, **Besâir**, III, 473.

Fahredden er-Râzî'ye (ö: 606/1209) göre tadarrû, isyan etmeyi, directmeyi bırakarak boyun eğmektir ki, bu anlamıyla tadarrû, huşû duymaktır. En'am suresi 42-43 âyetlerde de ifade edildiği gibi; Allah, kalp katılığında, canları ve malları hususunda çeşitli belalar ve sıkıntılarla muaheze edilme derecesine ulaşmış olan toplumlara peygamberler gönderdiğini, ama onların boyun eğerek yalvarmadıklarını bildirmektedir.¹²¹ Âyetin devamında onların tazarru etmemesinin sebebi olarak kalplerinin katılaşması ve şeytanın yaptıklarını kendilerine süslü göstermesi sunuluyor. Hadid suresinin 16. âyetinde bizden öncekilerin kitaba karşı kalplerinin huşû duymamasının sebebi olarak da yine kalplerin katılaşması sunulmuştu. Bu anlamda huşû ile tazarru aralarında ince ayırım farklılıkları bulunsa da aslında aynı anlam grubu içerisinde değerlendirilmelidir. Bu sebepten her ne kadar sözlüklerde aralarındaki ince ayırım farklarına dikkat çekilmese de huşû kelimesinin anlamlarından biri de tazarrudur denmiştir.

*"Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin."*¹²² Âyetinde " " ifadesinin bulunması, kulun kendisinin ihtiyaç içinde ve aciz olduğunu bilmesi, Rabbinde ise, en mükemmel ilim, kudret ve rahmet sıfatlarının varlığını görüp müşahade etmesi içindir. Çünkü tazarru kişinin talepte bulunduğu kimse karşısındaki acziyetini gösterir ve bunun farkında olarak davranır.¹²³ Şu halde tadarrû; kulun, alçak gönüllülük, itaat ve ihlâsla Rabbine yalvarmasıdır.¹²⁴

Tazarru kavramı Kur'an'da 8 defa kullanılmıştır. Bu kullanımlarından 7'sinde fiil 1'inde de isim olarak kullanılmıştır. Tazarru olarak kullanıldığı üç defasında da bir zorluk darlık durumundan sonra insanların rabbine karşı takınması beklenen bir tavır olarak kullanılmıştır:

*"Andolsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından boyun eğsinler diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık. Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! (tazarru etselerdi) Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını câzip gösterdi."*¹²⁵

¹²¹ Fahrettin er-Râzî, a.g.e., XII, 185.

¹²² Araf 7/155.

¹²³ Fahreddin er-Razi, a.g.e., XIV, 106.

¹²⁴ Elmalılı, a.g.e., IV, 113.

¹²⁵ En'am, 6/42-43.

“ Andolsun, biz onları sıkıntıya düşürdük de yine Rablerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlar.”¹²⁶

İftial babında kullanıldığı “iddira” kelimesi de 4 defa kullanılmış bu kullanımlarından biri tazarru gibi kullanılmış¹²⁷ diğer üçünde ise dua ve zikir esnasında takınılması gereken bir ruh hali olarak sunulmuştur. “O’na gizli gizli yalvararak (tazarru ederek) «Eğer bizi bundan kurtarırsan andolsun şükredenlerden olacağız» diye dua edersiniz.”¹²⁸ “Rabbimize yalvara yakara (tazarru ederek) ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.”¹²⁹ “ Kendi kendine, yalvararak (tazarru ederek) ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma.”¹³⁰

Tazarru kelimesi sözlük anlamına bakıldığında ve Kur’an’daki kullanımları göz önünde bulundurulduğunda, kişinin Rabbinin yüceliğinin, güç ve kudretinin sonsuzluğunun bilincinde olmak suretiyle onun karşısında ne kadar çaresiz olduğunun, o kendisi için bir zorluk veya sıkıntı takdir ederse onun emri karşısında ne kadar çaresiz olduğunun bilincinde olarak ona boyun eğmesi, dua ve çağrısında bunu tüm benliğiyle hissetmesi olarak karşımıza çıkıyor. Doğal olarak bu bilinç kişinin duruşunda ve ibadetlerinde kendisini gösterecek ve özellikle duada takınılması gereken bir tavır olacaktır.

1.3.6. Haşyet

Haşyet korkudur. Bu mekân diğerinden daha korkutucudur denir. Allah için kullanılırsa hoş karşılamamak, insan için kullanılırsa korku anlamı taşır.¹³¹ Şiirde görüldüğü gibi haşyetin bilmek anlamı da zaten kullanılır:

Bildim (haşeytu) kim ki hidâyete tabi olursa

Nebi Muhammed ile cennette olur.¹³²

Haşyet endişe ve panik içeren bir korkudur.¹³³ Bilen kimsenin nefsinin, saygı gösterdiği kimse karşısında titremesidir. Haşyet hoş karşılanmayan bir şeyi yapmaktan dolayı kalbin elem duymasıdır. Bu bazen yapılan hataların çokluğundan bazen de

¹²⁶ Mü’minun, 23/76.

¹²⁷ Araf, 7/94.

¹²⁸ En’am, 6/63.

¹²⁹ Araf, 7/55.

¹³⁰ Araf, 7/205.

¹³¹ Ebu mansur, a.g.e., VII, 195.

¹³² İbn Fâris, Ahmed bin Faris bin Zekeriyya el-Kazvîni er-Râzî, **Mucmelu’l-Luğa**, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 1986, I, 290.

¹³³ İbn Faris, **Mu’cemu Mekayisi’l-Lugât**, II, 184.

Rabbinin yüceliğinin bilincinde olmaktan kaynaklanır. Haşyet tazimle karışık, haşyet beslediğini tanımaktan kaynaklanan bir korkudur.¹³⁴ Bu anlamı Fâtır suresinin 28. âyeti açıkça ortaya koymaktadır:

“İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır.”

Haşyet, saygıyla karışık sevginin yoğurduğu bir korku halidir. Bu da çoğu zaman bilinçli korku için kullanılır. Bu nedenle özellikle âlimlerin gönül dünyalarını tanımlamada söz konusu olmaktadır. Şöyle ki: *“Allah’tan asıl korkanlar, O’nun bilgin kullarıdır”*¹³⁵; *“Fakat koşarak sana gelene; Allah’tan korkarak gelmişken”*¹³⁶; *“Gaybde rahmana haşyet duyan...”*¹³⁷; *“Onları azgınlığa ve kâfirliğe sürüklemesinden çekindik”*¹³⁸. *“Onlardan korkmayın, benden korkun”*¹³⁹; *“İnsanlardan korkarlar, Allah’tan korkar gibi veya daha fazla korkarlar”*¹⁴⁰; *“Allah’ın mesajlarını bildirenler, O’ndan korkanlar ve Allah’tan başka kimseden korkmayanlar...”*¹⁴¹; Yine buyurur ki: *“Çocuklarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyiniz”*¹⁴²; yani onları size bir fakirlik dokunacak korkusuna inanarak öldürmeyiniz. *“Günaha gireceklerinden korkanlara...”*¹⁴³ Yani, O’nu tanımasından doğan bir korkuyla korkan için bu böyledir.¹⁴⁴

“Hşy” harflerinden meydana gelen kelimelerde (haşiye, şeyh gibi) bir heybet söz konusudur. Her ne kadar içerisinde bir korku anlamı barındırsa da “havf” gibi bir korku değildir. Haşyette haşinlik ve heybet anlamını da içeren güçlü bir anlatım vardır. Ebu’l-Beka’nın ifadesiyle haşyette korkan kuvvetli bir kişiliğe sahip olsa da korkulanın azametinden; havf ise korkulan kolay bir şey olsa da korkanın zâfiyetinden meydana gelmektedir.¹⁴⁵

¹³⁴ El-Münavi, a.g.e., 314.

¹³⁵ Fâtır, 35/28.

¹³⁶ Abese, 80/9.

¹³⁷ Kaf, 50/33.

¹³⁸ Kehf, 18/80.

¹³⁹ Bakara, 2/150.

¹⁴⁰ Nisa, 4/77.

¹⁴¹ Ahzap, 33/39.

¹⁴² İsrâ, 17/31.

¹⁴³ Nisa, 4/25.

¹⁴⁴ Ragıp el-İsfahani, **el-Müfredat**, 283.

¹⁴⁵ Kara, a.g.m., a.y.

Haşyet havftan, kendisine haşyet beslediğimiz kişinin azametinden kesin bir yakınle oluşmasıyla ayrılır. Oysa havf bize zorla hükmetmesi veya endişe sebebiyle de oluşabilir.¹⁴⁶

Haşyet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de fiil ve isim türevleri ile birlikte 47 defa kullanılmıştır. Mekki ve medeni surelerde kullanılmış, temelde Allah'a karşı duyulan bir his olarak ele alınan haşyet Allah'tan başkasına beslendiğinde yerilmiş bir tutum olarak değerlendirilmiştir.

Haşyet kelimesi Kur'an'da kaygı duyulması gereken bir işle ilgili olarak kullanıldığında bu; ğayb, kıyamet saati, ahiret günü veya inat, kayıp, açlık korkusu, yetimleri kayıp, küfür ve azgınlık yükü ile ilgilidir. Bir şahıs ile ilgili kullanıldığında ise haşyet Kur'an'ın takdirinde sadece Allah için kullanılmış, onun dışında hiç bir mahlûk için kullanılmamıştır. Bu Kur'an'ın kullandığı bütün konularda sürekliliğini devam ettirmiştir.¹⁴⁷

Haşyet, birbirinden farklı kalıplardaki kullanımları da dâhil olmak üzere sadece dünya hayatı ile ilgili kullanılmıştır. Ahirette haşyetin gerçekleşmesi bahis konusu edilmemiştir çünkü denenme yeri dünyadır.¹⁴⁸

Allah görülmez. Bu bakımdan, Allah mutlak ğaybdır. Zaten mü'minlerin en temel özelliklerinden biri de ğayba iman etmeleridir.¹⁴⁹ İşte ğayben iman ettiği Allah'tan haşyet duymak O'nun gönderdiği mesajdan öğüt alabilmenin de ilk şartıdır.

*“İşte size vâdedilen cennet! Ki o, Allah'a yönelen, emirlerine riâyet eden, görmediği halde Rahmân'dan korkan (haşyet duyan) ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelen kimselere mahsustur.”*¹⁵⁰

*“(O takvâ sahipleri ki) onlar, görmedikleri halde Rablerine candan saygı gösterirler. (haşyet duyarlar) Yine onlar, kıyametten korkan kimselerdir.”*¹⁵¹

*“Sen ancak zikre (Kur'an'a) uyan ve ğayben inanmasına rağmen Rahmân'a karşı haşyet besleyen kimseyi uyarabilirsin. İşte böylesini, bir mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele.”*¹⁵² (Ayrıca bkz: 35/18, 68/13, 13/21, 23/57, 98/18 vd.)

¹⁴⁶ Bintu's-Şatii, **el-İcazul Beyan**, 226.

¹⁴⁷ Bintu's-Şatii, **el-İcazul Beyan**, 226.

¹⁴⁸ Bintu's-Şatii, **el-İcazul Beyan**, 227.

¹⁴⁹ Bakara, 2/3.

¹⁵⁰ Kaf, 50/33.

¹⁵¹ Enbiya, 21/49.

¹⁵² Yasin, 36/11.

Yine aynı bağlamda Rabbimiz kendi kitabının en çok haşyet duyanlara etki edeceğini ve bu zikrin ancak haşyet duyanları sükûna erdireceğini söylüyor. Yani huşûda olduğu gibi haşyet de onun zikrini anlayabilmek ve yaşayabilmenin ön şartı olarak sunuluyor:

*“Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitap’ı, sözlerin en güzeli olarak indirmiştir. Rablerine haşyet besleyenlerin, bu Kitap’tan tüyleri ürperir, sonra hem derileri ve hem de kalpleri Allah’ın zikrine yumuşar ve yatıştır. İşte bu Kitap, Allah’ın doğruluk rehberidir, onunla istediğini doğru yola eriştirir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren bulunmaz.”*¹⁵³

Haşr suresinin 21. âyeti (*“Eğer biz bu Kur’an’ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah’ın haşyetinden baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”*) dikkatle okunursa şöyle bir durum ortaya çıkacaktır. Dağlar kendilerinde mevcut bir hal olarak bulunan haşyetlerinden dolayı huşû haline bürünmektedirler. Yani aslında haşyet huşûyu meydana getirmiş oluyor.

İman eden insanların bir hali ve kalpte hissedilen bir duygu olarak kullanıldığında haşyet Kur’an’da; Rabbinin risaletini tebliğ edenler, zikrine tabi olanlar, mü’minler, âlimler ve Allah’ın kendilerinden razı olduğu ve Ondan razı olan kullarına isnat edilerek kullanılır. Bunun dışında dağda *“Eğer biz bu Kur’an’ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah’ın haşyetinden baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”*¹⁵⁴ ve *“...Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah’a olan haşyetinden yukardan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gafil değildir.”*¹⁵⁵ Taşlarda da meydana geldiğini söylediğinde ise Kur’an’ın etkileyici beyanlarından biri olarak hayatın işitemez bir kayadan yayıldığı vurgusunun, onun hisseden, heyecanlanan ve Allahtan huşû ve haşyet duyan bir varlık olarak bahis konusu yapılmış olmasıyla anlatılmasıdır.¹⁵⁶

Dağ ve taşlarda haşyet duygusunun varlığı ile ilgili olarak birbirinden çok farklı yorumlar yapılmıştır. Taşların haşyetinden kasıt; doğal hallerini nitelemek için kullanılmış olduğu, bu misalin verilmesi ile insanların kalplerinin kastedildiği, bu anlamın gerçek manasıyla değil öyleymiş gibi olduğunun kastedildiği, bazı taşlara

¹⁵³ Zümer, 39/23.

¹⁵⁴ Haşr, 59/21.

¹⁵⁵ Bakara, 2/74.

¹⁵⁶ Bintu’ş-Şatii, **el-İcazul Beyan**, 227.

gerçekten böyle bir akletme ve fehmetme özelliğinin verildiği kastedilmiştir, burada kastedilen dağın ve taşların belli bir dağ ve taş olduğu kastedilmiştir diyenler olduğu gibi katılaşmış kalpleri Allah'ın gönderdiği zikre yumuşamayan insanlara hiç bir mazeretlerinin olamayacağını kendilerine taştan misal getirerek anlatmak için burada temsili bir anlatım kullanıldığını söyleyenler de olmuştur.¹⁵⁷ Taşın haşyet duyması sadece bir temsildir ondan kasıt; Taş gibi katılaşmış kalplerdir. Kalpleri katılaşmış olanlardan dönenler olacaktır. Konuda dikkat çekilen kişiler için herhangi bir değişikliğin meydana gelmeyeceğini ifade etmek için böyle kullanılmıştır çünkü bu kimselerin kalbi katılaşmıştır.¹⁵⁸

Bütün bunların sonunda Rabbine haşyet duyan kimseler için vaad edilmiş ödüller vardır. *“Onların Rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbine haşyet duyanlar (O'na saygı gösterenler) içindir.”*¹⁵⁹

1.3.7. Havf

‘Havf ‘Ha-Fe/yehafü’ fiilinden zanna ya da bilgiye dayanan bir işaretten yola çıkarak istenmeyen bir şeyin meydana geleceğini beklemektir. Tıpkı, ‘Reca’ ve ‘Tama’ kavramlarının zanna veya bilgiye dayanan bir işaretten yola çıkarak istenen bir şeyin meydana geleceğini beklemek anlamına geldiği gibi.¹⁶⁰ Havfta korkulan şeyin korkanın başına gelip gelmeyeceği şüpheli, muhtemel veya çok az malumdur ama kesin değildir ve gelecekle bağlantılıdır. Olabilirliğine dair bir beklenti söz konusudur. Zararın geleceği kesinse bu korku havf ile ifadelendirilmez.¹⁶¹

Havf kelimesi korkak manasında kullanılmaz. Havf haifin zayıflığından kaynaklanmakla beraber sonradan ortaya çıkan bir durumdur.¹⁶²

Korku kelimesinin zıddı, güven (emn) kavramıdır. Bu hem dünyevi hem de uhrevi işlerde kullanılır. Yüce Allah buyurur: *“Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve*

¹⁵⁷ Taberi, a.g.e., II, 135-138.

¹⁵⁸ Ragıp el-İsfahani, *Tefsiru'r-Ragıp el-İsfahani*, I, 233.

¹⁵⁹ Beyyine, 98/8.

¹⁶⁰ Ragıp el-İsfahani, *el-Müfredat*, 303.

¹⁶¹ Kara, a.g.m., a.y.

¹⁶² Kara, a.g.m., a.y.

*azabından korkarlar (yehafûne). Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır.”*¹⁶³
*“Yanlarını yataklardan ayırıp kalkarlar, korkarak ve ümit ederek Rabb’lerine dua ederler”*¹⁶⁴ Allah’tan korkmaktan maksat, ilk akla gelen manadaki ürkmek, aslandan korkmak gibi bir şey değildir. Aksine, bundan maksat, günahlardan uzak durmak ve emrettiklerini tercih edip yerine getirmektir. Onun için, günahları terk etmeyen Allah’tan korkuyor sayılmaz denmiştir. Yüce Allah’tan korkmaya teşvik etmek de, ondan sakınmaya teşvik etmektir. Yüce Allah’ın: *“Allah, bununla kullarını korkutur”*¹⁶⁵ sözü de bu anlamdadır.¹⁶⁶

Havf Haşyetten, kendisine haşyet beslediğimiz kişinin azametinden kesin bir yakınle oluşmasıyla ayrılır. Oysa havf bize zorla hükmetmesi veya endişe sebebiyle de oluşabilir.¹⁶⁷ Çünkü havfin kökünde bir zâfiyet vardır. Örneğin “ ” zayıf yaratılışlı deve demektir.¹⁶⁸

Müminlerin Rabbinden korkmalarının sebebi de bizim sakınmamız gereken azabıdır.

*“Deki: Eğer Rabbime isyan edersem, büyük bir günün azabından korkarım (havf ederim).”*¹⁶⁹

Allah’tan, bizi kendisine karşı uyardığı o büyük günün azabından havf eden insanların dünya hayatındaki havfları da bu temele dayanır.¹⁷⁰ Onlar;

— Allah’ın hadlerini ikame edememekten havf ederler:

*“ Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah’ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah’ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur.”*¹⁷¹

— Adaleti yerine getirmemek ve hakkı teslim edememekten havf ederler:

¹⁶³ İsra, 17/57.

¹⁶⁴ Secde, 32/16.

¹⁶⁵ Zümer, 39/16.

¹⁶⁶ Ragıp el-İsfahani, **el-Müfredat**, 303.

¹⁶⁷ Bintu’ş-Şatii, **el-İcazu’l-Beyan**, 226.

¹⁶⁸ Kara, a.g.m., a.y.

¹⁶⁹ En’am, 6/15.

¹⁷⁰ Ünal, a.g.e., 430.

¹⁷¹ Bakara, 2/229.

“Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız (havf) beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın.”¹⁷²

— Küfredenlerin kendilerini fitneye düşürmelerinden havf ederler

“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe (havf) ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”¹⁷³

— Kendilerinden sonra gelenlerin ALLAH’ın yolunda gerektiği gibi yürüyemeyeceklerinden, yerlerine geçeceklerin İslâm’a bağlı kalamayacaklarından havf ederler.

“Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karım da kırsırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver.”¹⁷⁴

Bunların yanı sıra, her insan gibi elbette mü’minlerin de dünya hayatları ile ilgili bir takım havfları olacaktır. Sözgelimi, Hz. Musa gibi yakalanıp öldürülmekten havf, (Kasas 28/18) ilk zayıf dönemlerinde Ashab-ı Resûlullah’ın insanların kendilerini kapıvermesinden havf, (Enfal 8/26) Hz. Yakub’un Hz. Yusuf’u kurt yer diye havfı (Yusuf 12/13) gibi korkular normal korkulardır. Ancak bu tür korkular mü’minleri hiç bir zaman görevlerini yapmaktan ve Allah’ın hidâyet ettiği şekilde yaşayıp O’na güvenmekten alıkoyamaz. Onların asıl havfı Allah’tandır ve Allah’ın dini konusundadır; bu havf içinde yaşadıklarında Allah korkularını emniyete çevirir.¹⁷⁵

“Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm’ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vâdetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.”¹⁷⁶ Onlar için bir başka havf ve üzüntü söz konusu olamaz; bu onların “şerri yaygın olan günün azabından.”¹⁷⁷ duydukları havfin de sonunda emniyete çevrilmesi demektir:

¹⁷² Nisa, 4/3.

¹⁷³ Nisa, 4/101.

¹⁷⁴ Meryem, 19/5.

¹⁷⁵ Ünal, a.g.e., 430.

¹⁷⁶ Nur, 24/55.

¹⁷⁷ İnsan, 76/7.

*“İyi bilin ki Allah’ın velileri için korku (havf) yoktur ve onlar üzülecek de değillerdir. Onlar iman ettiler ve takva üzereydiler. Dünya hayatında ve Ahiret’te müjde onlara; Allah’ın kelimelerinde değiştirme olmaz; işte budur büyük kazanç”*¹⁷⁸

Yüce rabbimizin bazen bizi imtihan etmek için bize gönderdiği musibetler¹⁷⁹ karşısında Şeytan mü’minlerin kalplerine korku salmaya, onları gerek kendi dostları, gerekse bir takım dünyevî kaygılarla korkutmaya çalışır. Oysa o ancak kendi velilerini korkutabilir, Allah ise ondan ve velilerinden değil, kendi’nden korkulmasını emreder:

*“O şeytan ancak kendi velilerini korkutur; onlardan korkmayın, Ben’den korkun eğer inanmış iseniz”*¹⁸⁰

1.3.8. Vecel

Vecel kelimesi her ne kadar tefsirlerde ya da sözlüklerde genellikle huşû kelimesinin yakın anlamlısı olarak geçmese de Kur’an’da, korku temel paydasında kalbe izafe edilerek tanımlanmasından ve haşyet ile olan yakın bağlantısından dolayı huşû ile yakın anlamlı kelimeler içerisinde kısaca değineceğiz. “ ” kelimesi korku ve ürkmek anlamındadır ki “kalp ondan vecel duydu, kalp ondan

titredi” anlamında kullanılır.¹⁸¹ Korku hissi şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸²

Askerî havf ile vecel arasında, vecelin ceza türünden olup ızdırıp ve tedirginlik anlamında olduğu havfin ise itm’inin zıddı olduğunu belirtmektedir.

âyetini ele alan askerî veceli şöyle açıklar: “Allah’ın azameti ve kudreti kendilerine zikredildiğinde kalpleri, yaptıkları taat ve ibadetlerle mutmain olmaz ızdırıp duyar ve üzürlürler. Buradaki vecelin havf ile bir alakası yoktur.”¹⁸³

“Vecel” kelimeleriyle korku noktasında birleşmektedir. Üstelik bu kelimelerin hepsi “kalbe nisbet edilerek” kalbin korkudan çarpmasını; hızlı hızlı atması; nabzın hızlanmasını ifade etmektedir. Vecel ve ötekilerde titreme anlamı mevcuttur. Dolayısıyla vecelde “korkudan kalbin titremesi ve çarpması” anlamı bulunmaktadır çünkü kalp korku hissettiğinde atış hızı fazlalaşır.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Yunus, 10/62–64.

¹⁷⁹ Bakara, 2/155.

¹⁸⁰ Ali imran, 3/175.

¹⁸¹ Ez-Zebîdî, a.g.e., XXXI, 70.

¹⁸² Ragıp el-İsfehânî, **el-Müfredât**, 855.

¹⁸³ El-Askerî, a.g.e., 243.

¹⁸⁴ Kara, a.g.m. a.y.

Vecel kelimesi Kur'an'da 5 yerde geçmektedir.¹⁸⁵ Bunlardan üçünde Allah'a yönelik bir duygu olarak geçmektedir. Birincisinde mü'minleri tanımlarken,¹⁸⁶ ikincisinde "muhibtin"i tanımlarken¹⁸⁷ "

" *"Gerçekten mü'minler ancak o mü'minlerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir"* şeklinde kullanılmıştır. Üçüncüsünde¹⁸⁸ de yine mü'minleri tanımlarken

"Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar" denilmiştir. Dolayısıyla veceli ortaya çıkması için temel şartlardan bir olarak Rabbin zikredilmesi veya ayetlerinin kendilerine hatırlatılması söz konusudur. Huşû ve haşyet ile önemli bir bağ ve yakınlık da bu durumun tamamen kalpte gerçekleşmesidir. Bu endişe, korku veya kalp çarpıntısının ana sebebi kişinin Rabbine beslediği saygı ve ondan duyduğu korku olmaktadır.

Diğer iki kullanımı ise İbrahim (a.s.)'ın kıssasında geçmektedir ve orada¹⁸⁹ da meleklerin yemek yememesinden dolayı duyulan bir endişe ve korku halini anlatmak için kullanılmıştır.

Sonuç olarak vecel kalbin korkuyla titremesi anlamına sahip olmaktadır. Bu kalbin titremesine sebep olacak kadar büyük ve endişe verici bir korkudur ki böyle bir korku insanı yapıp ettiklerinde tutarlı olmaya ve bu korkuyu hissettiği güce karşı daha dikkatli olmaya itecektir.

1.3.9. Sükûn-Sekînet

Tâc'ın sahibi sükûnu şöyle tanımlar: "se-ke-ne" fiili bir şeyin hareketliliğinin bitmesidir. Sükûn hareket edebilme özelliği olan varlıklarının hareketinin bitmesidir. Hareket etme özelliği olmayan varlıkların hareketsizliği sükûn ile nitelendirilmez. Sükûn bir yerde ikame temek manasına da gelir."¹⁹⁰

Râğıb bu kelime hakkında, "Sükûn bir şeyin hareketinin ardından sübuta ermesidir. Ayrıca bir yeri yurt edinmek, oraya yerleşmek anlamında da kullanılır.

" kelimesi durgunluk ve bir şeye güvenmek anlamında da kullanılır. Yüce Allah

¹⁸⁵ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Âvend Dâniş, Tahran, t.y., 897-898.

¹⁸⁶ Enfâl, 8/2.

¹⁸⁷ Hac, 22/35.

¹⁸⁸ Mü'minûn, 23/61.

¹⁸⁹ Hicr, 15/52-53.

¹⁹⁰ Ez-Zebîdî, a.g.e., XXXV, 198.

Kur'an'da “ *Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı*”¹⁹¹ ve “*Ve onlar için dua et çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir.*”¹⁹² Buyurmaktadır. Yine bıçağa kestiği şeyin hareketini bitirdiği için “ “ denir. Sekînet bu anlamdadır. Örneğin o kendisine güvenip inananların kalplerini sükûna erdirdi anlamında kullanılır. Yine şehvi duygulara yönelmekten kendini alıkoyduğu zaman kişiye “onun sekinesi var” denir. Buna “*İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O’dur*”¹⁹³ âyeti ve “*Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah’ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur*”¹⁹⁴ âyeti delil olur. Sekînenin insandan korkunu gitmesi olduğu da söylenmiştir. Bakara suresi 248. Ayette bildirilen Talut’un getireceği tabutun onlara sekînet olması da bu anlamdadır demiştir.¹⁹⁵

Kelime Kur'an'da fiil ve isim türevleriyle birlikte 70 defa kullanılmıştır. Bu kullanımların insanlara yönelik sükûna erme manasında geceye, evlere, yeryüzünde iskân etmek manasıyla yere ve eşlere izafeten kullanıldığını görmekteyiz. Bütün bu kullanımlarda kelimenin temel manası olan sükûna ermek hemen bütün âyetlerde görülebilir.

Sekîne kelimesinin, Huşû ile ilgili olarak yürekte duyulan sükûnet, kalbin bir noktada sabitlenmesi ve başka bir tarafa yönelip dönmemesi manasında bir yakın anlamlılığı vardır. Sekînet kelimesi kalbe izâfeten kullanımları yürekten korkunun gidip eminlikte sükûna ermesi anlamında kullanılmıştır. Kalbin sekînetle sükûna ermesi korkusunun giderilip bir güven limanında demir atması, Allah’ın vadine güvenerek emrini yerine getirmekte sabırlı olmak ve Allah’ın kulları üzerindeki rahmetinin gerçekleşeceğine inanmak olarak hayat bulur.¹⁹⁶

Korku ve savaşın ardından onlar için barış ve güveni getirmesi sebebiyle onların kalplerini sükûna erdirmiş ki inananlar korkunun ardından gelen emniyetten dolayı Rablerinin kendi üzerlerindeki fazlını bilsinler. Bu da onların yakinini pekiştirsın ve onların imanını arttırsın. Onların sekîneti de Muhammed (a.s.)’a indirilen şeriattır ve bu durum onların bu şeriata olan imanlarını arttıracaktır.¹⁹⁷

¹⁹¹ Nahl, 1680.

¹⁹² Tevbe, 9/103.

¹⁹³ Fetih, 48/4.

¹⁹⁴ Ra’d, 13/28.

¹⁹⁵ Râğıb el-İsfahânî, **Müfredât**, 417.

¹⁹⁶ Mâverdî, a.g.e., V, 311.

¹⁹⁷ Zemahşerî, el-Keşşâf, IV, 334.

Sükûn ve sekînet, sabitlenme ve durulma anlamıyla huşû ile yakın anlamlı bir kavramdır. Özellikle kalbin sükûna ermesi ve teslim olarak korku ve endişelerinden sıyrılması anlamında Kur'an'daki kullanımları kalbin itmi'nan bulması anlamına geleceği için huşû ile aynı anlam sahasını içerisine girmiş olur.

1.3.10. Kunut

Kunût itaat demektir. Sözlüklerin genelinde bu anlam verilmiştir. Canlı veya cansız varlıkların kunutu iradeli olarak ona itaat etmeleridir ki cansız varlıklar için yaratılış gayelerinin dışına çıkamamaları olarak anlaşılır. Ayrıca kunut sükût, (2/238. âyetteki “Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.” Cümlesindeki kunut namazda sükût anlamında kullanılmıştır) ve dua anlamında da kullanılmıştır.¹⁹⁸

Kunut taati huşû içerisinde gerçekleştirme zorunluluğudur. Bütün ayetlerde bir boyun eğiş haliyle itaat etmeyi anlatmak için kullanılmıştır. Sükût olarak anlam verilse de tamamıyla bir sükût değil Resûlullah (a.s.)’ın söylediği “Bu namaz, âdemoğlunun Kur'an ve tesbih dışındaki bir tek sözü olursa sahih olmaz” sözündeki gibi bir sükûttur. Yani ibadette zikirle meşgul olup onun dışındakileri terk etmektir.¹⁹⁹

Tâberi Bakara Sûresinin 238. âyetinin tefsirinde şöyle nakleder: “Bazıları âyetteki “Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.” Cümlesindeki kunutu namazda huşû duymak, dolayısıyla azalarını sükûna erdirmek elbise ve vücuduyla oynamamaktır demişlerdir. Mücahidin bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak kunut, uzun uzun rükû etme, gözleri sabitleme, vücudunu oynatmama ve Allah korkusundan huşû duymak şeklinde yorumlamıştır.”²⁰⁰

Kunut kelimesinin aslı kıyamdır. Bu anlamda “namazın en faziletlisi kunutu uzun olandır” şeklindeki hadis bunu destekler yani en çok kıyamda durulan namazdır olur. “Yaratılmışların tamamı ona kanittir”²⁰¹ cümlesi de yaratılmışların hepsi ister kararlılıkla olsun ister böyle olmasın hepsi ona kulluğu yerine getirmektedirler anlamına gelmiş olur.²⁰² Dolayısıyla kunut, Ona kul olmanın bilinciyle emirlerine itaat etmek ve Onun Rabliğini benimseyip onun dışındakilerin rububiyetini inkâr etmek anlamı kazanır.²⁰³

¹⁹⁸ Ez-Zebîdî, a.g.e., V, 45.

¹⁹⁹ Râğîb el-İsfahânî, **Müfredât**, 685.

²⁰⁰ Tâberî, a.g.e., V, 234.

²⁰¹ Bakara, 2/116.

²⁰² Kurtûbî, a.g.e., II, 86.

²⁰³ Zemahşerî, **el-Keşşaf**, II86.

Kunut Kur'an'da 13 defa kullanılmış ve bu kullanımların tamamında inanan insanların Allah'a karşı takındıkları bir hal ve tavır olarak kullanılmış ve övülen bir özellik olarak sunulmuştur. Kunut da huşû gibi mü'minlerin bir özelliği olarak kullanılmıştır. Yeryüzündeki her şey Allah'a karşı "kanitin" olarak nitelendirilmekte,²⁰⁴ Meryem için sahip olduğu bir özellik olarak anlatılmakta,²⁰⁵ Resûlullah'ın eşleri için²⁰⁶ ve inanan erkeklerin ve inanan kadınların özelliği olarak²⁰⁷ sunulmaktadır.

Sonuç itibariyle; mü'minlerin özelliği olarak Kur'an'da sunulan; Âlemlerin Rabbi olan Allah'a karşı saygı duymak, onun huzurunda olduğunun bilinciyle ve itaatkârâne bir duruş sergilemek anlamında kullanılmış olan kunut, huşû ile aynı anlam sahasına giren önemli bir kavram olarak Kur'an'da kullanılmış, dolayısıyla mü'minler tarafından önemsenmesi ve hayata geçirilmesi zorunlu bir kavramdır.

1.4. Huşû İle Zıt Anlamlı Kelimeler

Bir kavramın tam olarak anlaşılması için izlenecek yollardan birinin de zıt anlamlılarını bilmek olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bazen daha iyi anladığımız ve derinliklerine daha çok nüfuz edebildiğimiz bir kelimenin zıt anlamlısını anlamak o kelimeyi de anlamamızı sağlayacaktır.²⁰⁸ Kelimelerin zıtlarının bilinmesi aynı zamanda aynı anlam alanına dâhil olan kelimelerin birbirinin müradifi olmadığı ama mütekaribi yani yakın anlamlısı olduğunun anlaşılmasında da yardımcı olacaktır. Kelimelerin birçok mukabili olabilir ancak bir zıddı vardır.²⁰⁹ Bu anlamda huşû kavramının kullanıldığı Kur'an âyetlerini incelediğimizde huşûnun zıt anlamlısı olarak karşımıza çıkan temel kavram kasvettir. Şimdi kasvet kavramını ve her ne kadar Kur'an'da Huşûnun zıddı olarak kullanılmamışsa da sözlüklerde kasvetin mütekarib anlamlısı olduğu ve bazı kitaplarda huşûnun zıddı olarak kullanıldığı için isyan ve tekebbür kelimelerini de kısaca inceleyeceğiz.

²⁰⁴ Bakara, 2/116; Rûm, 30/26.

²⁰⁵ Ali İmran, 3/43; Tahrîm. 66/12.

²⁰⁶ Ahzâb, 33/35; Tahrîm. 66/5.

²⁰⁷ Bakara, 2/238; Ali İmran, 3/17; Nisa, 4/34; Zümer, 39/9; vd.

²⁰⁸ Kara, a.g.m., a.y.

²⁰⁹ Kara, a.g.m., a.y.

1.4.1. Kasvet

“ka-sa-ve” kelimesi anlaşmazlık, terslik haliyle isyan etti, boyun eğmedi, küstahlık etti anlamlarındadır.²¹⁰ Eylemde ve her şeyde katılık, gece için kullanıldığında karanlığının şiddetini anlatmak için, gün için kullanıldığında zorlu gün anlamında, taş için sert taş, yer için hiç bir nebatın bitmediği yer anlamında kullanılır.²¹¹ Kasvet tedavi kabul etmeyen katılıktır.²¹² “aksa” fiili onu sakinleştirdi anlamında kullanılır.²¹³

Kavram olarak kasvet; yumuşaklık rahmet ve huşûnun kalpten gitmesi,²¹⁴ kalbin taş gibi katılaşması,²¹⁵ isyan etmesidir.²¹⁶ Günah kalbi katılaştırır.²¹⁷ Kasvet kalbin içten yönelme ve izandan mahrum olmasıdır. Resûlullahtan şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir. “Allah’ın zikrini içinde barındırmayan kelimelerin çokluğundan sakının. Allah’ın zikrinin dâhil olmadığı kelimeler kalbi kasvete götürür ve kasvetli kalpte insanları Allah’tan uzaklaştırır.”²¹⁸

Bu anlamı anlamamızı sağlayan âyetlerden biri bakara suresi 74. âyette geçen kasvet kelimesidir.

*“(Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gafil değildir.”*²¹⁹

Semerkandî kasvetin kurumak olduğunu belirttikten sonra şöyle der: kalp kendisinde bulunan iki sudan birinin kurumasıyla katılaşır. Birincisi Allah’tan haşyet duymak ikincisi ise yaratılmışlara karşı duyulan şefkattir.²²⁰

Zemahşeri buradaki kasvetin uzaklaşmak olduğunu belirtir ve bunun kalbin yumuşamasını gerektiren bunca âyet ve olağanüstü olaydan sonra olmasından dolayı taştan daha katı bir şekilde gerçekleştiğini söylemiştir. Mevzu bahis kişilerin kalbi

²¹⁰ Taberî, a.g.e., II, 128.

²¹¹ Ebu Mansur, a.g.e., IX, 180; İbn Faris, a.g.e., I, 753, el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., 1324.

²¹² el-Askerî, a.g.e., 429.

²¹³ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., 1324.

²¹⁴ Ebu Mansur, a.g.e., IX, 180.

²¹⁵ İbn Fâris, **Mu’cemu Mekayisi’l-Lugat**, V, 87; İbn Sîde, **el-Muhkem ve’l-Muhitu’l-E’zam**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, VI, 520; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., 1324.

²¹⁶ İbn Sîde, **el-Muhkem ve’l-Muhitu’l-E’zam**, VI, 520.

²¹⁷ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., 1324.

²¹⁸ el-Kurtûbî, a.g.e., I, 463.

²¹⁹ Bakara, 2/74.

²²⁰ Es-Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasır bin Muhammed bin Ahmed, **Bahru’l-Ulum**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 65.

kendilerine emredilen ve sorumlu tutuldukları şeylere yönelmediği için hiç bir bağımlılığı ve sorumluluğu olmayan taşlara benzetilmiştir.²²¹

Taş kendi cevherinde var olan özelliği değişmeyen bir şey iken vücut sahip olduğu fiziksel özellikleri değişen bir varlıktır. Ancak bu âyette bir vücut organı olan kalp taşın katılaşması gibi bir katılığa benzetilmiştir. Dolayısıyla bu yapıya ulaşmış olan kalp önceki âyetlerde anlatılan âyet ve delillere rağmen değişmeyen, yumuşamayan, havf ve haşyet duymayan, tazarru edip taat göstermeyen kalbe dönüşmüş, yani taşlaşmıştır. Hatta taştan bile daha katı çünkü en azından taş suları fişkırtmak gibi faydalı işler yaparken bu kalpler kendilerine verilen görevi yerine getirmediikleri için onlardan bile daha kötü konumdadır.²²²

Yaratıcısından korkup, O'na karşı saygı duyması için yaratılan kalp, delilleri ve ibret verici şeyleri fark etmesinden ötürü etkilenir. Kalbin etkilenmesinin göstergesi ise inadı, isyanı, kibirlenmeyi bırakıp; Allah'a itaati, hudû ve huşûyu izhar etmesidir. Kalplerini Yaratıcıya ve O'nun rızasını kazanacak şeylere açanların huzurlu haline karşılık, kalpleri katılaştıranlar, içlerini kemiren büyük bir huzursuzluk hali içinde yaşamak zorunda kalacaklardır.²²³

“ İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. (kasvet) Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.”²²⁴ Bu âyeti kerime de kasvet yani katılaşmak kalbin huşûya ermemesinin nedeni olarak sunuluyor. Bakara suresi 74. âyetle değerlendirildiğinde; orada İsrailoğullarına gösterilen birçok âyete rağmen kalplerinin katılaştığından bahsedilmişti. Burada ise kalplerinin bu katı hali huşûnun önündeki engel olarak sunuluyor ve bu halleriyle kendilerinin fâsık olduklarını hükme bağlıyor. Kalplerin hali değerlendirildiğinde iki halden bahsediyor bu âyette. Birincisi Allah Teâlâ'nın istediği ve olması gereken huşû diğeri de üzerlerinden uzun bir zaman geçtiği için Allah'ın zikrinden uzaklaşmış ve böylece kalpleri katılaşmış kimselerin hali. Ve dikkat edilirse kalplerin katılaşması ile Allah Teâlâ'nın zikri arasında temel bir bağlantı vardır:

“Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir? Allah'ın zikri hususunda kalpleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar

²²¹ Zenahşeri, **el-Keşşaf**, I, 155–156.

²²² Fahrettin er-Razi, a.g.e., III, 556.

²²³ Altıntaş, Ramazan; **Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet**, İstanbul, Pınar Yayınları, 1995, 382.

²²⁴ Hadid, 57/16.

*apaçık bir sapıklık içindedirler.*²²⁵ Kalbin vahye karşı huşû duymasının karşısında kasveti bulunmaktadır.

Peki, insan kalbinin kasvete bürünmesine, katılaşmasına sebep olan nedir? Bu sorunun cevabını da yine Kur'an'dan net olarak bulmaktayız:

*“Andolsun ki Allah, İsrailoğullarından söz almıştı. İçlerinden on iki de başkan çıkarmıştık. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah’a güzel borç vererseniz (ihtiyacı olanlara Allah rızası için faizsiz borç vererseniz) andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur. Verdikleri bu sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.*²²⁶

İnsanların kalpleri katılaştığında şeytan kendilerini yalnız bırakmıyor hatta kendilerine yoldaş oluyor ve yaptıklarını kendilerine süslü gösteriyor.

*“Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını câzip gösterdi.”²²⁷ (Allah, şeytanın böyle yapmasına müsaade eder ki) kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaştıranlar için, şeytanın kattığı şeyi bir deneme (vesilesi) yapsın. Zalimler, gerçekten (haktan) oldukça uzak bir ayrılık içindedirler.*²²⁸

Kelime anlamı olarak, sert ve kaskatı olma anlamına sahip olan kasvet, kalbe ait bir sıfat olarak kullanıldığında, kalbin yumuşaklığını, rahmet ve huşûsunu kaybetmesini, günahların onu taş gibi yapmasını ifade etmektedir.²²⁹ Kalp Kur'an'ın indirildiği ve Rabbinin mesajının mâkes bulacağı merkezdir. Kalbin yumuşaması veya katılaşmasından anlamamız gereken şefkat ve merhamet gibi duygular değil, Allah Teâlâ'dan gelen mesaja karşı duruş ve tepkiyi anlamak gerekmektedir kanaatindeyiz. Zikre karşı ilgili olmak, ona yönelmek ne demişse yapıp yapmamakla ilgili. Aslında bir

²²⁵ Zümer, 39/22.

²²⁶ Maide, 5/12–13.

²²⁷ En'am, 6/43.

²²⁸ Hac, 22/53.

²²⁹ Ebu Mansur, a.g.e., IX, 180.

şekilde açık olarak kalpte huşû veya hudûnun oluşması da kalbin katılaşıp ilgisiz kalması da onu yaşayıp yaşamamasına bağlanmış oluyor.

1.4.2.Tekebbür

Tekebbür “ke-be-re” kök harflerinden meydana gelen ve “ke-bi-re” ve “ke-bu-re” olarak da okunan fiilden türer. Tekebbür, bu kökten türeyen “tekebbere” fiilinin mastarıdır. Lügatte ta’zîm, kibir gösterme, kibirlenme, kendini başkasına karşı üstün görme,²³⁰ istikbar ile eşanlamlı olup kendini büyük görme anlamındadır.²³¹ Burada tefe’ul babına aktarmak için kullanılmış olan “ta” harfi teklik ve kendine özgü özellikleri olduğunu anlatmak için kullanılmıştır.²³² Tekebbür hak edilebilen bir şeyi istemek için kullanılır istikbar gibi değildir. Bu yüzden tekebbür Allah için kullanılırken istikbar kullanılamaz.²³³ Aynı kökten gelen tekebbür ve istikbâr kibre yakın anlamlara gelmekle birlikte kibri, büyüklük duygusu; tekebbürü ise bu duygunun eyleme dönüşmesi şeklinde yorumlayanlar da vardır.²³⁴ İstikbârın iyi ve kötü olanı vardır. İyi olanı insanın büyük ve değerli bir kişi olmayı istemesi, bunun için gerektiği şekilde davranması, gerekli niteliklerle donanması; kötü olanı ise kişinin sahip olmadığı meziyetlerle övünerek kendini olduğundan farklı göstermeye çalışmasıdır. Tekebbürün de benzer şekilde iki farklı anlama geldiği görülür. A’râf sûresinin 146. âyetinde kibir taslayanlar eleştirilirken “haksız olarak” kaydının konması dikkate alınarak bir kimsenin sahip olduğu gerçek meziyet ve erdemleri ölçüsünde kendi değerinin farkına varmasından dolayı tekebbür vasfı ile nitelendirilmesinin bir sakıncasının bulunmadığı belirtilmiştir.²³⁵

Kur’an’da kibir kelimesi terim anlamıyla bir âyette geçmektedir.²³⁶ Aynı anlamda sekiz yerde değişik isim ve fiil kalıplarında tekebbür²³⁷ kırk dokuz yerde de istikbâr kavramları yer almıştır. Ayrıca izzet, muhtâl, fahur, fehhâr ve tefâhür, cebbar, âlî ve ulûv, tâgî ve tuğyan gibi kavramlar da kibir ve ucbun farklı tezahürleri olarak kullanılmıştır. Kur’an’da bu tür kavramların genelde Câhiliye dönemi anlayışıyla benzer topluluklara özgü olup sefeh, hamiyet, asabiyet gibi terimlerle ifade edilen; soy-

²³⁰ İbn Sîde, a.g.e., V, 58.

²³¹ İbn Sîde, **el-Muhkem ve’l-Muhitu’l-E’zam**, VII, 11.

²³² İbn Manzûr, a.g.e. V, 125.

²³³ el-Askerî, a.g.e., I, 49.

²³⁴ Çağrı, Mustafa, "**Kibir md.**", DİA, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXV, 562–563.

²³⁵ Rağîb el-İsfahani, **Müfredat**, 697; İbn Manzûr, a.g.e., V, 126.

²³⁶ Mü’min, 40/56.

²³⁷ A’râf 7/ 13, 146; Nahl 16/29; Zümer, 39/60; 72; Mü’min 40/27, 35, 76; Haşr, 59/23.

luluk, zenginlik, siyasî-içtimaî statü üstünlüğü gibi motiflerle beslenen zorbalık ve barbarlık ruhunun yansımaları olarak ortaya konulduğu görülür. Yalnız bir âyette²³⁸ mütekebbir kelimesi Allah'ın isimleri arasında, bir âyette de²³⁹ kibriyâ Allah'ın sıfatı olarak geçmektedir. Son âyette mutlak anlamda büyüklüğün Allah'a mahsus olduğu bildirilir. Âyetlerin bazısında tekebbür ve istikbâr, kendisinin Âdem'den daha üstün olduğunu ileri süren İblis'in büyükleme duygusuna kapılarak Âdem'e secde etmesini isteyen ilâhî buyruğa karşı çıkışını anlatır. Diğer âyetlerde ise aynı kavramlar İnkârcıların Allah'ın âyetleri, kitabı ve dini; Peygamber ve onun tebliğleriyle müslüman topluluk karşısındaki aşağılayıcı ve reddedici tutumlarını, kendini beğenmişliklerini ifade eder. Önceki peygamberlerin tebliğ faaliyetlerinin açıklandığı âyetlerde onların da benzer tepkilerle karşılaştığı anlatılarak bu tutumun her devirdeki inkârcıların ortak tavrı olup bunun bir ahlâk hastalığı sayıldığı belirtilir. Bazı âyetlerde istikbâr, inkârcılar arasından özellikle varlıklı ve aristokrat kesimin yoksul ve zayıf çoğunluğa karşı takındığı aşağılayıcı ve baskıcı tutumu ifade etmek üzere kullanılır ve bu sosyal problemle ilgili olarak çeşitli peygamberlerin kavimlerinden örnekler verilir.²⁴⁰

Kur'an'da, kibirlenmek ve ona es anlamlı kelimeler, inkâr edenlerin en ayırt edici niteliği olarak kullanılmaktadır.²⁴¹ Allah'ın âyetlerine karşı çıkanlar, bunlar hakkında haktan sapanlar, onları yalan sayanlar, inatlarına devam edip isyankâr davrananlar tekebbür sıfatını benimsemiş olmaktadır.

Yaratılış maddesinin farklılığı,²⁴² üstün ırk anlayışı,²⁴³ inkârı adet edinmek ve gaflet,²⁴⁴ ilmi yetkinlik,²⁴⁵ beden ve maddi hayat itibarıyla güçlü ve kuvvetli olmak²⁴⁶ gibi kuru vehimler kibre sebep olabilmektedir.

“Kendilerine gelmiş hiçbir delil olmadığı halde Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler gerek Allah yanında, gerekse iman edenler yanında büyük bir nefretle karşılanır. Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.”²⁴⁷ Âyetinde kalp mütekebbir olan yani büyüklük taslayıp kendini büyük gören kimseye izafe edilmiştir. Bu niteleme huşû ve haşyet duymayan bir kalbin, kendisini sonsuz

²³⁸ Haşr, 59/23.

²³⁹ Câsiye, 45/37.

²⁴⁰ Çağrı, "Kibir md.", DİA, XXV, 562-563

²⁴¹ İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, 197.

²⁴² Bakara, 2/34, Sad, 38/74-78.

²⁴³ Kasas, 28/39, Mü'minun, 23/46.

²⁴⁴ Araf, 7/146.

²⁴⁵ Mü'minun, 23/83.

²⁴⁶ Fussilet, 41/15, Kehf, 18/34.

²⁴⁷ Mü'min, 40/35.

azamete ve kibriyaya sahip olan Alemlaerin Rabbi olan Allah karşısında boynunu büküp ona tam bir sükûnetle teslim olmayan bir kalbin özelliği olduğu için de huşûnun anlam sahasının karşısında olduğu düşünülebilir.

1.4.3. İsyân

“A-se ye” kökünden türemiş olan isyan kelimesi sözlükte; itaatten ayrılmak demektir ki aslında asası ile engellemeye çalışmak demektir. Topluluktan ayrılan kimseye asasını toplumdan ayırdı denir.²⁴⁸

Kur'an'da otuz iki yerde geçmektedir. Bunlardan ikisi mâsiyet, biri isyan, ikisi asî şeklinde olup diğerleri muhtelif fiil kalıplarındadır.²⁴⁹ Masiyet, itaatten çıkma, günah işleme; bir davranıştan imtina etme, ona karşı direnme²⁵⁰ anlamlarında kullanılır. Mâsiyet veya isyan mutlak şekilde kullanıldığında Allah'a yönelik olarak kabul edilir. Üç âyette Allah'a ve resulüne, on bir âyette resule, bir âyette de ana babaya atfen kullanılmıştır.²⁵¹

Sözlüklerde ve Kur'an'daki kullanımlarına bakarsak isyan kelimesi huşû kavramının anlam sahasında bulunan boyun eğme anlamının zıddı olarak itaat etmeme anlamı taşıdığı için Huşûnun tamamen zıddı değil belki ama mütekarib anlamlarının zıddı olarak kabul edilebilir. İsyân kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarına dikkat edilirse eylemsel bir karşı çıkışı ifade ettiği hemen anlaşılır. Örneğin Âdem'in (a.s.) kendisine yasaklanan şecereye yaklaşmasını Allah Teâlâ isyan kelimesiyle anlatıyor.²⁵² Oysa biz Kur'an'dan onun bir inkâr, red veya küfür konumuna gelmediğini biliyoruz, hatta hatasına hemen tevbe ettiğini ve istiğfar ederek bağışlandığını da yine Kur'an'dan öğreniyoruz.²⁵³ Yine Firavunla ilgili kullanımlarında “yalanladı ve isyan etti”²⁵⁴ deniyor. Yani yalanlama daha önce gerçekleşen bir durum isyan onun ardından geliyor. Demek ki açıkça bir yalanlama olmadan da isyan edilebilir.

²⁴⁸ Rağıb el-İsfehâni, **el-Müfredât**, 570.

²⁴⁹ Abdalbaki, a.g.e., 621

²⁵⁰ Abdulkâhir el-Bağdâdî, **Usûlu'd-dîn**, İstanbul, 1346, 252

²⁵¹ Topaloğlu, Bekir, "**Masiyet md.**", DİA, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, 77.

²⁵² Taha, 20/121.

²⁵³ Bakara, 2/237; Âraf, 7/23.

²⁵⁴ Naziat, 79/21.

1.5. Genel Değerlendirme

Huşû, kelime olarak temelde korku veya saygıdan eğilme-meyil, alçalma ve küçülme, zillet içerisinde olma ve sükûna erme anlamlarını içeren bir kavramdır. Kendisinden büyük veya etkili, kendisine şekil verebilme kendisini etkileyebilme gücüne sahip bir varlık karşısında teslimiyet gibi bir anlamı vardır.

Bir kavram olarak ise huşû: İnsanın, Rabbinin karşısında imandan ve derin bir saygıdan kaynaklanan -özellikle Onu tanımış olmanın kişide oluşturduğu- haşyet ve saygı ile önünde eğilmesi ve vahyinde ne emrediyorsa buna içten hazır olması, özlem ve ihtiyaç duyması hâlidir. Bu hal içerisinde olan kalbe itaat eden bedenın uzuvlarının da bunun gereği olarak sükûna ermesi ve yapması gereken her şeyi tam bir teslimiyet ve başkaldırı olmaksızın yapmasıdır. Huşûnun temel anlamlarından biri olan yukarıdan aşağıya doğru meyil göz önünde bulundurulur kayıtsız şartsız bir boyun eğiş ile itaat etme duygusu olduğu da anlaşıyor.

Âhiret hayatı için kullanımlarında tamamen inanmayan ve dolayısıyla cezalandırılacak insanların durum ve duruşunu ifade etmek için kullanılan huşû kavramı, dünya hayatı sahneleri için kullanıldığında tamamen inanan insanlar için kullanılmıştır ve âhiret hayatı için kötü bir hal olarak sunulurken dünya hayatında övülen bir özellik olmaktadır. Çünkü dünya hayatında bilinçli ve istekli bir tercih olarak eyleme dönüşen huşû, âhiret hayatında zorunlu olarak meydana çıkmaktadır.

Huşû kavramının bu temel anlam sahası içerisinde bulunan yakın anlamlı kelimeler de hemen hemen aynı anlatış biçimiyle anlatılmıştır çünkü bütün bu haller kalpte tezâhür eden durumlardır. Elbette kalpte meydana gelen her hal doğal olarak davranışlara da yansıyacaktır ancak insanın dünya hayatında hissettikleri ve yaptıkları âhiret hayatında lehte veya aleyhte kendisine dönecektir. Dolayısıyla esas olan kulun burada yapıp ettikleridir.

Bu kavramlar temel olarak; saygı duyulan üstün gücün karşısında bir korku duymak, buna bağlı olarak bu gücün yüceliğinin bilincinde olmanın verdiği etkiyle onun karşısında eğilmek ve bütün varlığı ile ona teslim olarak onun emrine girmek ve aynı zamanda bunu isteyerek ve bilinçli yapma halini anlatırlar.

Bunun yanında huşû kavramının bu temel anlamının zıddı olan büyükleme, teslim olmama, karşı çıkma ve muhatap olduğu gücün yüceliğini hakkıyla anlayamadığı için bunun karşısında aklının ve kalbinin yumuşamayıp taşlaşmasını anlatan kavramlar

da yine Kur'an'da anlatılmak sûretiyle birinci gruptaki kavramların anlaşılması kolaylaştırılmıştır.

Bu çerçevede ele huşû kavramının kelime ve ıstılah anlamını ele aldığımız, kelimenin yakın anlamlı ve zıt anlamlı kelimelerini incelediğimiz birinci bölümün ardından ikinci bölümde de huşû kavramının Kur'an'daki kullanımlarını ele alacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HUŞÛ' KAVRAMININ KUR'ÂN'DAKİ KULLANIM ALANLARI

Huşû kelimesi Kur'an'da toplam 17 defa kullanılmıştır. Bütün bu kullanımlarda yarattıklarının Rabbu'l-âlemine karşı halleri ve duruşunu ifade etmek için kullanılmıştır. 7 âyette Müminlerin dünyadaki hallerini tavsif etmek, onların Allah'a iman ve sadakatlerini anlatmak için (2/45-46, 3/199, 17/107-109, 21/90, 23/2, 33/25 (2 defa), 57/16), bir defa seslerin Huşûsunu(20/108); yerin ve dağların Huşûsunu aynı başlık altında ele alırsak iki defa yer için (41/39, 59/21), dört defa gözler için ve bir defa da yüz için kullanılmıştır. (54/7, 68/43, 70/44, 79/9, 88/2) Şura suresinde de (42/45) cehennemliklerin cehenneme sunulurken huşûlu olduklarından bahseder ancak âyet bunun açılımını yaparken yine gözlerin huşûsunu vurgulamaktadır.

Bu âyetlerden sadece birinci gruptaki insanlara yönelik olan âyetler bu dünyadaki duruş ve halleri anlatmaktadır. Azalarla ilgili olan âyetlerin hepsi ahiretteki durumları tasvir etmektedir. Yer ve dağ için kullanımları ise mecâzi bir anlatım içindir.

Burada yine dikkatimizi çeken bir konu da mü'minlerin Huşûsunun bu dünyada olduğu, kâfir, mücrim ve zalimlerin Huşûnun ise ahirette olduğu gerçeğidir. Bu da mü'minlerin dünyadaki Huşûsunun onların imanlarının sadakati, takva ve Allah'a duyulan haşyetten kaynaklanıyor olmasına rağmen, kâfirlerin huşûsunun ise kendilerine vaat edilen gün başlarına geldiğinde korku, endişe ve zilletten kaynaklanıyor olmasındandır.¹

Bazı müfessirlere göre huşû kelimesi Kur'an'da dört farklı anlamda kullanılmıştır. Boyun eğme, alçak gönüllülük (20/108, 54/9...), Vücut azalarının sükûneti: (23/2, 41/39), Korku: (21/90), Tevazu: (2/45-46)².

Ancak biz yukarıda tanımlamasını yaptığımız huşûnun, başka kavram ve kelimelerle kullanılması yerine sadece huşûnun ne ile ilgili olarak kullanıldığını göz önünde bulundurarak kullanım alanlarını sınıflandırmayı tercih ettik.

¹ Bintu's-Şatii, Aîşe Muhammed Ali Abdurrahman, *el-İcazu'l-Beyan li'l-Kur'an ve 3.b.*, Daru'l-mearif, ty., 227.

² Ebu'l-Ferec, a.g.e., 277.

2.1. Cansız Varlıklarda Huşû

Yaptığımız tanımlamalarda da gördüğümüz gibi huşû ancak bilinç sahibi varlıkların yapabileceği gönüllü ve bilinçli bir tavır ve hal olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durumun istisnası olarak huşû, Kur'an'ın iki yerinde cansız ve bizim anladığımız, müşahede edebildiğimiz anlamda bilinçsiz varlıklar için de -yer ve dağ- kullanılmıştır. Bu yüzden ikisini cansız varlıkların Huşûsu başlığı altında ele aldık. Ancak bu iki varlığın Huşûsunun sebep ve tezahürleri birbirinden farklı olduğu için ayrı ayrı değerlendirmeyi uygun gördük.

2.1.1. Yerin Huşûsu

*“Senin yeryüzünü kupkuru (huşûlu) görmen de Allah'ın âyetlerindendir. Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçip kabarır. Ona can veren, elbette ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir.”*³

Zemahşeri'ye göre bu âyeti kerimedeki huşû küçülerek geri çekilmektir. Burada yerin durumundan bir istiare yapılmıştır. Kuraklık durumunda yerde herhangi bir bitki bitmez. Ancak yere su ulaşınca hareketlenmeye canlanmaya başlar ki bu da huşûnun zıddıdır.⁴ Çünkü bir yer yağmur yağmadığı için kurudu ve yeşillik kalmadıysa oraya huşûlu yer denir.⁵

Râzi'ye göre huşû zillet hali ve küçülmeyi anlatır ve ona göre de bura da yerin halini anlatmak için bir istiare yapılmıştır. Yağmur yağmadığı için üzerinde hiç bir bitkinin olmadığı ve boş olduğu halini anlatır. Üzerine su gelince bu hali değişiyor ve hareketleniyor. Kabarmaktan kasıt topraktan nebatat çıkacağı zaman yer kabarır ve sonra da yarılr. Ayrıca Râzi önceki âyetlerden devam edip gelen Allah'ın güç, kudret ve azametini anlatan pasaj bu âyetle Allah Teâlâ'nın yeniden diriltebilmesinin aklen de zorunlu olduğunu ispatladığını söyler.⁶

³ Fussilet, 41/39.

⁴ ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, IV., 201.

⁵ Ebu mansur, a.g.e., I, 107.

⁶ er-Razi, a.g.e., XXVII, 567; el-Kurtubî, a.g.e., XV, 365.

Kuraklıktan ve çorak olmaktan hareketsiz, çatlamış ve neredeyse ağlayacakmış gibi duran bir adamın yüzü gibi bir yer. Sonra yağmur yağınca hareketlenir ve yüzeyi düzelir ve sonra nebatı için kabarır.⁷

Bu âyetin anlaşılmasında Seyyid Kutup'tan uzun olsa da anlaşılmasına büyük katkı sağlayacağını düşündüğümüz bir alıntı yapmak istiyoruz.

“Buna benzer ifadelerdeki sanatsal ahengi vurgulamak için “Kur'an'da Edebi Tasvir” kitabından bir sayfa iktibas etmek istiyoruz. “Kur'an-ı Kerim yeryüzünün yağmur yağmazdan, bitki yeşermezden önceki durumunu bir keresinde “kuru” (), bir keresinde de “boynu bükük” () şeklinde ifade etmiştir. Bazıları bunun sadece bir ifade çeşitliği olduğunu sanmaktadırlar. Şu halde bu iki nitelendirmenin sözkonusu edildiği yerlere bakalım. Bu nitelendirmeler iki farklı yerde geçmektedir:

Yeryüzünün “kuru” olarak nitelendirilmesi şu âyette geçiyor:

*“Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirileceğinizden kuşkunuz varsa, biliniz ki, gücümüzü kanıtlamak için sizi önce topraktan, sonra spermadan, sonra embriyodan, sonra yapısı belli belirsiz bir çiğnemlik et parçasından yarattık. Size belirtmek için dilediğimizi belli bir sürenin sonuna kadar rahimlerde tutarız. Sonra da sizleri çocuk olarak meydana çıkarırız. Böylece yetişip ergenlik çağına gelirsiniz. Kiminizin erken yaşta canı alının ve kiminiz de ömrünün en kötü dönemine kadar yaşatılır ki, bilirken bir şey bilmez olur. Yeryüzünü de **kupkuru** görürsün. Fakat biz oraya su gönderdiğimizde titreşir, kabarır ve her göz alıcı bitkinin çiftini yetiştirir.”⁸*

“Boynu bükük” olarak nitelendirilmesi de şu âyette oluyor:

*“Onun âyetlerinden biri de şudur: sen toprağı **boynu bükük** kupkuru görürsün. Onun üzerine suyu döktüğümüz zaman titreşir ve kabarır.”⁹*

Bu iki âyete şöyle bir göz atıldığı zaman “kuru” ve “boynu bükük” kelimelerinin kullanıldığı yerlerle oluşturdukları ahenk hemen göze çarpar. Birinci âyetin konusu, diriliş, canlandırma ve gün yüzüne çıkmadır. Yeryüzünün “kuru” olarak nitelendirilmesi, sonra titreşip kabarması ve her güzel bitkiden çiftler çiftler yeşertmesi âyetin atmosferi ile ahenk oluşturmaktadır. İkinci âyette ise, konu; ibadet, boyun bükme ve secde etmektir. Dolayısıyla yeryüzünün “boynu bükük” olarak tasvir

⁷ El-Muharibî, Ebu Muhammed Abdulhak bin Ğalib bin Abdurrahman bin Temam bin Atiye, **El-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1422, V, 18.

⁸ Hac, 22/5.

⁹ Fussilet, 41/39.

edilmesi, ardından üzerine su indirildikten sonra titreşip kabarması bu âyetin atmosferine uygun düşmektedir.

“Öte yandan birinci âyette olduğu gibi burada yeryüzünün suyun inmesinden sonra titreşip kabarmasına, bitki yeşertmesi, gün yüzüne çıkartması, hususları eklenmiyor. Çünkü ibadet ve secde havasının egemen olduğu bir atmosferde buna gerek yoktur. Burada yer alan “titreşip kabardı” ifadesi, oradaki anlamı ve amacı ifade etmek için kullanılmıyor. Bu ifade yeryüzünün boynu büküklükten sonraki durumunu anlatıyor. Burada vurgulanması amaçlanan hareket budur. Çünkü sahnedeki her şey ibadet kastı ile hareket ediyor. Yeryüzünün yalnız başına boynu bükük ve hareketsiz kalması uygun düşmez. Sahne içinde kendilerine özgü hareketleri ile kulluk sunanlara katılması ve sahnede yer alan her şey hareket halindeyken onun bir köşede boynu bükük ve hareketsiz kalmaması gerekir. Bu ise, zihinlerde canlandırılmak istenen harekette bir ahenk oluşturmak için, her türlü değerlendirmenin üstünde çok büyük bir dikkatin, bir özenin göstergesidir...”¹⁰

Bu değerlendirmelerin ardından şunu da eklemek isteriz. Burada yapılan bir istiare olduğuna göre yerden kasıt huşûnun mekânı olan kalptir. Öyleyse yağmurdan kasıt da ancak vahiy olabilir. Nasıl ki yağmurdan önce toprak hareketsiz ve kendi başına herhangi bir eylemde bulunmuyorsa kişi de vahiy kendisine yön vermeden ya da şekillendirmeden kendi kendine değerlendirmelerde bulunup kendi başına hareket etmemeli. Nasıl ki o yerin hareketlenmesini ve değişimini yağmur sağlıyorsa öylece de vahiy insanı hareketlendiren ve onu değiştiren bir kaynak olmalıdır. Nasıl ki toprak yağmura teslim oluyor ve onun istediği şekilde hareketleniyorsa insan da Rabbinden yağmur gibi indirilen vahye teslim olmalıdır hatta kuru bir toprak parçası nasıl hasret duyuyorsa yağmura ve suya insan da öyle hasret duymalı O’ndan gelecek hatırlatmaya. Dolayısıyla yerin huşûsu, insan kalbi için kullanılan huşûyu anlamamıza yardım edecektir çünkü biz biliyoruz ki bir benzetmenin yapılabilmesi için kendisine benzetilende de benzeyende de aynı özelliğin bulunması gerekir. Sonuç olarak kalbin Huşûsu kendisine hükmeden karşısında ona arzu ve istekle yönelmek ve kendisi için istediklerini isteyerek ve ihtiyaç olduğunu bilerek yerine getirmek olduğu sonucuna da varabiliriz. Ayrıca kuru bir toprak parçasının suya olan hasretini de eklemek yeterli olacaktır.

¹⁰ Kutub, Seyyid, **Fi Zilali'l-Kur'an**, Daru's-Şuruk, Beyrut, h.1412, V, 3125.

2.1.2. Dağın Huşûsu

*“Eğer biz bu Kur’an’ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”*¹¹

Âyeti Kerîme Kur’an’ın sorumluluğunu yüklenmenin ağırlığını ifade etmektedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın gönderdiği bir vahye yani dine muhatap olmanın ciddiyetini ifade etmek için bir temsil getirmektedir. İnsanı dağ ile kıyaslamaktadır. Düşünen, akleden, fikheden, hisseden ve daha birçok artı özelliklere sahip olan insan ile bu özelliklerin hiç birine sahip olmayan dağı birbirine benzeterek bir örnek vermektedir. Şimdi bu âyetle ilgili genel yorumlara bakalım.

Burada ki söz takdîrî ve varsayımsaldır. Dağın seçilmesinin sebebi de dağ katılıkla en şiddetli olan ve kendisine inen şeyin üzerindeki etkisi en az olan şey olmasındandır. Dağın huşûsu ise boyun eğerek darmadağın olmasıdır.¹² Bu âyetten dağın bir bilinç sahibi olduğu anlamı çıkmaz çünkü eğer gerçekten dağ huşû ve haşyet duyabilecek bir yapıda olsaydı zaten parçalanacaktı. Bu âyette Kur’an’ın insanlara verilmiş olmasının, hakkı ödenemeyecek bir iyilik olduğu uyarısını yapmak amaçlanmıştır ki buna rağmen o uyarıları hiç işitmemiş gibi ona itiraz ediyorlar. İşte âyet bu insanların kalbini katılıkla nitelendirmektedir.¹³

İbn-i Kesir bu âyetin tefsirinde; bu âyet Kur’an’ın emrinin yüceliğini ve kadirinin ne kadar yüksek olduğunu beyan ettikten sonra insanın kalplerin ona karşı huşû duyması gerektiğini ve içerisindeki vaad ve vaidleri işittiğinde o yüreklerin paramparça olması gerektiğini söylüyor ve devamında da şunu söylemiş oluyor. Eğer dağ bu kasavetine ve sertliğine rağmen şayet fehmetsedi haşyetinden huşû duyacak ve paramparça olacaktı. Ey beşer Allah’ın emrini anladığınız ve kitabını tedebbür edebildiğiniz halde neden kalpleriniz yumuşamıyor?¹⁴

¹¹ Haşr, 59/21.

¹² Tantavî, a.g.e., 14, 310.

¹³ El-Begâvî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesud b. Muhammed b. El-Ferra, **Meâlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’an**, Daru İhyâi Terasi’l-Arabî, Beyrut, h.1420, V, 66.

¹⁴ Es-Sâbûnî, **Muhtasarı İbn-i Kesir**, 8. baskı, Daru’l-Kur’ani’l-Kerîm, Beyrut, 1981, II, 478.

Bu âyet Kur'an'ın şanının yüceliğini temsil ve onun içindeki mev'îze, tehdit ve ödülleri içeren anlatımların ne kadar etkili olduğunu belirtmek için indirilmiştir. Âyetten maksadın insanın kınanması olduğu ifade edilmiştir. Bu kınanma ise, o kâfirlerin kalplerinin katılığı ve yapılarının sertliği üzerine olmuştur. İnsanın Kur'an tilavet edildiğinde kalbinin huşû duymaması yüzünden eleştirilmesidir. Sertliğine katılığına rağmen işittiği bu Kur'an'ı o dağ anlamış olsaydı paramparça olurdu. Size ne oluyor ey insan ki siz bu özelliklere sahip olduğunuz halde huşû duymuyorsunuz.¹⁵

İnanmayan insanın seviyesinin ne kadar düşük olduğunu anlatır bu âyet. Dağ azamet ve katılığına rağmen bunu yapacak idiyse o dağa karşı zayıflığına küçüklüğüne rağmen yapmadığı için insan kınanmıştır burada.¹⁶

Huşû duymak veya haşyet beslemek dağların işi değildir çünkü ikisi de kalbin, donukluktan kaynaklanmayacak eylemlerdir. Burada anlatılan hayatın işitemez bir kayadan yayıldığıdır.¹⁷ Bu mu'ciz beyandaki etkileyicilik dizgisinin sürekliliği, delaletinin letafeti sırlarının göz alıcılığındadır: O dağı, huşû duymaktan alıkoyan tek şey Kur'an'ın ona indirilmemiş olmasından başka bir şey değildir. Eğer indirilmiş olsaydı sen onu Allah'ın haşyetinden huşû ile paramparça olur görecektin.¹⁸

Burada amaç, Kur'an'ı tilavet ederken, onun uyarı ve tehditlerini tedebbür ederken kalbinin katılığı ve huşûnun eksikliğinden dolayı insana bir uyarıda bulunmak veya sitem etmektir.¹⁹

Bu âyet-i kerimedeki misalin kime hitap ettiği konusunda üç farklı görüş ortaya konulmuştur:

Birincisi; kâfirler için verilmiş bir örnek olduğu söylenmiştir. *“İste biz bu misalleri insanlara... veriyoruz.”* Yani bu Kur'an karşısında dağlar bile param parça olurken, sizler, ey Kur'an'ın i'câzı karşısında etkilenmeyen, hiçbir şey yapmayanlar! O'nun vaadlerini arzulamıyor, tehditlerinden korkmuyor musunuz?

İkincisi; hitabın Peygamber (s.a.s) e olduğu söylenmiştir. Yani, biz -ey Muhammed- bu Kur'an'ı dağa indirmiş olsaydık, dağ yerinde duramaz, parçalanırdı. Fakat biz bu Kur'an'ı sana indirdik ve buna karşı sana sebat verdik. Bu bağlamda ifade,

¹⁵ Zuhayli, Vehbe, **Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akideti ve's-Şerîati ve'l-Menhec**, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Dimeşk, h.1418, 28, 109; Es-Sâbûnî, **Safvetu't-Tefasir**, III, 336.

¹⁶ Es-Sâbûnî, **Safvetu't-Tefasir**, III, 336.

¹⁷ Bintu's-Şatii, **el-İcazul Beyan**, 226.

¹⁸ Bintu's-Şatii, **el-İcazul Beyan**, 227.

¹⁹ ez-Zemahşeri, **El-Keşşaf**, IV, 509.

Yüce Allah'ın dağların dahi sebat gösteremeyeceği şeylere karşı kendisine sebat verdiğinden, ona üzerindeki Allah'ın lütfunun bir hatırlatması manasına gelmektedir.

Üçüncüsü de buyruğun ümmete bir hitap olduğu ve Yüce Allah eğer bu Kur'an ile dağları korkutmuş olsaydı, Allah korkusundan dağların parçalanacağı demek olduğu da söylenmiştir. İnsan güç itibarıyla dağlardan daha az, ama sebatı daha çoktur. O bakımdan insan itaat edecek olursa, Kur'an'ın hakkını yerine getirmiş olur. Diğer yandan isyan etmesi halinde de bu hitabı reddedebilecek gücü de vardır çünkü insanoğluna mükâfat vaadi yapılmış, ceza göreceği belirtilerek isyandan uzak kalması da istenmiştir.²⁰

Âyetin sonundaki “ Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.” cümlesinden de anlaşıldığı gibi dağın haşyetle huşû duyması ve paramparça olması insanın içinde olması beklenen hal için bir misaldir ve bu dağdan beklenen bir özellik de değildir. Ancak bu Kur'an'ın yüceliğini, mükemmelliğini, eksiksizliğini ve tesir gücünü anlatmak ve insanın bunun bilincinde olmasını sağlamak için çok etkileyici bir örnek verilmiştir.

Bu Kur'an'ın yüceliğinden eğer sağır bir kaya olan dağ Allah'tan duyduğu haşyetinden dolayı huşû ile paramparça oluyorsa idrak gücüyle duyduğunu anlayabilen işiten, gören ve doğru ile yanlış birbirinden ayırt etme gücüne sahip insan nasıl anlamaz? Hâlbuki Âlemlerin Rabbi bu Kur'anı, insanı duyduğu haşyetin etkisiyle kendisini huşûya büründürsün diye indirilmiştir. Oysa pek azı bunu düşünür. Aklının inkârcı yönüyle ve taştan daha katı, dağdan daha hissiz kalbiyle hem dünyasını hem de âhiretini heder eder.

2.2. İnsanda Huşû

Huşû kavramı insanla ilgili olarak kullanıldığı zaman temel olarak dünya hayatı veya ahiret hayatı ile ilgili olarak kullanılmaktadır. Dünya hayatında Allah'a iman etmiş insanları tanımlamak için kullanılırken ahirette inanmayan insanların hallerini tasvir etmek için kullanılmıştır. Müminler için kullanıldığı zaman övülmelerine vesile olan ve artı bir özellik olarak ifade edilen huşû inanmayanlar için kullanıldığında onların zelil düşmüşlüklerini ve bu dünyada isteyerek boyun eğmedikleri için ahirette isteseler de istemeseler de boyun eğdikleri için küçülmüşlüklerini ifade etmek için kullanılmıştır.

²⁰ El-Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habi, **En-Nüketu ve'l-Uyûn**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty., V, 512.

Dünya hayatlarında iman edenler için kullanıldığında temel olarak kalbe izafeten kullanılmış ve dolayısıyla bir duygu hali olarak kullanılmış olan huşû kelimesi âhiret hayatı için kullanıldığında genellikle beden uzuvlarına izafeten kullanılmış, kalbî bir yöneliş olmaktan ziyade mecburi bir itaat hali olarak sunulmuştur.

2.2.1. Âhirette Huşû

Ahiret hayatı ile ilgili kullanımlarına baktığımız zaman gördüğümüz en temel olgu huşu kavramının insan organlarına yönelik olarak kullanılması gerçeğidir. Oysa huşunun tanımını yaparken gördüğümüz en temel ittifak huşunun kalbin bir özelliği olduğu ve huşunun mekânının kalp olduğu gerçeği idi. biz de âyetlerden bunun kesin bir gerçek olduğunu zaten gördük. Öyleyse Kur'an'da bu vurgunun yapılmasının ana nedeninin ne olduğu üzerinde düşündüğümüzde gördüğümüz başka bir gerçek daha var ki bu bizce konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır:

Dikkat edilirse âhiret hayatı ve dolayısıyla insan organları ile ilgili huşunun tamamı inanmayan ve dolayısıyla cezalandırılan insanlara yöneliktir. Anlatımlara dikkat ettiğimizde gördüğümüz bir şey daha var ki o da onların bu huşusunun istekli bir huşu değil zorunlu bir huşu olduğudur. Çünkü müminlerin huşusu yürekten gelen haşyet ve bilinçten kaynaklanan bir huşudur ve bu sebepten kalbe izafeten kullanılmaktadır. İnanmayanlarda gerçekleşen huşu bu sıfatları haiz olmadığı için kalbe izafeten değil organlara izafeten kullanılmıştır. Şimdi bu konuyla ilgili âyetleri başlıklar altında inceleyelim.

2.2.1.1. Gözlerin Huşûsu

Kur'an- Kerim'de gözlerin huşûsuyla ilgili 5 âyet bulunmaktadır. Bu bağlamdaki âyetler sürekli olarak cehennemliklerin içinde bulunduğu halleri tasvir etmek için kullanılmıştır. Yüce Allah'ın, kıyamet ve âhiretin o tüyler ürpertici sahnelerini gözler önüne serdiği âyetlerde, insanların düşmüş olduğu durumlar haber verilmekte ve gözlerin (bakış) durumu da huşû kavramıyla ifade edilmektedir.

Dünya hayatında uygulandığında Allah Teâlâ'nın övdüğü huşû ahiret hayatında cezaya müstahak olan insanların çaresizliğini ve seçeneklerinin olmadığını bilincinde olması halini anlatmaktadır. Şimdi Kur'an-ı Kerim'de gözlerin huşûsu ile ilgili âyetleri birer birer inceleyelim.

“Andolsun onlara, kendilerini engelleyen nice önemli haberler gelmiştir. Bu büyük bir hikmettir. Fakat (yüz çevirene) uyarılar ne fayda verir! Çağıranın görülmemiş bir şeye çağırdığı gün, sen de onlardan yüz çevir. Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir halde ve dâvetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar. O esnada kâfirler: Bu, çok çetin bir gündür! derler.”²¹

Konu ile ilgili, tefsirlerde şu açıklamalar yer almaktadır: Ayet-i kerimede geçen “Gözlerdeki zillet” boyun eğmek ve zelil olmak demektir. Bu zilletin gözlere izafe edilmesi, izzetin de, zilletinde etkilerinin insanın bakışında görülmesinden dolayıdır. Nitekim Yüce Allah “ *Gözleri zilletle bakacaktır.*” (Nâziat, 79/9) ayetinde de buna işaret etmektedir. Bu ifadeler bir kimsenin zelil olduğunu anlatmak için kullanılır. Bir kimsenin zelil bir hale düştüğü gözlerinden anlaşılır. Zelil olmasını anlatmak üzere “gözlerini sakındırdı” (öteye, ileriye bakamadı, önüne baktı) gibi ifadeler kullanılır. Yine O vakit kişinin gözleri o zilletin vermiş olduğu buruklukla yere bakmaktadır.²²

Gözleri huşuludur yani zillet içerisinde.²³ Gözlerin Huşûsundan kasıt gözlerin hiç bir durumda sağa ya da sola döndürülmemesidir. Buradaki anlatım ibrahim suresindeki şu âyet gibidir.²⁴ “Sakin, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor. Bakışlarını dikerek koşarlar, nazarları kendilerine dönmez ve yüreklerinin içi bom boş hevâ kesilmiştir.”²⁵ Gözlerin huşûsu küçülme ve yardım görememekten kinâyedir çünkü zelil olanın zilleti ve aziz olanın izzeti gözlerinden belli olur.²⁶

O gün insanların kabirlerinden çıkıp, nereye gideceklerini bilemeyip kelebekler gibi dağılmaları, akabinde İsrâfîl (a.s) in çağrısına uyup etrafa yayılarak çekirge sürüleri gibi o yöne doğru koşuşturmaları, sure içerisinde bir uyum ve bütünlük oluşturmaktadır. Bildiğimiz çekirge sürülerinin tablosu, sunulan bu görüntüyü zihnimizde canlandırmamıza yardım etmektedir. Bu kalabalıkların, bakışlarının dehşetten ve alçalmışlıktan dolayı donuk ve ürkek olduğu; görevlinin onları o güne kadar benzeri yaşanmamış, eşi görülmemiş, zor, bilmedikleri, tanımadıkları ve bu yüzden tedirgin

²¹ Kamer, 54/4-8.

²² Kurtubî, a.g.e., XVII, 130.

²³ Taberî, a.g.e., XXII, 117; Semerkandî, a.g.e., III, 370.

²⁴ Fahrettin er Razi, a.g.e. XXIX, 293.

²⁵ İbrahim, 14/43.

²⁶ ez-Zemahşeri, **El-Keşşaf**, IV, 432.

bakışlarla gözledikleri bir sahneye çağırdığı, bunlarında çağıran görevliye doğru koşacakları ifade ediliyor.²⁷

Görüldüğü gibi burada, âhirete inanmayan kâfirlerin diriltildikleri günde içinde bulundukları çaresizlik ve hiç yüzlerine bakılmadığı ve önemsenmedikleri halde kendilerini çağırana mecburi bir itaatten kaynaklanan bir zillet durumunu tasvir etmektedir âyeti celile çünkü onları huşû içerisindeki halleri kendilerinde var olan bir erdem olarak değil çaresizliklerini ve küçülmüşlüklerini anlatmaktadır. Biz Kur'an'ın genelinden kâfirlerin zaten genelde kibirlendikleri için küfre saptıklarını bildiğimiz için burada onların dünya hayatlarındaki kibirlenmelerine bir ceza olarak o gün içinde düşecekleri zilleti açıkça anlattığını da görebiliyoruz.

*“O gün incikten açılır ve secdeye davet edilirler; fakat güç getiremezler. Gözleri horluktan aşağı düşmüş bir halde kendilerini zillet bürür. Hâlbuki onlar, sapasağlam iken de secdeye davet ediliyorlardı (fakat yine secde etmiyorlardı).”*²⁸

Tâberi tefsirinde; burada secde edemedikleri yerin ahiret, secdeye davet edildikleri yerin dünya hayatı olduğunu, secde edemedikleri için de kendilerinin bir zillet hali içinde olduklarını belirtir ve dünya hayatında secdeye davet edilmelerinden kastedilen konusunda iki anlamın anlaşıldığını; birincisinin farz namazlar diğerinin ise iman anlamında olduğunu nakleder.²⁹ Semerkandî, secdeye davet edildiklerinde mü'minlerin secdeye vardıklarını ve secdeden başlarını kaldırdıklarında mutluluktan yüzlerinin apak olduğunu kâfirlerin ise secde davetine icabet edemedikleri için gam ve hüzünden kapkara olacağını söyler.³⁰

Fahreddîn er-Razi bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: Ayette geçen “gözleri düşmüş olarak” ifadesi “güç yetiremezler” ifadesinden haldir. “Kendilerini bir zillet bürümüş olarak” ifadesi ise, orada, tıpkı efendisinin kendisinden yüz çevirdiği bir köle gibi, dünyada iken Allah'ın hizmetine ve emirlerine, yani namaza devam etmemeleri sebebiyle onları orada bir zillet kaplayacağı, burada cemaate katılmayan, namazın cemaatle kılınması için, müezzinin çağrısına uymayanlar için bir tehdidin olduğuna

²⁷ Kutub, a.g.e., VI, 3429.

²⁸ Kalem, 68/42–43.

²⁹ Tâberî, a.g.e., XXIII, 190-193.

³⁰ Semerkandî, a.g.e., III, 485.

işaret edilmiştir. Onların orada kulluk için ve mükellefiyetten dolayı secdeye çağrılmadıkları; ancak, dünyada secde etmedikleri için, kınanmak ve azarlanmak maksadıyla secdeye çağrıldıkları, sonra da Allah'ın onların secde etme güçlerini ellerinden aldığı ve secde etmelerine imkân vermediği; netice olarak ta elleri ve ayakları tutarken secdeye çağrıldıklarında yapmadıklarından dolayı hasret ve pişmanlıklarının artacağı ve bu yüzden gözlerini zillet bürüyüp yere bakacakları ifade edilmiştir.³¹

Bunlar mütekebbir olan taifedir. Horluktan aşağı düşmek suretiyle huşulu gözler ve onları bürümüş olan zillet onların büyük başlılıklarına ve kabarmış kibirlerine karşılık olarak kullanılmıştır. Bu cümle surenin başındaki “*Biz yakında onun burnuna damga vuracağız (kibrini kırıp rezil edeceğiz)*”³² cümlesini hatırlatmak için kullanılmıştır. Zilletin ve çaresizliğin kullanılması açık bir şekilde amaçlanan derinliği anlatır. İşte onlar bu zelil ve aşağılık durumdayken onları buraya çeken başkaldırı ve büyükenmeleri onlara hatırlatılarak daha önceden sağlam ve salim iken secdeye davet edildikleri ama onların istikbâr ederek bundan kaçındıkları için bu duruma düştükleri kendilerine bildiriliyor. Oysa dünya geride kaldı ve artık isteseler de secde edemeyecekler.³³

Ne başlarını kaldırabilecekler ne de bellerini bükebilecekler. Sağ salimler iken rızalarıyla yapmadıklarına bugün ister istemez can atacaklar ama kımıldamaya dermanları kalmayacak, gittikçe büyüyen bir zillet içerisinde kaybedecek, hüsrana düşecek ve kahrolacaktır.³⁴

Gözlerden maksadın insanların basireti olabileceği, yani, basiretleri zelil ve perişan olur ve hiçbir şeyi idrak edemeyecekleri şeklinde de yorumlanmıştır.³⁵

Yine bu âyeti kerîmeden de gördüğümüz gibi bu huşu hali içine düştükleri zilletten kaynaklanmaktadır. Ya da aslında huşu içerisinde olmaları, yapacak başka hiç bir şeylerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Âyetin bağlamına baktığımızda kıyamet sahnelerinden birini anlattığını görüyoruz. Orada secdeye davet ediliyorlar ama secdeye varamıyorlar Çünkü incikleri açılmıştır. Oysa dünya hayatında secdeye çağrılmışlardı ama onlar secdeye yönelmemişlerdi. İçinde bulundukları şimdiki durumda sonlarının ne olduğunu görüyorlar ama çaresizlik bütün benliklerini kaplıyor ve zillet içerisinde bakışları yere düşüyor.

³¹ Fahreddin er-Râzî, a.g.e., XXX, 614-615.

³² Kalem, 68/16.

³³ Kutub, a.g.e., VI, 3668.

³⁴ Yazır, a.g.e., VIII, 215.

³⁵ Arslan, Ali, **Büyük Kur'an Tefsiri**, Arslan Yayınları, İstanbul, ty., XV, 461.

“... Kimse bizim önümüze geçemez. Ama sen onları (şimdilik) bırak da, tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya dek dalsınlar, oynayadursunlar. O gün onlar, sanki dikili bir şeye koşuyorlar gibi, gözleri horluktan aşağı düşmüş ve kendileri zillete bürünmüş bir halde kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar. İşte bu, onların tehdit edilegeldikleri gündür!”³⁶

“Kimse bizim önümüze geçemez” lafzı kendilerinin yaptıkları kötülüklerden cezalandırılmayacakları gibi bir hesaplarına dayanmaktadır:

“Andolsun, onlardan öncekileri sınadık; Allah, gerçekten doğruları da bilmekte ve gerçekten yalancıları da bilmektedir. Yoksa kötülükleri yapanlar, bizi (aşıp) geçeceklerini mi sandılar? Ne kötü hükmediyorlar.”³⁷

Fakat onlar bununla uyarılmalarına rağmen umursamıyorlar ve yaptıklarını yapmaya devam ediyorlar. Sanki hiç uyarılmamışlar gibi. Yani aslında onların tehdit edildikleri o güne inanmadıkları çok açıkça belli oluyor. Şimdi bırak onları oyalansınlar tehdit edildikleri o güne ulaşınca kadar. Dünya hayatlarında onlar uyarılırlarken kendi anlamsız ve boş hayatlarına dalıp umursamıyorlar ve kibirlenerek yüz çeviriyorlar. Oysa diriltilecekleri günde tam tersi bir duruma düşecekler ve bu gözlerine de yansiyacak.

Kamer suresindeki âyette de bu âyette de gözlerini kaplamış olan huşunun diriltilmelerinin hemen sonrasındaki bir hal olarak sunulduğunu görüyoruz. Birincisinde bir çekirge sürüsüne benzetilirken burada dikili bir şeye koşuyorlarmış gibi tasvir ediliyor. Buradaki dikili şeyden kastın ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Kendilerine bir yardımda bulunsunlar diye Dünya hayatında kulluk ettikleri putlara koşarlar diyenler olduğu gibi kendisine mensup olunmuş herhangi bir puta doğru süratle giderler diyenler de olmuştur. Bununla birlikte burada put değil bir işarete doğru yarışanlar gibi koşarlar diyenler çoğunluktadır.³⁸ Şu âyeti celîle de mezarlardan çıkarken ki hallerini net olarak tasvir ediyor:

“ Nihâyet Sûr’a üfürülecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler. (İşte o zaman:) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim

³⁶ Meârîc, 70/41-44.

³⁷ Ankebût, 29/3-4.

³⁸ Tâberî, a.g.e., XXIII, 285.

kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vaat ettiği'dir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! derler."³⁹

İşte kendilerine vaat edilen günün gerçekliğini görmüş olmalarından ve yapacak hiçbir şeyin olmadığını görüp anlamalarından dolayı onları bir zillet kaplıyor ve gözleri bu zillet içerisinde yere dikiliyor.

• • •

*"Birinci üfleminin (kâinatı) sarstığı, onu ikinci üfleminin takip ettiği gün, işte o gün yürekler kaygıdan oynar, gözlerini korku bürür."*⁴⁰

Yüreklerin kaygıdan oynaması korku ve ızdıraptan kaynaklanmaktadır ki bu müşriklerin içinde bulunduğu hali anlatır.⁴¹ Şiddetli bir ızdırap halini tasvir eder.⁴² Gözlerin huşûya bürünmesi de kendilerini korkutan ve endişeye düşüren hallerin belirmesinden sonra zilletle yere bakmalarıdır.⁴³

Âyetin sibakı gösteriyor ki burada kâfirlerin durumunu anlatıyor ve bize onların endişe hissi, işledikleri günahın bilincinde olmaları ve elçilerin kendilerine yaptıkları uyarıların doğru çıkmasından dolayı varacakları kötü yerin onlarda uyandırdığı korku nedeniyle gözlerinde oluşan huşû; zillet ve çaresizlikten gözlerini yummalarıdır.⁴⁴

2.2.1.2. Yüzlerin Huşûsu

*"Dehşeti her şeyi kaplayan kıyametin haberi sana geldi mi? O gün bir takım yüzler zelildir, durmadan çalışır, (fakat boşuna) yorulur, kızgın ateşe girer."*⁴⁵

Yüzlerden bazıları korku içerisinde ve azap içerisinde zelil olmuşlardır ki bu yüzler kâfirlerin yüzüdür. Bu kıyamet günüdür ve yüzlerden kasıt da o yüzlerin sahipleridir.⁴⁶ Bu yüzlerin sahipleri zillet içerisinde huşu duymaktalar ve kuşatıcı bir zorluğun ortasındalar çünkü çalıştılar ve çabaladılar ama çalışmaları takdir görmedi ve

³⁹ Yâsin, 36/51–52

⁴⁰ Nâziât, 79/8-9.

⁴¹ Yunus, Abdülkerim, **Et-Tefsiru'l-Kur'ani li'l-Kur'an**, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, ty., XVI, 1433; es-Sabûnî, a.g.e., III, 489.

⁴² Ez-Zemahşerî, **el-Keşşaf**, IV, 693.

⁴³ es-Sabûnî, a.g.e., III, 489, Tâberî, a.g.e., XXIV, 69.

⁴⁴ Bintu's-Şatîi, **Tefsiru'l-Beyan li'l-Kur'ani'l-Kerim**, I, 133.

⁴⁵ Ğâşiye, 88/1-2.

⁴⁶ Kurtûbî, a.g.e., XX, 26.

sonları iyi olmadı. Bu çalışma ve gayretleri onların sadece veballerini ve kayıplarını arttırdı. Bu durum onların içinde oldukları kuşatıcı endişe ve zorluklarını arttırdı. Çalışmıştı ama Allah'tan başkası için, çaba harcamıştı ama ondan başkasının yolu için. Kendisi, çocukları için çalışmış ve dünyanın nimetleri için yorulmuştu. Şimdi de yaptıklarının sonucunu buluyor.⁴⁷

Bir önceki âyette kullanılan “ğâşiye” kavramı herhangi bir konuşma değil, bazı hallerin ve eylemlerin gerçekleşeceğini anlatır ki bu durumlardan biri bu yüzlerin huşûsudur. Bu huşû takva ve Rabbinin celalini bilmekten kaynaklanan bir huşû değil, zillet boyun eğme ve aşağılanma huşûsudur. Zillet halinde de durgunluk ve küçülme anlamındaki huşû vardır ki bununla beraber his ve duygular ölür. Şu âyette buyrulduğu gibi:⁴⁸ *“Ateşe arz olunurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin. İnananlar da: İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır, diyecekler. Kesinlikle biliniz ki, zalimler, sürekli bir azap içindedirler.”*⁴⁹

Ayrıca buradaki çalışma ve yorulma mahşerdeki bir hal de olabilir çünkü bu insanlar sürekli bir hareketlilik içerisinde. Kaldırıldıkları yerden hesap ve sorgu yerlerine sevk edilmeleri; boyunlarına halkalar geçirilmesi; yüzüstü cehenneme sürüklenmeleri, eyvah çığlıkları, âfâkı dolduran kederleri ve bunun benzeri daha birçok onları küçük düşüren dehşet olay onların yüzlerinde iz bırakır ve onların yüzlerini koyu bir şekilde bürür. Böylece o yüzler huşû içerisinde kalırlar.⁵⁰

Bu âyeti celîlede de huşû kavramı ahiret hayatına inanmayan insanların içine düştükleri zillet ve zorunlu olarak ortaya çıkan bir teslimiyet hali tasvir edilmektedir. Boyun eğmiş ve kendileri hakkında verilecek hükme razı olmuş bir halde mahşer meydanına gitmekte ve sürekli bir hareketlilik ortamında çaresizce sükût etmektedir.

2.2.1.3. Seslerin Huşûsu

Huşû kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir defa da ses için kullanılmıştır. Her ne kadar âhiret ile ilgili diğer ayetlerde olduğu gibi direkt olarak bir organa izafeten kullanılmamışsa da sonuç itibarıyla insanın sesinin huşûya ermesi dilinin sükût etmesi olarak algılanmalıdır. Kur'an'da mahşer sahnelerinin anlatıldığı bu ayetlere dikkat

⁴⁷ Kutub, a.g.e., VI, 3896.

⁴⁸ Yunus, a.g.e., XVI, 1538.

⁴⁹ Şura, 42/45.

⁵⁰ Yunus, a.g.e., XVI, 1538.

ettiğimizde gördüğümüz ana vurgulardan biri olan dünya hayatlarında kibirlenerek kendilerine gelen elçilerin kendilerine ulaştırdığı mesajlara “esâtiru’l-evvelîn” diyen insanların gururlarının incineceği, küçük düşürülecekleri ve bu kibirlerinin ayaklarına dolanacağı vurgusunun çok net olduğudur. Kendilerinin üstünlüğü ve inananların zayıflığı ve onların seviyesinde olmadığı iddiaları ve elçileri küçümsemeleri sebebiyle bu tutumlarının tam tersini ahirette bir ceza olarak yaşayacakları kendilerine hatırlatılmış oluyor. Seslerin huşûsu ile ilgili âyet şöyledir:

*“O gün insanlar, dâvetçiye (İsrafil’e) uyacaklar. Ona karşı yan çizmek yoktur. Artık, çok esirgeyici Allah hürmetine sesler kısılmıştır. Bu yüzden, fısıltıdan başka bir ses işitemezsin.”*⁵¹

Yani, korku ve ürkmekten gizli bir fısıltı dışında sesler kısılır.⁵² Buradaki fısıltı şeklinde anlam verilen “hems” kelimesi, İbn-i Abbas, Hasan el Basri, İkrime ve İbni Zeyd tarafından ayakların yere basması olarak anlaşılmıştır. Bu durumda âyet “ onları mahşere taşıyan ayakların seslerinden başka bir şey işitemezsin” anlamına gelir.⁵³ Ki bu anlam huşûnun anlamı düşünüldüğünde daha tutarlı olmaktadır.

Tâberî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Yan çizmek yoktur” dan kasıt insanların çağırıcının yönlendirdiği yere gitmekten başka bir seçenekleri yoktur ve onlar ona güvenmekte ve ona yönelmektedirler. Onun çağrısında herhangi bir eğrilik aramazlar. Seslerin huşusundan kasıt ise yaratılmışların sesleri rahmanın huzurunda sükûta ermiştir. Sesler huşû ile nitelendirilmişse de asıl anlam seslerin sahibinin huşûlu olmasıdır. Hepsi Rabbine boyun eğmiş ve Rahman’ın izin verdiğinden başka konuşabilen hiç kimse konuşmaz.⁵⁴

Bu ayeti Kerîmenin şu ayetlerle daha net anlaşılacağını düşünüyoruz.

*“O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir. O, Rahmân’dır. O gün insanlar O’na karşı konuşmaya yetkili değildirler. Ruh ve melekler saf saf olup durduğu gün, Rahmân’ın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar; konuşan da doğruyu söyler.”*⁵⁵

⁵¹ Tâhâ, 20/108.

⁵² ez-Zemahşeri, a.g.e., III., 88.

⁵³ Fahrettin er Razi, a.g.e. XXII, 101.

⁵⁴ Tâberî, a.g.e., XVIII, 374.

⁵⁵ Nebe, 78/37-38.

*“İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün (bütün mahlûkatın) hazır bulunduğu bir gündür. Biz onu (kıyamet gününü) sadece sayılı bir müddete kadar bekletiriz. O geldiği gün Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu.”*⁵⁶

Hûd sûresindeki ayetten de anlıyoruz ki o gün Allah izin vermedikçe hiç kimse konuşmayacaktır. Bu durum hem mutlu olanlar hem de mutsuz olanlar için geçerlidir.⁵⁷

Zemahşerî Hûd sûresinin 105. Ayetinin tefsirinde “bu ayetteki -konuşmaz- kelimesi Nebe suresindeki ayete nazîredir. Eğer biri derse ki bu ayet ile “ *Bu, (kâfirlerin) konuşamayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki mazeretlerini beyan etsinler*”⁵⁸ âyeti, “*O gün, herkes gelip kendi canını kurtarmak için uğraşır ve herkese yaptığıının karşılığı eksiksiz ödenir, onlara asla zulmedilmez.*”⁵⁹ Ayeti arasında bir çelişki yok mudur derse; ben de bu gün uzun bir gündür. Onda birçok durak ve yer vardır. Bazı mevkilerde kendileri hakkında mücadele ederlerken bazılarında konuşmayı keserler çünkü onlara izin verilmez. Bazı durumlarda ise kendilerine izin verilir ve onlar da konuşurlar. Bazı yerlerde ise ağızları mühürlenir ve onlar aleyhine elleri ve ayakları konuşur.”⁶⁰ demiştir.

Ancak bizce ayetler dikkatle incelendiğinde konuşamayacakları konusunda istisna yapılmaksızın hüküm verilenler kâfirler topluluğu iken bütün insanlardan bahsedildiği yerde istisna edildiği görülecektir. Ayrıca zaten Kur’an’da o gün Allah Teâlâ’nın onlarla konuşmayacağı da açıkça belirtilmiştir:

*“ Allah’a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır.”*⁶¹ Öyleyse Allah o kâfirlerle konuşmayacağına göre onların konuşmasına izin vermemesi doğal olarak ortaya çıkacaktır.

Onların mücadele etmesine gelince ayetten anlaşılan asıl vurgu herkesin yalnız kendi yaptıklarının karşılığını vereceği ve herkesin yaptıklarının karşılığı eksiksiz ödeyeceğidir. Onların mücadelesi amellerinin tartıya konmasından başka bir şey

⁵⁶ Hûd, 11/103–105.

⁵⁷ Tâberî, a.g.e., XV, 478.

⁵⁸ Mürselât, 77/35-36.

⁵⁹ Nahl, 16/101.

⁶⁰ Zemahşerî, **El-Keşşaf**, II, 429.

⁶¹ Âli İmran, 3/77; ayrıca bkz. Bakara, 2/174.

değildir çünkü orası mücadele yeri değil ancak mutlak bir teslimiyetin yeridir ve orada zaten hiç kimseye de zulmedilmez. Mademki zulüm yoktur öyleyse mücadele etmeye de gerek yoktur. Ama Rahmân'ın sözünden razı olduğu kimselere konuşma izni vereceği de âyetle açıkça belirtilmiştir ki onlar da sadece doğruyu söylerler. Demek ki onlara konuşma izni verilmemesinin bir sebebi de konuşmalar bile doğruyu söylemeyeceklerdir. Çünkü izin sadece doğruyu söyleyecekler için var. Bütün bunlardan anlaşılan konuşma yasağının sadece kâfırlar için olduğudur. Dolayısıyla seslerin huşûsu geneldir ancak Rahmân'ın izin verdikleri yine O'nun izniyle sadece doğruları söylemek üzere konuşur.

2.2.1.4. Cehennemliklerin Huşûsu

Şûrâ Suresinin 45. Âyeti yine bedensel bir huşûyu anlatmaktadır. Her ne kadar huşûnun sonucu gözlere yansısı da sonuç itibarı ile herhangi bir uzva izafeten kullanılmamıştır. Bu yüzden bu ayeti gözlerin huşûsu başlığı altında incelemedik. Cehenneme sunulan insanların bunun karşısındaki tavırlarını anlattığı için de bu başlığı kullanmayı tercih ettik. Bu ayet aslında uzuvlara izâfeten kullanılan ayetlerin tamamını mana itibarıyla kuşatan bir âyettir çünkü diriltildikleri andan mahşer meydanına gelişlerine kadar anlatılan göz ve seslerinde meydana gelen huşûnun anlatımlarının ardından bu âyetle de cehenneme sunulurlarkenki hallerini tasvir etmektedir. Şimdi âyete bakalım.

*“Allah kimi saptırırsa, bundan sonra artık onun hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin: “Dönecek bir yol var mı?” dediklerini görürsün. Ateşe arz olunurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin. İnananlar da: İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır, diyecekler. Kesinlikle biliniz ki, zalimler, sürekli bir azap içindedirler.”*⁶²

Semerkandî bu âyetin tefsirinde buradaki huşû ile ilgili yorumları şöyle rivayet eder: “Yani hüzünden boyun bükmüş bir şekilde bakarlar. İçine düştükleri zilletten

⁶² Şûrâ, 42/45.

dolayı mecburen sükût etmiş bir şekilde utançlarından göz ucuyla bakarlar da denmiştir. Mukatil ateşe baktıklarını söylemiştir. Kutbî gözlerini yumarlar demişken bazıları da gözlerinin ucuyla bir arşa bakarlar Allah Teâlâ haklarında ne emredecek diye bir de ateşe bakarlar demiştir.”⁶³

Burada zilletten kaynaklanan bir huşû var. Yani onların huşûsu Allah’ın yüceliğini ve ona kulluklarını itiraftan kaynaklanmıyor çünkü onların bu durumu dünyadaki inançlarından dolayı oluşmamıştır.⁶⁴

Zilletten boyun bükmüş bir şekilde gizli gizli veya korkunun etkisiyle başlarına gelecekleri anladıkları için tam bakamaz bir halde göz ucuyla bakarlar. Hatta bazıları kâfirlerin kör olarak haşredilecekleri için buradaki gizli bakmaktan kasıt kalp gözüyle görmek olduğunu da söylemişlerdir.⁶⁵ Korku onda öyle kuşatıcı bir hal meydana getirir ki o azap göreceği yer olan cehenneme tam olarak bakamaz ancak kaçamak bakışlarla onu süzer.⁶⁶

Bir de âyete başka bir açıdan bakalım. Bu insanlar Rabbinin azabını aynel yakın görmüş ve bu onlarda inanılmaz bir pişmanlık ve korku meydana getirmiştir. Ancak artık yapılabilecek hiç bir şey kalmamıştır. Pişmanlık had safhadadır çünkü onlar bugüne karşı uyarılmışlar ama bu uyarıları umursamamışlardır. Geri döndürülemez büyük bir kayıp karşısında doğal bir refleksle kendileri için bir şansın daha olmasını temenni etmektedirler. Aşağıdaki âyetler bu sahneyi daha detaylı anlatmaktadır:

“Onlardan seni (okuduğun Kur’an’ı) dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mucizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar hatta o kâfirler sana geldiklerinde: «Bu Kur’an eskilerin masallarından başka bir şey değildir» diyerek seninle tartışırlar. Onlar, hem insanları Peygamber’e yaklaştırmaktan vazgeçirmeye çalışırlar, hem de kendileri ondan uzaklaşırlar. Oysa onlar farkında olmadan ancak kendilerini helak ederler. Onların ateşin karşısında durdurulup «Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!» dediklerini bir görsen!.. Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler (günahlar) kendilerine göründü. Eğer (dünyaya) geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir, zira onlar gerçekten yalancıdırlar. Onlar, hayat

⁶³ Semerkandî, a.g.e., III, 248.

⁶⁴ et-Tunusi, a.g.e., XXV, 127.

⁶⁵ Tâberî, a.g.e., XX, 532.

⁶⁶ es-Sabûnî, **Safvetu’t-Tefasir**, III, 134.

*ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir; biz, bir daha da diriltilecek değiliz, demişlerdi.*⁶⁷

Bu insanların böylesi bir durumda ve böylesi bir ortamda gördükleri güç karşısında zillet içinde boyun eğmekten ve o büyük azaba ancak göz ucuyla ve korkuyla gizli gizli bakmaktan başka yapabilecekleri hiçbir şeyleri de kalmamıştır. Onlara yeni bir şans tanınsa bile bu insanların aynı şeyleri yapacak olmaları bu insanların gösterdikleri huşûnun mecburiyetten bir boyun eğiş olduğunu da göstermektedir. Zîra eğer bunu mü'minlerin hissettiği gibi yüreklerinde hissediyor olsalardı döndürülecek olsalar yapıyor olageldiklerini yapmayacaklardı.

2.2.2. Dünya Hayatında Mü'minlerin Bir Özelliği Olarak Huşû

Ahret hayatı ortamını tasvir etmek için kullanılan bu kullanımların ardından huşû kavramının dünya hayatı ortamında kullanımlarını ele alacağız. Bu kullanımların tamamı mü'minlerle ilgilidir.

Kur'an'ın huşû ile ilgili kullanımlarının ana amacı elbette insanın Rabbine karşı duyması gereken saygı ve bağlılık; öğretmek istediği temel anlam insanın Rabbinin azameti ve yüceliği karşısında ne kıyaslanamaz bir konumda olduğunun farkına varması ve böylece yerini bilerek davranması; Rabbinin kendisine gönderdiği zikre ve öğüde tam bir teslimiyetle bağlanıp ondan başka bir yaşam kaynağının olmayacağı bilinciyle onun gösterdiği yola yönelmesidir.

Huşûnun Kur'an'da mü'minlerin özelliği olarak kullanılışlarını inceleyeceğimiz aşağıdaki bölümde de göreceğimiz bu bilinçli ve yürekten gelen huşûnun gerçekleşmesi için önemli bir ön şart var ki o da bu huşunun zikirle yani Kur'an ile bağlantılı olması ve onun gösterdiği yol ile kazanılabilecek olmasıdır.

Şüphesiz ki bu Kur'an, insanı, inanç ve amelleri arasındaki uyum ve tutarlılığı geliştirmek için en sağlam ve en doğru yola iletmek için gönderilmiştir.⁶⁸ İnsanlar ancak Kur'an'ın hidayeti sayesinde kopmayan, sapasağlam bir ipe yapışmış olur.⁶⁹ Çünkü Kur'an hidayetin ta kendisidir ve onun hidayetinden yani rehberliğinden yararlanabilmemizin de şartları vardır ki bunlar; muttaki olmak,⁷⁰ Tâğuta kulluktan

⁶⁷ En'am, 6/25–29.

⁶⁸ İsrâ, 17/9.

⁶⁹ Bakara, 2/256; Lokman, 31/22.

⁷⁰ Bakara, 2/2.

kaçınıp içten Allah'a yönelmek, sözü dinleyip onun en güzeline tabi olmak,⁷¹ Allah'a iman edip onun gönderdiği burhana sınıksı sarılmak,⁷² Allah yolunda cihad etmek⁷³ gibi.

İslam'da Allah'a ve vahiylerine karşı içten bir inanışa dayanmayan hiçbir eylem fazilet olarak düşünülemez.⁷⁴ İtaat ve bas eğme de imandan kaynaklanmadığı sürece hiçbir değer ifade etmez. Bu bölümde inceleyeceğimiz ayetlerde göreceğimiz temel olgulardan biri de huşûnun Kur'an'da âdeta imana eşdeğer bir konumda kullanıldığıdır ya da imanın belli bir bilinç seviyesinden dolayı vardığı üst bir nokta olarak kullanılmış olmasıdır. Bu bölümde inceleyeceğimiz ayetlerin tamamı iman edenlerle ilgili kullanılmıştır. Hepsi kalpte duyulan derin bir saygının ifadesi olarak göze çarpmaktadır. Âhiret hayatında iman etmeyenlerin hallerini anlatan huşû dünya hayatında inananların övülen bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2.1. Huşû Sahipleri Rablerine Döneceklerine Kesin İnanırlar

*“Sizler Kitabı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz? Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o, Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir. Onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini düşünen ve bunu kabullenen kimselerdir.”*⁷⁵

Burada huşû kelimesi Allaha karşı tevazu duyup saygı göstermek ve emirlerine itaat etmek anlamında kullanılmıştır. Haşîin kelimesi nefesine boyun eğdirip kendi arzularının peşinde gitmekten nefsinin alıkoyan ve böylece Allah'ın emirlerine tam bir iç huzuruyla boyun eğen, hayırlı bir son dileyen ve şehvetin ortada olan şeyleri süslü göstererek kendisini aldatmadığı kimsedir. Burada haşîinden murad sanki Allah'tan korkanlar ve bir mükâfat bekleyenlerdir ki bunlara “yardım isteme” namaz ve sabır ile kolaylaştırılıyor. Ayrıca kulun rabbinin huzurunda durduğu esnada kendisinde meydana gelen ve hissettiği haller göz önünde bulundurulduğunda buradaki huşûnun namazda

⁷¹ Zümer, 39-17-18.

⁷² Nîsa, 4/174-175.

⁷³ Ankebût, 29/69.

⁷⁴ İzutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, 245.

⁷⁵ Bakara, 2/44-46.

huşûya hamledilmesi doğru olmaz. Allah Teâlâ sonraki âyette haşiini rablerine kavuşacaklarını ve ona döndürüleceklerini bilenler olarak niteliyor ki bu âyet huşûnun anlamı ile sıkı irtibatı olan bir âyettir. Hem haşiinin tefsirini yapıyor hem de huşûlarının kaynağını belirtiyor. Buradaki zan kavramı da sabit bir inancı ifade eder. Arapların zan kelimesini yakın anlamında kullanmaları çokça cari bir olaydır.⁷⁶ Huşû duyanlar kalbi itmi'nan bulmuş kimseler olduğu için zaten zannın yakın bir bilgi ifade etmesi gerekir.⁷⁷

Huşû duyanlardan kasıt; boyun eğenler, O'nun haşyet ve takvasını yüreklerinde hissedenler ve kesin bir iman ile O'na döndürüleceklerine inananlar demektir. Dolayısıyla bu özellikleri taşımayanlara gizledikleri hakikatleri itiraf etmek ve Kur'an'ın getirdiği hakikatlere teslim olmak gereğini yapmak zor gelecektir.⁷⁸

Buradaki huşû yani durgunluk, isyan ve başkaldırıya karşı bir durgunluk halidir. Nefsine boyun eğdirip nefsinin yüzünü Allah'ın emirlerine döndüren ve bunları yerine getirmekle tatmin bulmasını sağlayan, böylece iyi bir sonuca ulaşmayı dileyen, bunun için de nefsinin şehvetlerin süslediği başka bir yöne bakmaktan alıkoyan kimseler anlatılmıştır.⁷⁹

Ceza görebileceğine ve yaptıklarının sevabını alacağına inanmayan bir kişi için amelleri kendisine meşakkatli ve ağır bir iş olur. Münafıklar ve gösteriş yapanlar gibi.⁸⁰ Kişi yaptığı eylemin ardından sevap veya ceza göreceğine kesin olarak inanmazsa, yaptığı işten bir şifa veya fayda göreceğine inanmazsa elbette yaptığı iş kendisine ağır gelecektir.⁸¹ Huşû içerisindeki bir kimse kendisi ve amelleri hakkında en kötü ihtimali düşünür ve düşüncesinin ekseriyetini günahlarıyla Rabbinin huzuruna çıkacağı yönünde şekillendirir. Bu da onun tevbe etme konusunda acele etmesini sağlar.⁸²

Yani esas ve temel olan amellerin yürekteki bir imandan kaynaklanmış olmasıdır. Kaynağı Allah'a sarsılmaz bir iman olmayan bir davranış sâlih amel olarak değerlendirilmez çünkü İslam'da Allah'a ve vahiylerine karşı içten bir inanışa dayanmayan hiçbir eylem fazilet olarak düşünülemez.⁸³ Bu bağlamda Kur'an'da aynı anlamı veren başka âyetler de mevcuttur. Örneğin tevbe suresi 53–54. âyetleri:

⁷⁶ el Cezairi, a.g.e., I, 50.

⁷⁷ Komisyon, **el-Muntehab fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim**, I, 12.

⁷⁸ Kutub, a.g.e., I, 69.

⁷⁹ et-Tunusi, a.g.e., I, 480.

⁸⁰ ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, I, 134.

⁸¹ Fahreddin er'Razi, a.g.e., III, 490.

⁸² Fahreddin er Razi, a.g.e., III, 491.

⁸³ İzutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, 245.

“De ki: İster gönüllü verin ister gönülsüz, sizden (sadaka) asla kabul olunmayacaktır çünkü siz fâsık bir topluluk oldunuz. Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah ve Resûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir.”

Yine nisa suresi 141–143. âyetler bizi biraz daha aydınlatmaktadır:

“Sizi gözetleyip duranlar, eğer size Allah’tan bir zafer (nasib) olursa, «Sizinle beraber değil miydik?» derler. Kâfirlerin (zaferden) bir nasipleri olursa (bu sefer de onlara), «Sizi yenip (öldürebileceğimiz halde öldürmeyip) müminlerden korumadık mı?» derler. Artık Allah kıyamet gününde aranızda hükmedecektir ve kâfirler için müminler aleyhine asla bir yol vermeyecektir. Şüphesiz münaфіklar Allah’a oyun etmeye kalkışıyorlar; hâlbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı da pek az hatıra getirirler. Bunların arasında bocalayıp durmaktalar; ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara. Allah’ın şaşırttığı kimseye asla bir (çıkar) yol bulamazsın.”

Böylesi ameller terazide de bir değer bulmaz ve boşa gitmiş eylemler olarak değerlendirilir.

“Kalbilerinde hastalık bulunanların: «Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz» diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Umulur ki Allah bir fetih yahut katından bir emir getirecek de onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır. (O zaman) iman edenler: «Bunlar mıdır sizinle beraber olduklarına bütün güçleriyle yemin edenler?» diyeceklerdir. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir de kaybedenlerden olmuşlardır.”⁸⁴

“Kim, dünya hayatını ve ziynetini istemekte ise, işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. İşte onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir; (dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir; yapmakta oldukları şeyler (zaten) bâtıldır.”⁸⁵

Burada dikkatimizi çeken bir başka husus ise 45. Ayette bahsedilen “haşîm”ın 46. Ayette açıklaması yapılırken tamamen bilişsel bir seviye halinden bahsediyor olmasıdır. Bu sebeple huşû kelimesinin mü’minlere yönelik kullanımlarının anlaşılmasında bu ayetin çok önemli olduğu kanaatindeyiz. Kimdir o huşû duyanlar sorusu hemen bir sonraki ayette cevaplanıyor ve deniyor ki: “ Onlar, kesinlikle

⁸⁴ Mâide, 5/53–54.

⁸⁵ Hud, 11/15–16.

Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini düşünen ve bunu kabullenen kimselerdir.”

2.2.2.2. Huşû Sahiplerinin Kalbi Allah'ın Zikrine Teslim Olur

Bu âyeti kerimede huşû ile kasvet birbirinin zıddı olarak kullanılmıştır ve bizden önceki ümmetlerden bir grup bize kötü örnek olarak sunulmuştur. Bize olmamız gereken durum çok net ve etkili bir şekilde anlatılırken kaçınmamız gereken hal ve tutum da aynı netlikle anlatılmaktadır. Aynı zamanda bu ayette huşû ile Kur'an arasındaki bağlantıyı da net olarak görmekteyiz.

“İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.”

Allah Subhanehu ve Teâlâ kullarını onun zikri ve kitabından indirdiği hakikatler karşısında kalplerin Huşûsuna çağırmakta ve üzerlerinden uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaştırmış insanlar gibi olmaktan nehyetmektedir.⁸⁶ Allah ve resûlünü tasdik edenlerin kalplerinin yumuşaması ve boyun eğmesinin zamanı gelmedi mi? Kendileri için uzun zaman geçmiş ve böylece kalpleri katılaştırmış kimselerden olmamaları için.⁸⁷ Birinci halife Ebu bekîr'in yanında Yemame'den bir grubun da bulunduğu bir sırada bu âyetin okunduğu ve heyetin gözyaşlarına boğulduğu rivâyet edilir. Bunun üzerine Ebu bekîr: Bizde böyle idik. Ta ki kalpler katılaşıncaya kadar.⁸⁸

Burada açıkça anlaşıldığı üzere zikirden ve indirilen haktan kasıt Kur'an-ı Kerim'dir.⁸⁹ *“Zikri kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.”*⁹⁰ *“Doğrusu biz seni Hak (Kur'an) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.”*⁹¹ *“Hak, Rabbinden gelendir. O halde*

⁸⁶ İbni Teymiye, a.g.e., 27.

⁸⁷ Tâberî, a.g.e., XXIII, 187.

⁸⁸ Ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, IV, 477.

⁸⁹ El-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali bin Ahmed bin Muhammed bin Ali, **El-Veciz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz**, Beyrut, Daru'l-Kalem, h.1415, 1068.

⁹⁰ Hicr, 15/9.

⁹¹ Bakara, 2/119.

kuşkulananlardan olma!”⁹² “ O, sana kitabı, önündekileri doğrulayıcı olarak hak ile indirmektedir. Önceden insanları doğru yola iletmek için Tevrat’ı ve İncil’i indirmişti.”⁹³

Burada inananlara ciddi ve etkili bir uyarı ve azarlama vardır. O’nun yüceliğinin bilincine varma ve zikrine huşu ile yönelmeye; haktan inen Kur’an’ın içerisindeki haşyet, itaat ve teslimiyetle ilgili hükümleri anlama ve uygulamaya davet edilirken diğer taraftan da kalpleri katılaştırmış bazı insanlara benzememeleri için uyarılırlar. Ayrıca burada yumuşayan kalbin eğer Allah’ın kitabından gaflete düşülürse sertleşebileceği de bildirilmiş oluyor. Ancak umutsuzluk da verilmiyor. İnsanın ruhuna ve kalbine ruh vermek için gönderilmiş olan Kur’an’a yönelirlerse ölü toprağa hayat veren Allah’ın onların sertleşmiş ve ölmüş kalplerine de hayat vereceği sonraki ayetle haber veriliyor.⁹⁴

Bu âyette belirtildiği gibi Allahın zikri ve âyetleri kendilerine okunduğu zaman huşû ve onun karşısında da kalplerin katılaşması gibi iki ayrı tutum karşımıza çıkmaktadır. Bizden öncekilerden bir grup Bakara suresinde de anlatıldığı gibi kendilerine gelen kitaba sımsıkı sarılacaklarına dair söz verdikleri halde ondan yüz çevirmiş hatta onu kelimelerini tahrif etmek suretiyle değiştirmişler ve yaptıklarından dolayı kalpleri taştan daha katı bir hale dönüşmüştü. Böylesi insanların iman etme imkânlarının da olmadığı haber verilmişti.⁹⁵ Her iki bölümde de kalplerin katılaşmasından dolayı Allah’ın zikrinin ve bu âyetlerin onlarda böyle huşû etkisi oluşturmadığı bize bildirilmektedir. Yüce Allah ehli kitaba seslenmek suretiyle belki aklederler diye kendilerine âyetlerini gösterdiğini ama bundan sonra onların kalplerinin taştan daha katı olduğunu haber vermektedir. Bunun nedenini ise şöyle açıklamaktadır.

“ Andolsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından tazarru etsinler diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık. Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını câzip gösterdi. Kendilerine kendilerine verilen zikri (öğüdü) unuttuklarında, (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihâyet kendilerine verilenler yüzünden şımarıdıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler.”⁹⁶

⁹² Bakara, 2/147.

⁹³ Âli imran, 3/3.

⁹⁴ Kutub, a.g.e., VI, 3489.

⁹⁵ Bakara, 2/74-78.

⁹⁶ En’am suresi 6/42-44.

Yüce Allah bizlere bu insanların zikirden yani O'nun ayetlerini anmaktan uzun süre uzak kalmalarının bir sonucu olarak bu hale geldiklerini bildirmekte ve bizlerin de aynı tavır ve tutumları benimsememiz halinde onlara benzeyeceğini bize haber vermektedir. Bunu terk edip âyetlerine karşı huşû ile yaklaşmamızı bize emretmektedir.

Kalpleri huşû duyanların Allah Teâlâ'nın ayetleri karşısında nasıl bir tavır sergilediklerini yani aslında huşûnun nasıl meydana geldiğini ise başka bir âyeti kerime de bize şöyle açıklamaktadır:

*“Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.”*⁹⁷

Dikkat edilirse iki âyeti kerimede de Müminlerin genel bir tutumundan bahsedilmektedir. Âyetlere, Allah'ın zikrine yani Kur'an'a karşı genel bir tutumdan. Âyetler kendilerine okunduğu zaman kendilerinde gelişen bir hal haber verilmekte ve böyle olunması gerektiği emredilmektedir.

Kalplerin huşû ile dolması da katılaşması da tamamen Allah Teâlâ'nın zikri yani kitabı ile ilgilidir. Huşûnun tanımında da belirttiğimiz gibi huşû sükuna ermek ve tatmin bulmak dolayısıyla emre amade duruma gelmektir. Arapça sözlüklerin hemen hepsinde Huşûnun anlamdaşı olarak kullanılan kelimelerden biri de mutmainliktir. Dolayısıyla kalplerin kitabın ayetleriyle huşûya ermesi yani mutmain olası gerekir ki bunun için de öncelikle ona tam bir teslimiyetle yönelip anlama ve kavrama çabası içerisine girmek gerekir.

Hadîd suresinin 16. Ayetinde olumsuz örnek olarak gösterilen ehli kitabın kalpleri kitaba karşı katılaşmış olan o grubuna karşılık, Âli İmran suresi 199. âyette ehli kitabın içerisinde Allahın zikrine ve kitabına karşı huşû içerisinde olanların da varlığından haber verilmektedir.

⁹⁷ Enfal suresi 8/2-4.

“Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah’a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle iman ederler ve Allah’a karşı bir huşû içerisinde. Allah’ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk olandır.”

Buradaki huşûdan kasıt imandır çünkü tam olarak iman eden kimse âyetleri bir paha karşılığında satmaz.⁹⁸ Huşû sahih imanın ürünüdür ki o imanın gerektirdiği amelleri yerine getirmekten kaynaklanır. Ve huşû kalben Allah’a duyulan haşyetin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve bu organlara ve ibadetlere de etki eder. Göz sukunet ve kırılmayla huşû duyar. Seste huşû kısımla ve titreme ile olur.⁹⁹ Bu âyette Rabbimiz ehli kitaptan iman üzere olanlarını Müminleri isimlendirdiği isim olan huşû ile isimlendirdi ve bunu Allah’tan utanmanın bittiği nokta olan âyetleri herhangi bir paha karşılığında satmanın zıddı olarak sundu.¹⁰⁰

Allah Teâlâ ehli kitap içerisinde bir grubun kendi yanlarında bulunan ve daha önceki nebilerden kalma hidayet rehberleriyle hidayeti buldukları gibi Kur’an ile de hidayeti bulduklarını haber veriyor. Bunların seçkin sıfatlarını şu şekilde veriyor: Allah’a tam bir iman ile iman etmek, Kur’an’dan önce indirilen kitaplara icmâlen Kur’an’a ise tafsili bir şekilde iman etmek, dünya metaı karşılığında Allah’ın âyetlerini satmamak ve huşû ki o sahih bir imanın ürünüdür. Ne zaman ki bir kalp Allah’a karşı huşû duyar nefsin tamamı o huşûyu hisseder.¹⁰¹

Ehl-i kitaptan bu grup Allah’tan indirilene zaten iman eden¹⁰² bir gruptur ve yüreklerinde taşıdıkları huşû onların âyetleri duydukları zaman hemen teslim olurlar ve bu onların var olan huşûlarını arttıran bir durum olur:

2.2.2.3. Kur’an Huşû Sahiplerinin Huşûsunu Arttırır

“De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur’an) okununca, derhal yüz üstü secdeye

⁹⁸ Ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, I, 459.

⁹⁹ Reşit rıza, a.g.e., IV, 260.

¹⁰⁰ Kutub, a.g.e., I, 551.

¹⁰¹ Zuhaylî, a.g.e., IV, 216.

¹⁰² Kasas, 28/52–54; Ârâf, 7/159.

kapanırlar. Ve derlerdi ki: Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir. Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. (Kur'an okumak) onların saygısını artırır."¹⁰³

Bu ayeti kerime de yine ehli kitap içerisindeki o gruptan bahsetmektedir. Yine onların vahye karşı tavırlarını niteleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu Kur'an Onları sahip oldukları huşûnun daha üst seviyesine çıkarır. Bu âyet her şeyi kaplayan bir şuur halini tasvir etmektedir. Bu Kur'an'ın verilen ilimden dolayı onun kıymetini bilen açık kalplere tesirini resmetmektedir.¹⁰⁴ Yani kur'an onların kalbindeki yumuşaklığı ve gözlerindeki yaşı arttırır.¹⁰⁵

Âyetlerle karşılaştıklarında âyetlerin yüceliği ve onlarda oluşan korkudan dolayı dilleri tutulur ve buna bağlı olarak bütün azaları sükûna erer ve nefisler yatıştır.¹⁰⁶ Burada Kur'an'ın içinde barındırdığı mevize ve ibret verici anlatımlarıyla, kendilerine daha önceden ilim verilmiş kimseler için bir boyun eğiş ve itaat duygusu gerçekleştireceği belirtiliyor. Özellikle kendilerine ilim verilmişlerin ağlayarak boyun bükcekleri vurgulandığı için ilim sahiplerinin ilim sahibi olmayanlardan daha fazla etkilenecekleri de belirtilmiş olur.¹⁰⁷

Bu âyet aynı zamanda Meryem Suresindeki anlatımla beraber okunursa daha net anlaşılacaktır. *"İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ve İsrail (Yâkub) 'in soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, çok merhametli olan Allah'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.*"¹⁰⁸

Dolayısıyla huşûlarının artması âyetler karşısında secdeye varmaları yani işittikleri andan itibaren ayetlere teslim olmaları ve asla bir başkaldırı göstermemeleridir. Âyetler karşısında ağlamaları da iki ayette de ortak özellik olarak anlatılmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi dikkatimizi çeken başka bir husus ise ilim sahibi olmak ile ayetler karşısında huşu duyma bağlantısıdır. Bu insanlar ilim sahibi oldukları

¹⁰³ İsra, 17/107–109.

¹⁰⁴ Kutub, a.g.e., IV, 2254.

¹⁰⁵ Ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, II, 699.

¹⁰⁶ Yunus, a.g.e., VIII, 572.

¹⁰⁷ Tâberî, a.g.e., XVII, 579.

¹⁰⁸ Meryem, 19/58.

için zaten huşu duymaktalar. Bu Kur'an ise sahip oldukları huşûyu arttırmaktadır. Kur'an'ın ilim sahipleri üzerindeki bu etkisini şu ayette daha net görmekteyiz.

*“Hayır, o (Kur'an), kendilerine ilim verilenlerin sînelerinde (yer eden) apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi, ancak zalimler bile bile inkâr eder.”*¹⁰⁹

Yine huşûnun nasıl gerçekleştiğini başka bir ayette de görebiliyoruz.

*“Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığında ise, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar.”*¹¹⁰

İsrâ Suresindeki ayette Allah'ın kelamı işitildiğinde huşu duyulduğu ve bunun onların yüreklerini yumuşattığı veya yüreklerindeki yumuşaklığı arttırdığı anlatılırken burada tersi bir durum anlatılmaktadır. Yani huşû aslında böyle olmamaktır denebilir. Huşû sahibi olmak âyetler karşısında kör ve sağır olmamaktır. O âyetleri işittiğinde sanki sıradan bir söz işitiyormuş gibi davranmamak ve sözün yüceliğine yakışır bir tarzda onu hassasiyetle dinlemektir. O hakikatleri dinleyip de anladığında onlara dilsiz kalmamalı ve hakikati itiraf edebilmeli çünkü hakikati anlayan ama anladığı yüreğinin razı olduğu hakikati itiraf edemeyen nice insanlar vardır. Oysa bunlar işittikleri gerçeği inkâr etmeyen ve ona tam bir teslimiyetle teslim olanlardır.

¹⁰⁹ Ankebût, 29/49.

¹¹⁰ Furkan, 25/73.

2.2.2.4. Huşû Sahibi Olmak Mü'minlerin Bir Çok Sıfatından Biridir

“Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”¹¹¹

Bu âyet-i Kerîme de huşû kavramı âyette sayılan diğer sıfatlarla beraber mü'minlerin sıfatı olarak sunulmuştur. Yukarıdaki ayetlerdeki açıklamalara ek bir açıklama yapmamıza gerek olmadığı kanaatindeyiz. Sadece şuna dikkat çekmek isteriz ki bütün bu sıfatlar iman edenlerde bulunması gereken sıfatlar olarak sunuluyor ve bunlardan biri de huşû kavramıdır.

2.2.2.5. Mü'minler Salâtlarında Huşû Halindedirler

“Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir; Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler.”

Bu âyetin tefsirinde İbni Abbas'tan zillet içinde boyun eğip huzurda bulunmak, Hasan Basri ve Katâde'den; korkarak namazda durmak, Mukatil bin Süleyman'dan da tevazulu bir halde olmak şeklinde rivâyet edilmiştir. Mücahid'e göre: Gözleri indirmek ve vücut azalarını sabitlemektir. Ata'ya göre bu âyetten anlaşılan namazda iken gereksiz yere vücudunu oynatmamaktır.¹¹² İbni Kesir'in yazdığına göre ise İbn-i Abbas,

¹¹¹ Ahzâb, 33/35.

¹¹² İbni Teymiye, a.g.e., 27.

Mücahit, hasan, katade ve zühri bu âyette geçen huşûyu korku içinde sükûn bulmak; Ali bin Ebi Talip ve Nehai kalbin huşûsu şeklinde anlamışlardır.¹¹³

Huşû kalbin huşûsudur ki o da korku ile boyun eğme ve azaların sükûna ermesidir. Hasan Basrî; onların huşûsu kalplerindedir. Bu huşû ile gözlerini kapar ve azalarına boyun eğdirirler. Namazda huşû kalbini onun için boşaltanlar, ondan başka bir şeyle meşgul olmayanlar, onu başka şeylere tercih edenlerde meydana gelir ve o zaman namaz onlar için kolay hatta göz aydınlığı olur. Huşû namazın anlamlarının akledilebilmesi için zorunludur ancak âlimlerin çoğunluğu tarafından namazın kabûlü için ön şart olarak kabul edilmemiştir.¹¹⁴

Namazlarını huşû hali içerisinde, huşû ve vela ile eda ederler çünkü namaz Allah'ın yüceliğinden huşûya ermiş, azametinden korkuyla titreyen bir kalpten feyizlenir. Bu durum mü'minin tüm varlığını ve vicdanını kaplar.¹¹⁵ Huşû, her şeyden önce kişinin Allah'a karşı son derece saygılı olması, kendini O'nun huzurunda hissedip sükûnet ve vakar içinde boyun eğmesi şeklinde manevî bir durum olduğuna göre yalnız belirli ibadetler esnasında değil hayatın her anında Allah'ın huzurunda kulun takınması gereken bir kulluk tavrı ve edebidir. Bununla birlikte huşû denince ilk akla gelen şey namazdaki duruştur çünkü namaz hem şekil hem de muhteva olarak kulluğun derinden yaşanmasına ve hareketlerle ifade edilmesine en uygun ibadettir. Bu sebeple namazın temeli huşû ve ihlâstır.¹¹⁶

Huşû kendisinden korkulana tazim etmeyi gerektiren bir korkudur. Şüphesiz Allah'a karşı huşûlu olmak takvayı gerektirir. Bu âyette özellikle namazdaki huşû vurgulanmıştır ancak huşû sadece namaza özgü bir hal değildir çünkü huşû namazın eylemlerinden değildir ve onun yeri kalptir. Burada namazla anılması sadece huşûnun en iyi görüneceği ve en temel ibadetlerden biri olan namazla zikredilmesi içindir.¹¹⁷

Huşûnun yeri kalp olduğu için huşû namaza özgü bir hal olmadığı gibi aslında namaz için kullanımı da yani namaza izafeten kullanımı da mecazen olabilir. Asıl olan namazla ilgili değil namazı kılan kişinin içinde bulunduğu huşû ile namaza durmasıdır. Yani namaza durmadan önce zaten sahip olduğu huşû namazda da devam etmektedir. Günlük hayatının diğer noktalarında huşûdan mahrum olup da sadece namazda huşû duymaktan bahsedilmemektedir bizce.

¹¹³ İbni Kesir, a.g.e., V, 491.

¹¹⁴ Vehbe Zuhayli, a.g.e., XVIII, 11.

¹¹⁵ Yunus, a.g.e., IX, 1111.

¹¹⁶ Şener, "Huşû md.", DİA, 422-423.

¹¹⁷ E't-Tunusi, a.g.e., IX, 407.

Ayrıca salât kavramı üzerinde de durmamız gerektiği kanaatindeyiz. Salât kavramı üzerinde yaptığımız çalışmalarda gördüğümüz kadarıyla Kur'an'daki kullanımlarının tamamında namaz anlamında kullanılmamıştır. İkame fiili ile kullanıldığında namaza işaret eden salât kavramı yalnız kullanımlarında daha genel bir anlamı ifade etmektedir. Salât kavramı çok geniş bir kullanıma sahip olduğu için burada kısaca değinmek istiyoruz.

Salât kelimesinin temel anlamı için şu ayetin çok önemli olduğunu düşünüyoruz.

İşte o, (Peygamber'in getirdiğini) doğru kabul etmemiş, namaz da kılmamıştı.

Aksine yalan saymış ve yüz çevirmişti.

Yukarıdaki iki âyette iki ayrı tavır sergilenmiştir. Birincisi tasdik ve salât -ki Yaşar Nuri Öztürk'ün "yakarma" anlamını da vermesi dışında genelde meallerde namaz şeklinde tercüme edilmiştir- ikincisi ise yalanlama ve yüz çevirme. Dikkat edilirse yalanlama ile tasdik arasında tam bir zıtlık anlamı vardır. Yalanlamanın ardından tevella yani yüz çevirme geldiği gibi tasdikten ardından da salât gelmektedir. Öyleyse salât da tevellanın zıddı olarak anlam kazanmıştır. İnsanın yalanladığı bir şeye karşı tavrı ne ise buna tevella, tasdik ettiği vahye karşı tavrına da salât denmiş oluyor. Namaz da bu anlamda salâtın içeriğinde bulunsu da namaz tek başına bu anlamı tam olarak karşılamaz kanaatindeyiz.

Yine Meâric Suresinde musallînin tanımı yapılırken mü'minlerin birçok özelliği sayılmaktadır hatta Mü'minun sûresinde sayılan özelliklerin çoğu aynı zaman musallinin özelliği olarak sayılmaktadır:

*"Müstesna ancak o musallîler; Onlar ki namazlarına müdavimdirler; onlar ki Mallarında isteyene ve (isteyemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanırırlar; Ceza (ve hesap) gününün doğruluğuna inanırlar; Rablerinin azabından korkarlar ki Rablerinin azabı(na karşı) emin olunamaz; Irzlarını koruyanlar -ancak eşlerine ve cariyelerine karşı müstesna; çünkü onlar kınanmaz, bundan öteye (geçmek) isteyenler ise, onlar taşkınların ta kendileridir; Emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler; Şahitliklerini (dosdoğru) yaparlar; salâtlarını korurlar. İşte bunlar, cennetlerde ağırlanırlar."*¹¹⁸

¹¹⁸ Meâric, 70/22-35.

Yine Müddessir sûresinin 42-47. Ayetleri arasındaki pasaj okunursa orada da cehenneme giden insanların musallinden olmadıklarını söylediklerini ve kendilerini tanımlarken çok kapsayıcı bir tanımlama yaptıklarını görmekteyiz. Aynı şey Mâun sûresinde de vurgulanmış ve veyl edilen musallinin gösteriş yaptığı ve en küçük iyiliği bile engellemeye çalıştığı için salâtından bir gaflet hali içinde olduğu belirtilmiştir.

Öte taraftan Ahzab suresi 56. Ayette Resûlullah’a (a.s.) ve 43. Ayette de bütün iman edenlere Allah ve meleklerinin salât ettiğinden, Bakara 157’de Allah’ın mü’minlere salâtından, Tevbe sûresi 99’da ise Resûlullah’ın mü’minlere salâtından bahsedilmektedir ki bu anlamların namazla bir bağı yoktur.

Konunun kapsamı çok geniş olduğu için bu konuyu daha fazla detaylandıramadan ayetle ilgili olarak söylemek istediğimiz şudur: Mü’minler salâtlarında huşû içerisinde dirler. Bu kalpten gelen bir duygu ve halidir. Salâtlarını yani tasdik edip iman ettikleri vahyi esaslara yönelimlerini lakayt, önemsemez ve öylesine bir tavırla değil huşû içerisinde gerçekleştirirler.

Huşûdan sonra “boş işlerden yüz çevirme” kullanılmıştır çünkü namazın bir yönü de duadır ve o da sözlesin en gerçeği en sahih olanıdır. Boş söz bütün zıtlıklarını kapsamı suretiyle namazda gerçekleştirilmeye çalışılan huşûyu tehlikeye atmaktadır. Aynı zamanda boş sözden kaçınma iki anlamda namazın gereklerindendir. Birincisi salih sözler söylemek batıl sözlerden kaçınmayı gerektirir. İkincisi de Allah’tan korkmak yalan sözden kaçınmayı gerektirir.¹¹⁹

Huşûdan sonra boş işlerle uğraşılmasının kullanılmış olması da salâtın ciddiyetini ortaya koymaktadır. Salâtta huşûlu olmak, boş işlere dalmamak ve onlardan yüz çevirmenin öncesinde kullanılmış olması salâtın kuşatıcılığını ve önemini ayrıca gözlerimizin önüne sermektedir.

2.2.2.6. Huşû Sahibi Olmak Elçilerin de Özelliğidir

“Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya’yı verdik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar (bütün bu peygamberler), hayır işlerinde

¹¹⁹ Et-Tunusî, a.g.e., XVIII, 10.

koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.”¹²⁰

Yani bu elçiler Allah’a karşı gelmenin sonucunda müstahak olmanın endişesi ile hareket ediyorlardı. İbadetlerine bu duygu hâkim idi. Bu sebepten bunun dışındaki bütün duruş ve algılayışlardan da uzak kaçıyorlardı. Huşûlu olmaları ise Allah Teâlâ’ya karşı mütevazilikle ve boyun bükmüş bir şekilde ibadet ve dua ederler bundan istikbâr da etmezler.¹²¹

Onlar iki esasa itaat fiillerini gerçekleştirdiler ve bunda yarıştılar: onun sevabını ummak ve azabından korkmak ve huşû. Huşû ise kalpte sabit olan veya kalp için zorunlu olan bir korkudur ki o korku kalpten hiç çıkmaz.¹²²

Mü’minler için bir özellik olarak sunulan huşû aynı zamanda Allah’ın elçilerinin de bir özelliği olmaktadır. Bu duygu ve duruş sabit bir haldir ki kulluğun üst seviyede olduğunu vurgulamak için kullanılıyor.

2.3. Genel Değerlendirme

Huşû kavramı Kur’an’da kelimenin özü itibariyle kalbe atfen kullanılan bir kavram iken, cansız varlıklara izafeten de kullanılmıştır. Bu kullanımlarında insanlara Allah Teâlâ’nın vahyi ve zikri karşısında kalbin nasıl bir hal içinde olması gerektiğini anlatmak için misal vermek gayesiyle kullanılır. İnsan için kullanımlarında da iki ana başlıkta kullanır birincisi âhiret sahnelerini anlatmak için ikincisi ise inanan insanların özelliğini anlatmak için.

Âhiret hayatını anlatmak için kullanılan ayetlerin hepsinde huşû kavramı, inanmayan ve cezaya müstahak olan insanların zilletlerini ifade eder. Bu zilletlerini anlatmak için bazen gözlerinin, bazen yüzlerinin, bazen de seslerinin huşû ile hareket etmek zorunda kaldığını söyler. Onların bu halleri dünya hayatındaki kibirlenmeleri ve kendilerine gelen elçilerin Rabbi tarafından onlara ulaştırılan uyarıları onlara ilettiğinde takındıkları kibirli hallerinden dolayı onlara bir ceza olarak başlarına gelmektedir. Onlar bu halleriyle büyüklenmelerinin karşısında küçülmekte ve aşağılanmış olmaktadır.

Dünya hayatı ile ilgili kullanımlarında ise tamamen mü’minler için kullanılmakta ve inanan insanların bir özelliği olmaktadır. Mü’minin Onu tanımasından dolayı yüreğinde Rabbine karşı hissettiği saygı ve sevgiden kaynaklanan, ona karşı

¹²⁰ Enbiya, 21/90.

¹²¹ Tâberî, a.g.e., XVIII, 522, el-Vahidî, a.g.e., 722.

¹²² Zuhayli, a.g.e., XVII, 123.

yanlış yapmama ve onun istediği gibi bir kul olamama endişesi sebebiyle oluşan bir korku halini ifade eder ki bunun sonucunda kul Ona boyun eğer ve itaatkâr bir kul olur. Bu korku inanan insana, Rabbinin yüceliği karşısında küçüklüğünü bilme fırsatı tanır ve böylece kul Onun azametine mukabil zelilliğinin sonucu olarak ibadet etmenin zevkine varır. Bu bölümde özellikle dikkatleri çeken konu ise huşû ile vahye bağlılık arasındaki doğrudan ilişkidir ve vahye dayanmayacak bir huşûnun asla gerçekleşemeyeceği gerçeğidir. Son olarak huşû elçilerin de yaşadıkları bir hal olduğu için inanan her insanda doğal olarak olması gereken bir haldir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SÜNNETTE VE FIKİHTA HUŞU KAVRAMI

3.1. Sünnette Huşû

Allah insanlar arasından seçtiği bazı kullarını elçilikle görevlendirmiştir. Onlar, Allah'tan aldıkları bilgileri kullarına tebliğ ederken, aynı zamanda dinin yaşanmasında güzel birer örnek olma görevini yürütürler. Bu görev kendilerine Allah tarafından verilmektedir.¹ Onun için peygamberler, dinin sadece bilgi boyutunu aktarmakla kalmamış, tebliğ ettikleri dinin ilk uygulayıcıları olmuştur.

Bu anlamda Kur'an'ın vurguladığı ve mü'minlerin bir özelliği olarak aktardığı huşûnun Allah Elçisi'nin söz ve eylemlerinde de doğal olarak yansımalarını görmektedir. Örneğin ashabını kendisinin hali ile ilgili olarak kullandıkları şu cümle aynı zamanda huşû kelimesinin anlamını anlamamıza da yardımcı olmaktadır:

Hızır peygamber Medine'de yağmur duasına çıkmıştı. İbn Abbas onun bu çıkıştaki halini şöyle tasvir etmektedir: *“Resûlullah, güzel görünümü ve süsü terk etmiş, son derece ihtiyaç sahibi olduğunu belirten bir tevazu ve sesi kısık, gözleri yere bakar halde, acele etmeksizin, teenni ile çıkmıştı.”*² Bu hadiste, huşû kelimesi sesi kısık ve yere bakmak anlamına gelmektedir.

Resûlullah huşû ve hudû konusuna, çok önem veriyordu. En nihayetinde kendisine indirilen vahiyde inanan insanların bir özelliği olarak bildirilen bir özelliği önemsememesi de düşünülemezdi zaten. Resûlullah aşağıdaki duasında huşûyu kalbe izâfeten kullanılmıştır.

“Allah'ım! Alçak gönüllü bir duyarlılık içinde olmayan kalpten, kabul edilmeyen duadan, doymak bilmeyen nefisten, faydası olmayan bilgiden sana sığınırım.” hadisinde “ha-şe a” fiili, alçak gönüllülük anlamındadır. Allah'ın zikri ve kelamını işitip huşû duymayan katı kalp, açık ve gizli her şeyi bilen Allah'ın huzurundan uzak olan kalptir. Tayyibî “Her şeyin varlığı amacını gerçekleştirmek içindir. Gaye amaçtır. İmdi, ilim öğrendiğinde amacın ondan yararlanmaktır ki o ilim fayda sağlamıyorsa senin kurtuluşuna yarar sağlamaz bilakis sana vebal olur. Kalp de yaratanına karşı huşû

¹ Ahzâb, 33/21.

² İbn Mâce, Ebu Abdullah Muammer b. Yezid, **es-Sünen**, Beyrut, Dâru'l-Fikir, ty., I, 403.

beslesin diye yaratılmıştır. Huşû duymuyorsa katılaşıp ve kendisinden Allah'a sığınması gereken bir hal alır.³

Bu hadis âdeti Zümer suresindeki şu yeti tefsir etmektedir:

*“Fakat Allah'ın zikrinden (yana) kalpleri katılaştıranların veya haline. İşte onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler.”*⁴

Veyl edilen bu gürühtan olmaktan âlemlerin Rabbi olan Allah'a sığınıyor Resûlullah. (a.s.) İlk bölümde de anlattığımız gibi huşu duymayan kalp katılaşıp. Huşu duymak ile katılaşmak yani kasvet zaten birbirinin zıddıdır.

Namazlarını huşû içinde kılmayan insanlar için Hz. Peygamber (s.a.s) söyle buyurmuştur: “ Namaza duran nice kimseler vardır ki, onun bu durmasından eline geçen pay, yorgunluk ve argınlıktır.”⁵

Hz peygamberin rükûa gidince yaptığı dua olarak rivayet edilen, “Allah'ım! Sana iman ettim, sana rükû ettim, sana teslim oldum, gözüm, kulağım, beynim, kemiğim, sinirim sana itaat etti”⁶ hadisinde huşû fiili bu anlamı ifade edecek şekilde yüzdeki bütün azalara izafeten kullanılmıştır.

Resûlullah'tan rivayet edilen hadislerin çoğunluğu özellikle de namazda huşûya işaret etmektedir. Bu anlamda huşu içerisinde kılınan namazın insan üzerindeki etkisini anlatmak için Kurtubi şöyle bir yorum yapar: “Resûlullah'a (a.s.) bir hüznün veya gam isabet ettiğinde hemen namaz kılmaya yönelirdi. Aynı şeyi ashabında da görmek mümkündü. Örneğin İbni Abbas'a bir seferi esnasında kardeşinin -bir rivayette de kızı- ölümü ile ilgili haber geldiğinde hemen gruptan ayrıldı ve namaz kıldı. Namazını bitirdiğinde *“ Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.”*⁷ Âyetini okuyordu.”⁸

Bu konu ile ilgili anlatım ve rivayetleri fıkıhta ve namazda huşu başlıkları altında incelemeye devam edeceğiz.

³ el-Münâvî, **Feyzu'l-Kadir**, el-Mektebetü't-Ticariyyetu'l-Kübra, Mısır, 1356, II, 108.

⁴ Zümer, 39/22.

⁵ Bayraklı, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2004, VIII, 183.

⁶ Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccac; **Câmiu's-Sahih**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ty. I, 534.

⁷ Bakara, 2/45.

⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 372.

3.2. Fıkıhta Huşû Kavramı

3.2.1. Namazda Huşû

Namazda huşû ile ilgili yorum ve anlatımların tamamı aslında Mü'minin suresinin ikinci ayetine dayanmaktadır. Bu ayetin yorumu çerçevesinde namaz ile huşû ilişkisi ele alınmıştır. Biz Kur'an'da mü'minlerin özellikleri bölümünde bu konuya değinmiştik. Ancak şimdi namaz ve huşû bağlantısını bu bölümde biraz daha detaylandıracağız.

Âyette salâtında huşû içerisinde olan kimselerin “mü'minler” oldukları açıklanmaktadır. Mü'min olmak yani iman etmek namazda huşûnun kaynağını oluşturmaktadır. Huşû imandan doğmaktadır. İman olmadan huşûdan söz etmek mümkün değildir. İman olmaksızın huşû görüntüsü vermek ikiyüzlülüktür.

Aslında huşûnun yeri kalp ve akıldır. Her ne kadar huşû umum bir mana ifade ederse de bunu namazla ilişkilendirmenin bir sakıncası yoktur zaten Mü'minin Sûresinin 2. ayeti de bunu göstermektedir. Aklın ve kalbin tabi olduğu bu emre âzalarının da sükûna ermek suretiyle uyması gerekir. Namazın etkisini azaltacak işlerden de uzak durması gerekecektir.⁹

Yine bu ayet, kurtuluşun iki şartı olan namaz ve huşûya işaret etmekle beraber, asıl vurgu ‘derin saygı’ anlamında kullanılan huşû kavramına yapıldığı görülmektedir. Kuskusuz namaz İslâm'ın temel ibadetlerinden biri ve kulun Allah'a yönelişinin, Onunla birlikteliğinin en anlamlı ifadesidir. Fakat sembolik yönü de olan namazın bu manevî derinliği kazanabilmesi için bedensel hareketler, dilin, ayet ve duaların lâfızlarını okuması yeterli değildir; bu şeklî kalıpların kalpteki kulluk niyeti ve bilinci ile bütünleştirilmesi, Allah'a derin bir saygı şuuruyla anlamlı hale getirilmesi gerekir. Burada huşû kavramı, ayrıca itikâdî ve ahlakî bir anlam da taşımaktadır çünkü Allah'a inanmayanın O'na huşû ile yönelmesi beklenemez, böyle birinin inanmadığı, dolayısıyla bir saygı hissi beslemediği halde namaz kılıyor, ibadet ediyor görünmesi ise din dilindeki deyimıyla “münafıklık”tır.¹⁰

Nisaburî bu ayetin tefsirinde konu ile ilgili bazı nakillerde bulunur. “Bazıları namazda huşûyu şöyle anlatır: Namazda sükûnet, hareket etmemek, secde yerine bakmak, elbiseleriyle oynamamak ve duvar veya asa gibi bir şeye dayanmamaktır. Bişri Hâfi “Namazında huşû ve huzuru olmayan kimsenin, namazı kabul bir namaz değildir”

⁹ Tâberî, a.g.e., XIX, 9.

¹⁰ Karaman, Hayrettin vd.; **Kur'an Yolu**, Ankara, D.İ.B. Yayınları, 2006, IV, 49.

demiştir. Muaz bin Cebel “Kim namazdayken yanında geleni tanımaya çalışırsa o namaz, namaz değildir” demiştir.¹¹

Huşû halindeki kimse, tutulan güneşin ve batan yıldızın ışığını kesmesi gibi, Yüce Allah karşısında maddi ilgi ve uğraşlarından vazgeçer. Allah’a saygı gösterme niyetiyle kendi varlığını O’nun varlığı karşısında yok sayar. Bir kimse kendi benliğinde hissettiği duygulardan hareketle huşûyu tarif etmeye başlarsa, huşû kalbî bir eylem olup, bedene yansıyan tezâhürleri de vardır. Huşû içerisindeki bir kimsenin dış görünüşünü esas alarak huşû tarif edilecek olursa, onun bedensel bir tavır alma olduğu ve kalpte duygusal köklerinin bulunduğu söylenir. Kalpteki huşû ile onun bedensel yansımaları birbirini tamamlar. Kalpte kökleri bulunmayan huşû görüntüsü, sahte bir huşûdur.¹²

3.2.2. Namazda Huşû İçin Dikkat Edilecek Hususlar

3.2.2.1. Kıraatte Tefekkür ve Tedebbür

Nisaburî Mü’minun Suresi 2. Ayetin tefsirinde salâtta huşûnun nasıl anlaşılması gerektiği konusunda şunları anlatır: Muaz bin Cebel kişiye namazda akledildiği şey kadar sevap vardır demiştir ve Abdulvâhid bin Zeyd de bu konuda âlimler arasında icma olduğunu iddia etmiştir. Onların bu iddialarının sahih olduğunun delilleri ise şu ayetlerdir. “*Hâlâ Kur’an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?*” (Nisa,4/82) düşünmek ise anlam üzerinde durmadan olmaz. “*Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl*” (Taha, 20/14) ve gaflet anmanın zıddıdır bu yüzden “*sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma.*” (Âraf, 7/205)¹³

Huşû, namazın manalarını düşünmek, Allah Teâlâ’ya yakarmak, Allah’ı hatırlamak, O’nun tehdidinden korkmak, Kur’an’ın ayetlerini tedebbür etmek ve anlamaya çalışmak için zorunludur. Allah Teâlâ’nın buyurduğu gibi: “*Onlar Kur’an’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?*”¹⁴ işte o zaman kul büyük çoğunlukla şeytanın vesveselerinden, düşüncelerin istilasından ve onu namazdan alıkoyan şeylerden kurtulur ve namazında gafil olanlardan olmaz.¹⁵

Bu noktada özellikle Tâhâ Suresi 14. Ayet dikkat edilmesi gereken çok önemli bir konuyu bize hatırlatmaktadır ki o da namazın ana amacı Allah Teâlâ’yı zikretmektir.

¹¹ El-Nisâburî, a.g.e., V, 108.

¹² Kasapoğlu, Abdurrahman, “Bir Dinî Tecrübe olarak Kur’an’da Husû”, Tasavvuf Dergisi, Ankara, sayı:15, 2005, 180.

¹³ El-Nisâburî, a.g.e., V, 108.

¹⁴ Muhammed, 47/24.

¹⁵ Zuhayli, a.g.e., XVIII, 11.

Zikri temel anlamı edinilen bir bilgiyi zihinde tutma. Unutmama, hatırlama ve bir araya getirdiğin bir şeyi kullanıma hazır halde tutmaktır.¹⁶ Kur'an'ın isimlerinden birinin de zikir olduğunu ve namazda Kur'an kıraat etmenin namazın esaslarından biri olduğunu göz önünde bulundurursak, onu zikretmenin şeklinin namazda Kur'anı zihinde yer edecek ve hatırlanacak şekilde kıraat etmek olduğu anlaşılır.

Nitekim Kur'an da bize çok vurgulu ve tekraren kendisinin üzerinde düşünülüp öğüt alınmak üzere gönderildiğini *“Sana bu mübarek Kitabı, ayetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.”*¹⁷ diyerek bildirmiş ve bu Kur'an'ın zikir için kolaylaştırıldığını söylemiş, dolayısıyla da bizleri bu zikir kaynağından öğüt almaya davet etmiştir. *“Andolsun biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye (zikir için) kolaylaştırdık. (Ondan) Öğüt alan yok mu?”*¹⁸ çünkü *“Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru yola iletir ve iyi işler yapan mü'minlere, kendileri için büyük bir ecir olduğunu müjdeler.”*¹⁹

Yani namazda sadece Onu zikretmek ve onun zikrinin içerisine herhangi birinin zikrini karıştırmamak. Namazı sadece Onu zikretmek ve onun rızasını kazanmak için kılmak gerekir. Namaz için bundan başka bir amaç gözetilmemelidir.²⁰

Bu bilinçle kılınan namazı, yani Allah'ı anma ve onun zikrini kıraat etme insanda öyle bir haz oluşturur ki artık hiçbir şey kişiyi o eylemi gerçekleştirmekten alıkoyamaz. *“Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”*²¹

Namazlarında huşû içerisinde olanlar ancak namazdaki sözlerin anlamlarından zevk alırlar. Vicdanları her türlü kirden arınır, her türlü leke silinir gider. Allah'ın ululuğu karşısında bunun dışında içlerinde hiçbir şey barınmaz. İşte bu noktada boşlukta yüzen zerre, ana kaynağı ile buluşur. Şaşkın ruh yolunu bulur, ürkek kalp sığınağını tanır. Bu anda Allah'a bağlanmayan tüm değerler, eşyalar ve şahıslar küçülür gider.²²

Namaz, huşû içinde edâ edildiği takdirde kulu, bütün kötülüklerden alıkoyar,²³ diğer insanlara karşı kibirlenmekten engeller ve her halinde tevazu sahibi olmasını sağlar. Kişi en değerli organı olan gözünü ve göz nurunu nasıl koruyup gözetiyorsa,

¹⁶ Ünal, a.g.e., 34.

¹⁷ Sâd, 38/29.

¹⁸ Kamer, 54/17.

¹⁹ İsrâ, 17/9.

²⁰ Fahrettin er-Râzî, a.g.e., XXII, 20.

²¹ Nûr, 24/37.

²² Kutub, a.g.e., IV, 2454.

²³ Ankebût, 29/45.

ondan daha dikkatli bir şekilde namazı koruyup kollaması, huşû içinde kılması gerekir. Namazı huşû içinde kılmak çok önemlidir. Mutlaka sağlanması gereken bir haldir. Namazda huşûnun zıddı ise gaflettir, namazdan gafil olmaktır. Kur'an'da ise namazlarında gaflet içinde olanlar, namazlarını gafilce kılanlar, kınanmışlar²⁴, tehdit edilmişlerdir.²⁵

3.2.2.2. Rabbinin Huzurunda Olduğunun Bilincinde Olmak

Namazı huşû içinde kılmak, kişinin kıldığı namazdan zevk alması demektir. Buna ulaşmak içinde maddî ve manevî hazırlık yapmak gerekir. Namazlarını huşû içinde kılanların kalpleri, Allah'ın huzurunda bulunmanın heybeti ile titrer. Bu yüzden durulur ve derinden ürperir. Bu ürperti organlara, duygu ve hareketlere yansır. Allah'ın huzurunda O'nun ululuğuna bürünür ruhları. Zihinleri kurcalayan tüm uğraşlar kaybolur. Allah'ın ululuğunun bilincine vardıkları, Onunla konuşmanın verdiği huzuru hissettikleri için başka bir şeyle uğraşmazlar. Bu kutsal huzurdayken, çevrelerinde bulunan, akıllarında yer eden her şey bir kenara çekilir, kaybolur. Allah'tan başkasını görmezler. Sadece O'nu hissederler.²⁶

Ayet-i kerimede, huşû içinde kılınan namaz ile kurtuluş arasında sıkı bir bağ kurulmaktadır. Bu kelime, şirkin, kibrin ve şeytanın bağlarından kurtulup Allah'ın huzurunda huşû içinde namaz kılmayı ifade etmektedir. Namazlarını huşû içinde kılmayan insanlar için Hz. Peygamber (s.a.s) söyle buyurmuştur: “ Namaza duran nice kimseler vardır ki, onun bu durmasından eline geçen pay, yorgunluk ve argınlıktır.”²⁷

Kılınan namaz Allah'ı hatırlatıyorsa, işte bu namaz istenilen ve kılan kimseyi gafletten kurtaran bir namazdır çünkü namazın en temel yönlerinden biri Allah'ı anmaktır.²⁸ Huşû içinde kılınan bir namaz insanın Allah'a olan yakınlığını ve takvasını artırır.

Hem dış görünüş hem de iç boyut açısından namazın özünü teşkil eden huşûyu ortaya çıkaran sebeplere sarılmak, onu bozan etkenleri ortadan kaldırmak için çaba harcamak gerekir. Bu amaçla, namazdayken ne söylediğinin farkına varmaya çalışmak, okunan Kur'an ve dualar üzerinde derinlemesine düşünmek, Allah'ın huzurunda

²⁴ Mâun, 4-7.

²⁵ Furkân, 25/59.

²⁶ Kutub, a.g.e., IV, 2454.

²⁷ Bayraklı, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2004, VIII, 183.

²⁸ Tâhâ, 20/14.

bulunduğu bilincini canlı tutmak; namazın hedefleri konusunda insanı duyarsızlaştıran düşünceleri zihinden uzaklaştırmak, çeşitli arzu ve eğilimlerin uyandırdığı kuruntuları kalpten temizlemek gerekir.²⁹

Namaz kılan mü'minler, Allah ile münâcât halinde olduklarının bilinç ve şuurunda olurlarsa, namazda istenilen huşûyu elde edebilirler. Namazda huşû, ancak kalbini namaz için boşaltan, namaz dışındaki şeylerden namaz sebebiyle vazgeçip sadece onunla meşgul olan ve onu, başka şeylere tercih edenler hakkında meydana gelebilir. İşte o zaman namaz, kişi için bir rahatlık ve göz aydınlığı olur.³⁰

Namazı huşû içinde kılmanın, ibadetin derecesini yansıttığı, namazın bütünüyle zikir, tesbih ve kıraatten ibaret olduğu; bir bakıma, bu hava içinde kulun Allah ile konuşması demek olan namazın, saygı, tazîm, teslimiyet, mahviyet, tevazu ve inkıyad makamı olduğu belirtilmiştir.³¹

Namaz her ne kadar namaz kılan ile kendisi için namaz kılınan arasında iletişimi olan bir ibadet ise de faydası ve yararı açısından tek taraflı bir ibadettir. Muhtaç olan namazı kılandır oysa kendisi için namaz kılınan Ğanîdir ve hiçbir şeye muhtaç değildir. O yüzden namaz kula izafe edilir.³² Bu bilinçle namazın kılınması ve huzurda bulunduğunun farkında olunması namaza huşûyu getirecektir.

3.2.2.3. Namazda Başka Şeylerle İlgilenmemek

İnsanların yaptıkları bir iş esnasında başka bir şeyle ilgilenmeleri doğal olarak dikkatlerinin dağılmasına sebep olacaktır. Bu anlamda namazı huşû içinde kılmak demek; kişinin, bedeniyle ve kalbiyle başka şeylere ilgi göstermemesi, yönelmemesi; kalbin hassaslaşması ve gözün yaşarması demektir. Namazda, huşûnun kalbi boyutu ve bedene yansıyan yönleri vardır. Yüce Allah'tan korkmak, O'nun karşısında kendini küçük görmek, Onu saygıyla anmanın dışındaki şeyleri zihinden uzaklaştırmak huşûnun ruhunu; gözlerin secde yerine odaklanması ise dış seklini ifade eder.

Bişri Hâfi "Namazında huşu ve huzuru olmayan kimsenin namazı makbul bir namaz değildir" demiştir. Muaz bin Cebel "Kim namazdayken yanında geleni tanımaya çalışırsa o namaz namaz değildir" demiştir.³³

²⁹ Kasapoğlu, a.g.m., 185.

³⁰ İbn Kesîr, a.g.e., V, 461.

³¹ Yıldırım, Celal, *Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1991, VIII, 421.

³² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III, 175.

³³ El-Nisâburî, a.g.e., V, 108.

Huṣû ile namaz kılmak, Allah'tan korkarak ve sükûnet içinde namaz kılmaktır. Bu da namaz kılanın kalbini, sadece namaza vermesi, namaz dışındaki her şeyi kalbinden çıkarması ve namazı diğer bütün şeylere tercih etmesiyle olur. İşte o zaman, namaz kılan kişi, rahatlık hisseder ve kıldığı namazdan zevk alır. İşte bu şekilde namaz kılan kimse, hem kalben hem de bedenlen sükûnet hisseder, huzur içinde olur. Ayet-i Kerime işte böyle bir mü'minin kurtuluşa ereceğini beyan etmektedir.³⁴

Zemahşerî, namazda huşunun gerçekleşmesi için namazın adabına uymak, elbisenin kenarıyla oynamamak, gereksiz yere bedeniyle ve elbisesiyle uğraşmamak, fazla hareket etmemek, gerinmemek, esnememek vs. gibi tamamen hareketlere yönelik tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir.³⁵

Mü'minin Suresi ikinci ayetin tefsirinde Hasan Basri, huṣû onların kalplerindedir, bundan dolayı gözlerini yumarlar ve o huṣû sayesinde azaları başka bir tarafa yönelmez³⁶ demiştir.

Namaz kılarken bir takım fiziki hareketlere riayet etmek gerekir. Namazın her bir rüknü yavaş yavaş ve huzur içinde yerine getirilmeli ve bir rükün tamamlanmadan diğerine geçilmemelidir. Bedensel davranış kurallarının yanı sıra, namaz esnasında ilgisiz şeyler düşünmekten de kaçınmak gerekir. İnsanın tabii zayıflığı nedeniyle kendiliğinden zihne bir takım düşünceler gelirse, böylesi durumlarda zihninin ve kalbin bütünüyle Allah'a yönelmesi ve zihninin, dille tam bir uyum içinde olması için elden gelen yapılmalı, ilgisiz düşüncelerin farkına varıldığında hemen dikkatler namaza yöneltilmelidir.³⁷

Sonuç olarak namazda kişinin başka şeylerle ilgilenmesi onun dikkatini yaptığı eyleme vermesini engelleyecektir. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın huzurunda durmuşken aynı zamanda başka bir şeye zaman ayırmak saygı sınırını zorlamak anlamına da gelecektir. Kişi üzerinde hedeflenen maksadı gerçekleştirecek bir namaz doğal olarak kişi tarafından da önemsenmelidir çünkü ona verdiği değer ölçüsünde ona tesir edecektir.

³⁴ Tâberî, a.g.e., XIX, 10.

³⁵ Zemahşerî, **el-Keşşaf**, III, 175.

³⁶ Tâberî, a.g.e., XIX, 9.

³⁷ Mevdûdî, a.g.e., III, 192.

3.2.2.4. Namazda Gereksiz ve Fazla Hareket Etmek

Bedenin sükûna ermesi kalbin ve aklın da sükûna ermesi için âdeti bir ön şart olarak görülmüş ve be sebepten namazda aşırı hareketlilik huşûyu bozan temel sebepler arasında sayılmıştır hatta bu bağlamda yorum yapanların çoğu ilk sıralarda bunu saymışlardır.

Mü'minin Suresi ikinci ayetin tefsirinde Tâberî; "Mücahid, Zührî, Ma'mer, ve hatta kendisine bu ayet hakkında sorulunca Ali: Namaz esnasında vücudun sükuna ermesi ve namazda fazla hareket etmemendir demişlerdir."³⁸ Hasan Basri'nin ilk tekbirin dışında ellerini kaldırmayanlar, Ali'nin (r.a.) namazda sağa ya da sola dönmeyenler şeklinde tefsir ettikleri rivayet edilir.³⁹

Bu konuda Resûlullah'tan rivayet edilen hadislerin birçoğu da namazda hareket etmemekle ilgilidir. Aişe validemizin Resûlullah'a sorduğu soru ve verilen cevapla ilgili rivayet edilen hadiste bu önemi görmek mümkündür.

"Resûlullah'a namazda hareket etmekle ilgili sordum, o da namazda hareket etmek şeytanın kulun namazından zimmetine geçirdiği bir çalıntıdır dedi"⁴⁰

Yine Resûlullah'ın namaz kılariken sakalını çekiştiren bir adamı gördüğünde "Eğer kalp huşûya ererse âzalar da huşûya erer" dediği rivayet edilmiştir.⁴¹ Çünkü huşû, tam bir boyun eğişi ve bu boyun eğişin gerektirdiği hareketleri yerine getirmeyi ifade etmektedir.⁴²

Resûlullah'ın, huşû ve hudûya mani olacak durumları dikkate aldığı ve gerekli tedbirlerin alınmasını tavsiye ettiği görülmektedir. Bu konuda Ebûzer'den gelen şu rivayet de nakledilebilir. " Sizden biri namaza durduğu zaman Rahmet ona yönelirse işte o zaman hareket etmez."⁴³

3.2.2.5. Namazda Gözleri Secde Yerinden Ayırıp Etrafa Bakmamak

İnsanın gördüğü şeyler insanın dikkatini çeker ki beş duyu organı bilginin en önemli kaynaklarıdır. Bu beş duyu organı içerisinde de bilginin ve dikkatin en önemli

³⁸ Tâberî, a.g.e., XIX, 8.

³⁹ Semerkandî, a.g.e., II, 473.

⁴⁰ Derveze, Muhammed izzet, **et-Tefsîru'l-Hadis**, Daru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, h.1383, V, 302.

⁴¹ Kurtubî, a.g.e., XII, 103.

⁴² Ünal, a.g.e., 511.

⁴³ Kurtubî, a.g.e., XII, 103

kaynağı da gözdür. Bu yüzden kişinin namazdayken başka bir şeylere bakması ve dikkatini ona vermesi kıldığı namaz üzerindeki dikkatini doğal olarak dağıtacaktır.

Mü'minun Suresi ikinci ayetin tefsirini yapan müfessirlerin çoğu hemen ilk olarak bize çok gerçekçi gelmese de sebebi nüzûl olarak şu rivayeti nakletmişlerdir. “Resûlullah ve ashabı önceleri namaz kılarken göğe bakarlardı ancak bu ayet indikten sonra sadece secde ettikleri yere bakmaya başladılar.” Hatta bundan sonra eğer göz orayı aşarsa gözlerini yumardı demişlerdir.⁴⁴ Bu rivayetin kritiğini yapmadan sadece ilk dönem âlimlerinin namazda huşû ile gözlerini secde yerinden ayırmamak arasında kurdukları önemli bağı vurgulamak ile yetinerek geçiyoruz.

Dinde kutsalın tecrübeleri, ulûhiyet karşısında saygı ifade eden fiillerle ortaya konulur. Kalpte duyulan saygı beden diliyle tamamlanır. Huşû içerisindeki birey namaz kılarken başıyla ya da bedeniyle namaz dışında başka şeylere yönelmez. Hatta kalbindeki hassaslaşma gözünün yaşarmasına, ağlamaklı olmasına sebebiyet verir. Namaz kılan kimsenin gözlerini secde yerine sabitlemesi huşûnun zâhirî yönünü anlatır. Vücudun azalarının kalpteki huşûyu doğrulayacak bir duruş ortaya koyması gerekir.⁴⁵

3.2.2.6. Huşû Sahibi olmayanlara Namaz Ağır Gelir

Namaz, ibadetler içerisinde en fazla öneme sahip olmanın yanında, diğer ibadetlere oranla en çok yapılan bir ibadettir. Örneğin oruç yılda bir ay, hac ömürde bir defa, zekât yılda bir kez yerine getirilmektedir. Bununla beraber bu ibadetleri yapmak için zengin olmak, sağlıklı olmak gibi bazı gerekleri de bulunmaktadır. Fakat namaz için bu gibi şartlar yerine gelmese de kılınabilir. Şartlar ne olursa olsun esas olan namaza devam etmektir. Onun için namaz ibadeti bir anlamda insanlara zor gelmektedir. Bakara suresi 45. ayet-i kerimede de Allah(c.c) namazın huşû sahiplerine ağır gelmeyeceğini haber vermektedir. Ayet şöyledir:

“Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah’a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.”

Haşiin kelimesi nefesine boyun eğdirip kendi arzularının peşinde gitmekten nefisini alıkoyan ve böylece Allah’ın emirlerine tam bir iç huzuruyla boyun eğen, hayırlı bir son dileyen ve şehvetin ortada olan şeyleri süslü göstererek kendisini aldatmadığı kimsedir. Burada haşiinden murad sanki Allah’tan korkanlar ve bir mükâfat

⁴⁴ Tâberî, a.g.e., XIX, 8.

⁴⁵ Kasapoğlu, a.g.m., 189.

bekleyenlerdir ki bunlara “yardım isteme” namaz ve sabır ile kolaylaştırılıyor. Ayrıca kulun rabbinin huzurunda durduğu esnada kendisinde meydana gelen ve hissettiği haller göz önünde bulundurulduğunda buradaki huşûnun namazda huşûya hamledilmesi doğru olmaz. Allah Teâlâ sonraki âyette haşiini rablerine kavuşacaklarını ve ona döndürüleceklerini bilenler olarak niteliyor ki bu âyet huşûnun anlamı ile sıkı irtibatı olan bir âyettir. Hem haşinin tefsirini yapıyor hem de huşûlarının kaynağını belirtiyor.⁴⁶

Ceza görebileceğine ve yaptıklarının sevabını alacağına inanmayan bir kişi için amelleri kendisine meşakkatli ve ağır bir iş olur. Münafıklar ve gösteriş yapanlar gibi.⁴⁷ Kişi yaptığı eylemin ardından sevap veya ceza göreceğine kesin olarak inanmazsa, yaptığı işten bir şifa veya fayda göreceğine inanmazsa elbette yaptığı iş kendisine ağır gelecektir.⁴⁸ Huşû içerisindeki bir kimse kendisi ve amelleri hakkında en kötü ihtimali düşünür ve düşüncesinin ekseriyetini günahlarıyla Rabbinin huzuruna çıkacağı yönünde şekillendirir. Bu da onun tevbe etme konusunda acele etmesini sağlar.⁴⁹

Namaz ancak Allah’a asi olan ve Ahiret gününe inanmayan bir kimse için zordur. Gönülden gelerek Allah’a iman eden ve bir gün Allah’ın huzuruna döndürüleceğine inanan kimse için ise, namaz zevkli bir görevdir; hatta onun için, farz olan namazı terk etmek zor bir istir.⁵⁰

Nefisleri Allah’a itaatle boyun eğen, onun şiddetli cezasından korkan, kalpleri iman ile şekillenmiş, Allah’ın huzuruna çıkıp O’nun önünde hesap vereceklerine iman etmiş huşû sahipleri dışındakilere namaz emrine sınıksız sarılmak ağır gelir. Bu şekildeki huşû sahipleri ruhlarını dinlendirmek, kalplerine huzur kazandırmak, gönüllerini rahatlatmak, huzursuzluklarını gidermek için namaza koşarlar. İlâhî emirlere itaat edip onlara aykırı düşmemek sabrı gerektirir. Sabrın en özel hallerinden birisi de namazdır çünkü namazda nefisler arzularından alıkonulmakta, insanın azaları namaz ile bütün arzulan şeylerden uzak tutulmaktadır. Bu bakımdan namaz nefse ağır gelir. Namaz üzerinde ısrar daha zor bir iştir. Allah’a kalpleriyle yönelmiş, O’na karşı alçakgönüllülük ve itaatle hareket eden, öldükten sonra dirileceğine ve mahşerde Rabbinin huzurunda hesap vereceğine inanan; amellerin karşılığını görmeyi umarak yerde veya gökte hiçbir şeyin kendisinden gizli kalmadığı mutlak mâlikin önünde ibadet ettiği bilincinde olan kimselerin karşısında ise bütün zorluklar önemsizleşir, kolaylaşır.

⁴⁶ el Cezairi, a.g.e., I, 50.

⁴⁷ ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, I, 134.

⁴⁸ Fahreddin er’Razi, a.g.e., III, 490.

⁴⁹ Fahreddin er Razi, a.g.e., III, 491.

⁵⁰ Mevdûdî, a.g.e., I, 88.

3.3. Genel Değerlendirme

Huşû Resûlullah a.s.'ın hayatında pratiğe geçmiş ve hem ibadetlerde hem de yaşantıda kendisini göstermiştir. Dualarında ve ibadetlerinde huşûyu kalbe atfen kullanmış ve bu duyguyu hayatlarımızda yaşamamız için teşvik edici sözler sarf etmiştir. Bununla ilgili gelen rivayetlerin çoğunluğu namazda huşû ile ilgili olduğundan, bu konu fıkıhta huşû ana başlığı altında namazda huşûda ele alındı.

Namazda huşû Mü'minun suresi 2. Ayetinin yorumuna binaen konuşulmuştur. Bu anlamda bu ayetin sadece bu anlamda değerlendirilmesinin kısıtlayıcı olacağını ve o ayetin kapsamının daha geniş olduğunu belirtsek de bu ayete yapılmış yorumlar çerçevesinde namazda huşûyu ele aldık. Namazda huşû ancak kalpte hissedilen huşûnun bedene yansması, beden uzuvlarının yürekten gelen direktifler doğrultusunda boyun eğmesi ile olabilir. Namaza duran kişi Rabbinin huzurunda olmanın bilinciyle Onun ve âyetlerinin dışındaki şeylerle ilgilenmeyi onları düşünmeyi terk edebilir. Bu ruh haline ulaşmış kişi de namazdan zevk alacak ve namaz kılmak onun için zor bir iş değil zevkle yaptığı bir ibadete dönüşecektir.

SONUÇ

Huşû kelimesi karşısındakinin azametinin farkında olmaktan kaynaklanan bir korku hali içerisinde olarak itaat etmek, boyun eğmek, sükûnete ermek, sessiz kalmak anlamlarında kullanılan bir kelime olup yukarıdan aşağıya doğru bir eğilmeyi ifade eder. Bu kelime kalbin yumuşaması halini ifade etmekle birlikte beden organlarına atfen de kullanılır ve gözleri yere indirmek, sesi kısmak ve bedenin hareketsiz durması anlamlarına gelir.

Bir kavram olarak ise huşûnun anlamını, Allah karşısında duyulan saygı ve tazimden dolayı her türlü benlik iddiasını terk ederek O'na boyun eğme ve bunun hareketlere yansıyan tezahürü şeklinde belirlemek mümkündür. Huşû kökleri kalpte, belirtisi bedende olmak üzere bu iki çeşit fiili de kapsamaktadır. Kalple ilgili olan yönü, Allah'ın azameti karşısında kulun büyük bir saygı hissiyle edep haline geçmesi; hariçle ilgili yönü ise bu saygı ve edep duygusunun organlara yansmasıyla sükûnet ve vakar ifade eden bir görünüş, duruş ve davranış sergilemesidir. Bu anlamda sözlük anlamı göz önünde bulundurulursa huşû: İnsanın, Rabbinin karşısında imandan ve derin bir saygıdan kaynaklanan -özellikle Onu tanımış olmanın kişide oluşturduğu- haşyet ve saygı ile önünde eğilmesi ve vahyinde ne emrediyorsa buna içten hazır olması, özlem ve ihtiyaç duyması hâlidir.

Huşû kavramı içinde bulunduğu anlam sahası itibariyle bazı kelimelere yakın anlamlılığı olan bir kelimedir. Korku anlamı itibariyle haşyet, havf ve vecel kelimeleriyle yakın anlamlılığı olan huşû kavramı, itaat etme ve hareketsizlik anlamıyla da zillet, hudu, sükûn-sekînet, kunut ve ihbat kavramlarıyla yakın anlamlıdır. Öte taraftan saygı gösterme ve yüce bir gücün önünde boyun eğme anlamıyla da tevâzu ve tazarru kavramları ile bir yakın anlamlılığı söz konusudur. Bunun yanında kalbin yumuşaması anlamıyla kasvetin, itaat etme ve boyun eğme anlamıyla isyanın ve küçüklüğünün ve karşısındakinin azametinin farkında olarak davranma anlamıyla da tekebbürün zıddı bir kavramdır.

Huşû kavramı Kur'an'da kelimenin özü itibariyle kalbe atfen kullanılan bir kavram iken, cansız varlıklara izafeten de kullanılmıştır. Bu kullanımlarında insanlara Allah Teâlâ'nın vahyi ve zikri karşısında kalbin nasıl bir hal içinde olması gerektiğini anlatmak için misal vermek gayesiyle kullanılır. İnsan için kullanımlarında da iki ana

başlıkta kullanır birincisi âhiret sahnelerini anlatmak için ikincisi ise inanan insanların özelliğini anlatmak için.

Âhiret hayatını anlatmak için kullanılan ayetlerin hepsinde huşû kavramı, inanmayan ve cezaya müstahak olan insanların zilletlerini ifade eder. Bu zilletlerini anlatmak için bazen gözlerinin, bazen yüzlerinin, bazen de seslerinin huşû ile hareket etmek zorunda kaldığını söyler. Onların bu halleri dünya hayatındaki kibirlenmeleri ve kendilerine gelen elçilerin Rabbi tarafından onlara ulaştırılan uyarıları onlara ilettiğinde takındıkları kibirli hallerinden dolayı onlara bir ceza olarak başlarına gelmektedir. Onlar bu halleriyle büyüklenmelerinin karşısında küçülmekte ve aşağılanmış olmaktadır.

Dünya hayatı ile ilgili kullanımlarında ise tamamen mü'minler için kullanılmakta ve inanan insanların bir özelliği olmaktadır. Mü'minin Onu tanımasından dolayı yüreğinde Rabbine karşı hissettiği saygı ve sevgiden kaynaklanan, ona karşı yanlış yapmama ve onun istediği gibi bir kul olamama endişesi sebebiyle oluşan bir korku halini ifade eder ki bunun sonucunda kul Ona boyun eğerek ve itaatkâr bir kul olur. Bu korku inanan insana, Rabbinin yüceliği karşısında küçüklüğünü bilme fırsatı tanır ve böylece kul Onun azametini mukabil zilliliğinin sonucu olarak ibadet etmenin zevkine varır. Önemli konularda biri ise huşû ile vahye bağlılık arasındaki doğrudan ilişkidir ve vahye dayanmayacak bir huşûnun asla gerçekleşmeyeceği gerçeğidir. Huşû aynı zamanda Allah Teâlâ'nın elçilerinin de yaşadığı bir haldir.

Huşû sünnette de karşılığını bulmuş ve pratiğe yansımış bir haldir ki Resûlullah'ın hayatında bunu izlerini fazlasıyla görmek mümkündür. Ancak araştırmamızın ana konusu olmadığı için kısaca değindik. Mü'minin suresi 2. Ayetinin yorumu çerçevesinde ortaya konmuş olan namazda huşû ancak kalpte hissedilen huşûnun bedene yansması, beden uzuvlarının yürekten gelen direktifler doğrultusunda boyun eğmesi ile olabilir. Namaza duran kişi Rabbinin huzurunda olmanın bilinciyle Onun ve âyetlerinin dışındaki şeylerle ilgilenmeyi onları düşünmeyi terk edebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBAKÎ**, Muhammed Fuad, **El-Mu'cemu'l-Mufehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Âvend Dâniş, Tahran, ty.
- ALTINTAŞ**, Ramazan, **Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÂLÛSÎ**, Ebu'l-Fadl Mahmud, **Rûhu'l-meâni**, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- ARSLAN**, Ali, **Büyük Kur'an Tefsiri**, Arslan Yayınları, İstanbul, ty., XV, 461.
- EL ASKERÎ**, Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl, **el-Furuku'l-Luğaviyye**, Kâhire, Darul İlm ve's Sekafe, ty.
- EL-BAĞDÂDÎ**, Abdulkâhir, **Usûlu'd-dîn**, İstanbul, 1346.
- BAYRAKLI**, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2004.
- EL-BEĞÂVÎ**, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesud b. Muhammed b. El-Ferra, **Meâlimu't-Tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an**, Beyrut, Daru İhyâi Terasi'l-Arabî, h.1420.
- BİNTU'Ş-ŞATÎİ**, Aişe Muhammed Ali Abdurrahman, **Tefsiru'l-Beyani li'l-Kur'ani'l-Kerim**, 7.b., Daru'l-Mearif, Kahire, ty.
- _____ **İcazu'l-Beyan li'l-Kur'an**, 3.b., Kâhire, Daru'l-Mearif, ty.
- EL-CESSAS**, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1405.
- EL-CEVHERÎ**, İsmail b. Hammad, **es-Sıhah Tacu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.
- EL CEZÂİRÎ**, Cabir bin Musa bin Abdulkadir bin Cabir Ebubekir, **Eyseru't-Tefasir li Kelami'l-Âliyyi'l-Kebir**, Medine, Mektebetu'l-Ulumi ve'l-Hikem, 2003.
- ÇÖLLÜOĞLU**, M. Sami, “**Kur'an'-ı Kerim'de KDY Kökünün Semantik Yapısı ve Türkçeye Aktarımı**”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi IV, (2012):67-97.

- ÇAĞRICI**, Mustafa, “**Kibir md.**”, DİA, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXV, 562–563.
- DERVEZE**, Muhammed izzet, **et-Tefsîru’l-Hadis**, Daru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, Kahire, h.1383.
- EBU HAFS**, Siraceddin Ömer, **el-Lûbab fî Ulumil Kitab**, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-ilmîyye, 1998.
- EBU MANSUR**, Muhammed bin Ahmed bin el-Ezherî, **Tehzibu’l-Luğa**, Daru İhyâi Tersai’l-Arabî, Beyrut, 2001.
- EBU’L-FEREC**, Cemalettin Abdurrahman bin el-Cevheri, **Nuzhetu’l-Ayni’n-Nevazir**, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 1984.
- ELMALILI**, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, İstanbul, Merve Yayınları, 2001.
- FAHREDDİN ER’RÂZÎ**, Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer bin Hasan, **Tefsiru’l-Kebir**, Beyrut, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 1420.
- EL-FERÂHİDÎ**, Halil b. Ahmed, **Kitâbu’l-Ayn**, Beyrut, Müessesetü’l- Âlemi li’l-Matbûât, 1988.
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Mecdü’d-dîn Muhammed b. Yakub, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, 8.bs., Beyrut, Müessesetu’r-Risale, 2005
- _____ **Besairu Zeveyi’t-Temyiz fî Letaifi’l-Kitabi’l-Aziz**, Kahire, el-Meclisu’l-e’la li Şuuni’l-İslamiyye, 1996.
- IZUTSU**, Toshihiko, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, (Çev. Süleyman Ateş), İstanbul, A.Ü. Basımevi, 1975.
- _____ **Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, (Çev. Selahattin AYAZ), İstanbul, Pınar yayınları, 1991.
- İBN FÂRİS**, Ahmed bin Faris bin Zekriyya el-Kazvînî er-Râzî, **Mu’cemu Mekayisi’l-Lugat**, Darul fikr, Beyrut, 1979.
- _____ **Mucmelu’l-Luğa**, Müessesetu’r-Risaleti, Beyrut, 1986.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE**, Muhammed bin Ebibekr, **er-Ruh**, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmîyye, ty.

İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muammer b. Yezid, **Es-Sünen**, Beyrut, Dâru'l-Fikir, ty.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, Dâru's-Sâdır, 1414.

İBN SÎDE, Ebu'l-Huseyn Ali b. İsmail el-Endelusî, **el-Muhassas**, Daru İhyai't-Terasi'l-Arabî, Beyrut, 1996.

_____ **el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-E'zam**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

İBN TEYMİYE, Ebu'l-Abbas Ahmed bin Abdülhalîm, **el-İman**, el-Mektebu'l-İslamî, Amman, 1996.

İBNİ KESİR, Ebu'l-Feda ismail bin Ömer, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru't-Tayyibeti li'n-Neşri ve't-Tevzi, Riyad, 1999.

KARA, Ömer, **İzutsunun Kuran Semantiğinde Mühmel Boyut: El-furuku'l-luğaviyye**, islami Araştırmalar Dergisi, c.XVIII, sayı 1, 2005.

KARAMAN, Hayrettin, Sadrettin Gümüş, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı, **Kur'an Yolu**, Ankara, D.İ.B. Yayınları, 2006.

KASAPOĞLU, Abdurrahman, “**Bir Dinî Tecrübe olarak Kur'an'da Husû**”, Tasavvuf Dergisi, Ankara, sayı:15, 2005.

KOMİSYON, Kahire Arap Dili Kurumu, **el-Mu'cemul Vasiit**, Kahire, Daru'd-Da'veh, ty.

KOMİSYON, Ezher Âlimleri Komisyonu, **el-Muntehab fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim**, 18. bs, Kahire, el-Meclisu'l-e'la li Şuuni'l-İslamiyye, 1995.

EL-KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebi Bekir b. Ferah, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an**, 2. bs., Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.

KUTUB, Seyyid, **Fi Zilali'l-Kur'an**, Daru's-Şuruk, Beyrut, h.1412.

EL-MAVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habi, **En-Nüketu ve'l-Uyûn**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

EL-MEVDÛDÎ, Ebu'l-Âlâ, **Tefhimu'l-Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.

EL-MUHARİBÎ, Ebu Muhammed Abdulhak bin Ğalib bin Abdurrahman bin Temam bin Atiye, **El-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h.1422.

EL-MUHASİBÎ, Hâris, **er-Riâye**, (çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

EL-MÜNÂVÎ Muhammed Abdurrauf; **Et-Tevkif ala Muhimmati't-Tearüf**, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1410.

_____ **Feyzu'l-Kadir**, el-Mektebetü't-Ticariyyetu'l-Kübra, Mısır, 1356.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccac, **Câmiu's-sahih**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ty.

EN-NİSABURÎ, Nizamuddin el-Hasan bin Muhammed, **Ğaraibu'l-Kur'an ve Reğaibu'l-Furkan**, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h.1416, c.I, s.235

ÖZTÜRK, Yasar Nuri, **Din ve Fıtrat**, 4. bs., İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1997.

RAGİP EL-İSFEHANÎ, Ebu'l-Kasım el-Huseyn bin Muhammed, **el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an**, Daru'l-Kalem, Beyrut, h.1412.

_____ **Tefsiru'r-Rağib el-Isfehani**, Kahire, Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1999.

ER-RÂZÎ Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir (ö: 721/1321), **Muhtaru's-sıhah**, Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1415.

REŞİT RIZA, Muhammed bin Ali bin Muhammed bin Şemseddin, **Tefsiru'l-Menar**, Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Ammeti li'l-Kitab, Kahire, 1990.

ES-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefasir**, Kahire, Daru's-sabuni, 1997.

_____ **Muhtasarı İbn-i Kesir**, 8. Bs., Beyrut, Daru'l-Kur'ani'l-Kerîm, 1981.

ES-SÂHİB, İsmail b. Abbad, **el-Muhit fi'l-Luga**, Beyrut: y.y.,1994.

SARI, Mevlüt; **el-Mevârid**, İstanbul, Bahar Yay., ty.,

ES-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasır bin Muhammed bin Ahmed, **Bahru'l-Ulum**, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.

- SOYALAN**, Mehmet Yaşar, **Elmalılı Tefsirinde Kur'anî Terimler ve Deyimler**, Ağaç yayınları, İstanbul, 2003.
- SOYSALDI**, Mehmet, “**Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı**”, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:18, Sayı: 1, 2005, 61–75.
- EŞ-ŞANKİTÎ**, Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtar, **Edvau'l-Beyan fi İdahi'l-Kurani bi'l-Kuran**, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1995.
- ŞENER**, Mehmet, “**Huşû**” md. **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.
- ET-TÂBERÎ**, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, **Camiu'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an**, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2000.
- TANTAVÎ**, Muhammed Seyyid, **et-Tefsirul Vesit li'l-Kur'ani'l-Kerim**, Kahire, Daru Nehdati Mısır, 1997.
- TOPALOĞLU**, Bekir, “**Masiyet md.**”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, 77.
- ET-TUNUSÎ**, Muhammed Tahir bin Muhammed bin Aşur, **et-Tahriru ve't-Tenvir**, Daru't-Tunusiyyeti li'n-Neşr, Tunus, 1984.
- ÜNAL**, Ali, **Kur'anda Temel Kavramlar**, İstanbul, Işık Akademi Yayınları, 2012.
- EL-VÂHİDÎ**, Ebu'l-Hasan Ali bin Ahmed bin Muhammed bin Ali, **El-Veciz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz**, Beyrut, Daru'l-Kalem, h.1415.
- YILDIRIM**, Celal, **Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1991.
- YUNUS**, Abdulkarim, **Et-Tefsiru'l-Kur'ani li'l-Kur'an**, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ty.
- EZ-ZEBÎDÎ**, Muhammed b. Abdurrezzak el-Murtaza, **Tacu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Beyrut, Daru'l-Hidaye, ty., c.XX, s.506.
- EZ-ZEMAŞERÎ**, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, **Esâsu'l-belâga**, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998
- _____ **El-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil**, Darul Kitabil Arabî, Beyrut, h.1407.
- ZUHAYLÎ**, Vehbe, **Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akideti ve's-Şerîati ve'l-Menhec**, Dimeşk, Daru'l-Fikri'l-Muasır, h.1418.

ÖZGEÇMİŞ

01.03.1979 tarihinde Elazığ Karakoçan ilçesi Yemişli köyünde doğdu. İlkokulu köyde tamamladıktan sonra ortaokul ve liseyi Tunceli imam hatip lisesinde devlet parasız ve yatılı olarak okudu. 1996 yılında imam hatip lisesini bitirdikten sonra 1997 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başladı ve 2002 yılında fakültenen mezun oldu. 2003 yılında Milli eğitim Bakanlığına girerek Mardin Kızıltepe ilçesi Şenyurt beldesinde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenini olarak göreve başladı. 5 yıl din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenini olarak çalıştıktan sonra 2008 yılında Elazığ imam hatip lisesinde çalışmaya başladı. Evli ve üç çocuk babası olup halen aynı okulda çalışmaktadır.